

ARİF ƏMRAHOĞLU

**MƏDƏNİYYƏT
GÜCDÜR**

- 13417 -

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
işlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI
"Elm və təhsil"
Bakı - 2013

KİTABIN YARANMA SƏBƏBİ HAQQINDA

Maddi sıxıntıdan canımı bir az qurtarmaq üçün təklifi qəbul elədim: özəl ali məktəblərin birində dərs deməyə razılıq verdim. Adını çəkmək istəmədiyim ali məktəbin rəhbərliyi alacağım maaşın miqdarını heç cür demək istəmirdi. Bir aya yaxın dərs deyəndən sonra ondan-bundan öyrəndim ki, maaşım təxminən 50 manata yaxın olacaq. İşlədiyim günlərin maaşını almadan oradan uzaqlaşdım.

Təsadüfən Paşa Əlioğlu ilə görüşəndə məni ağırdan bu məsələni ona danışdım. Söhbət əsnasında qəflətən Paşa dedi ki, gəl gedək «Xəzər», «Kaspi» qəzetinin baş redaktoru İslam Atakişiyevin yanına, Şahbaz Şamioğlu da orada işləyir, redaktor müavinidir. Həftədə bir məqalə yaz, siqaret pulun çıxсын.

İslamı da, Şahbazı da yaxşı tanıyırdım, şəxsiyyətlərinə və ziyalılıqlarına hörmət elədiyim dostlarımdılar. Getdik və Paşa deyən kimi oldu: həftədə, iki həftədə bir məqalə yazıb verdim, çap elədilər, ən başlıcası isə həftədə iki-üç dəfə dərs dediyim özəl ali məktəbdə alacağım maaşdan artıq qonorar aldım.

Bu yaxınlarda qərara gəldim ki, «Xəzər» qəzetində işıq üzü görmüş yazılarımdan ibarət kitab nəşr etdirim. Belə bir qərara gəlməyimin üç əsas səbəbi var. Birincisi, ağırdığımı o günləri unuda bilmirdim, istədim ki, bu kitab həmin ağırdımdan xətirə qalsın. İkincisi, kitaba toplanmış yazıların yaxşı-pisliyi, zəifliyi və s. barədə bir söz demədən onu bildirmək istəyirəm ki, qəzetdə dərc olunanda da, kitabda işıq üzü görəndən sonra da bu yazıların hər hansı birinə görə qeyri-adi iş görmüş kimi fəxr etməsəm və qürrələnməsəm də, xəcalət çəkmirəm, utanmıram. Üçüncüsü, tragikomik səbəblə bir kitabın ərəsəyə gəlməsində xidmətləri olmuş dostlarıma – Paşa Əlioğluna, İslam Atakişiyevə, Şahbaz Şamioğluna o vaxtlar deyə bilmədiyim təşəkkür və minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm.

Redaktor:
Paşa Kərimov

ARİF ƏMRAHOĞLU **Mədəniyyət gücdür**

Bakı, «Elm və təhsil», 2013, 148 səh.

4702000000
N098 – 2013 *qrifli nəşr*

© «Elm və təhsil», 2013

ETİRAF VƏ ÜZRAXLIQ KİTABI

Əsrlər boyu insanların və xalqların bir qismi tarix yaradıb, bir qismi isə tarix yazıb. Əksər hallarda tarixi yazanlar tarixi yaradanların keçmişini «özəlləşdirməklə» özlərinin şovinist ambisiyalarına, milli, dövlət mənafeələrinə, geosiyasi maraqlarına əsaslı təminat yaratmağa çalışıblar. Nəticədə onsuz da insan amilindən asılılığına görə obyektivliyini bu və ya digər dərəcədə itirən həqiqətlərin təsvirini subyektiv yozumlar əvəzləyibdi; elmi axtarışlar siyasi maraq və iradəyə tabe etdirilibdi. Tarix boyu formalaşmış bu «ənənə» indinin özündə də yaşamaqdadı.

Dünya tarixindən kifayət qədər çoxsaylı nümunələr gətirməklə şübhə doğurmayan mülahizəmizi bir daha təsdiqləmək mümkündür. Başımız çox çəkdiyindən uzağa getmək lazım deyil, yaxın qonşularımızın tarixə münasibəti bütün çılpalığı ilə əksini tapan elmi, bədii, elmi-publisistik əsərlərə müraciət etmək kifayətdi. Yeri gəlmişkən bir məsələni xüsusi vurğulamaq lazımdır. Həqiqəti saxtalaşdırmaqla tarix yaradanlar dedikdə, heç də, həmin etnosa, millətə, dövlətə mənsub bütün ziyalıların bu çirkin oyunda iştirakı nəzərdə tutulmur. Obyektivlik hissini itirməyən, ziyalılığını saxta vətənpərvərliyə qurban verməyən, «Mənim işim həqiqəti deməkdir, həqiqətə inanmağa məcbur etmək yox» (J.J.Russo) devizi ilə yazıb yaradan qələm sahibləri olub və xoşbəxtlikdən indi də var.

Belə ziyalılardan biri də Rudolf Nikolayeviç İvanovdur. 23 kitabın, 200-dən artıq elmi məqalənin müəllifi olan bu ziyalının əsas tədqiqat sahəsi Rusiya imperatorluğu və Qafqaz mövzusu. Pyatiqorskda doğulub boya-başa çatan R.İvanov, çörəyi dizinin üstündə və şovinizmlə zəhərlənən ziyalı deyil, həqiqətən Rusiyanı və rus xalqını ürəkdən sevən və bu təmənnəsiz vurğunluğunu obyektiv araşdırmalarında dəfələrlə təsdiqləyən vətəndaş-ziyalıdır. Mən demək istəmirəm (və heç kəs də buna inanmaz) ki, o, Qafqazı və qafqazlıları Rusiyadan, ruslar-

dan artıq sevir. Əksinə, onun oxuculara təqdim olunan yeni kitabı ilə tanışlıq, məndə əminlik yaratdı ki, R.İvanov Rusiyanı ona saxta tarix yazanlardan qat-qat səmimiyyətlə sevir. Ən azı bir də ona görə ki, o, qan bahasına yaradılan tarixi prosesdə həqiqi dostların və düşmənlərin ünvanını bir daha müasir rus oxucusuna göstərir.

2005-ci ildə R.İvanovun «Bəyazidin müdafiəsi: həqiqət və yalan» adlı sənədli povestinin təkmilləşdirilmiş ikinci nəşri işıq üzə görüb. Povest 1877-1878-ci illər Rusiya-Türkiyə müharibəsi dövründə Bəyazid qalasının müdafiəsinə həsr olunub. Rus qoşunları qalanı ələ keçirəndən sonra 23 gün mühasirədə qalıblar. Aclıq, susuzluq, dözülməz isti və gündəlik hücum cavab müdafiəçiləri heydən salır. Vəziyyətin çıxılmazlığını görə qarnizon rəisi podpolkovnik Q.M.Patseviç təslim olmaq təklifini irəli sürür. Onun yanındakı zabitlərdən heç biri, o cümlədən, qalanın komendantı kapitan F.E.Ştokviç də etiraz etmir. Xəbər İsmayıl xan Naxçıvanskiyə çatan kimi, o, təslimçilərin yanına gedir, özünün xatirələrində qeyd etdiyi kimi, onları xəyanətdə qınayır, ağ bayrağı götürdüyür, xəyanətkarları yerində güllələyəcəyini bildirir və əsgərlərə atəş açmaq əmrini verir. Nəticədə yalnız hücum dəf olunmur, eyni zamanda Rus imperiyasının ordusu təslimçi qoşun şərəfsizliyindən xilas olur. Əmrətsiz qarnizon rəisliyini boynuna götürən İsmayıl xan sonralar bu fədakarlığı belə izah edib ki, Bəyazidin təslim edilməsinə mən razi ola bilməzdim, çünki mən müsəlmanam. Qalanın təslim edilməsinin min səbəbi olsaydı belə, əsas səbəb məhz bununla izah olunacaqdı. Rus ordusunda general-leytenant vəzifəsinə qədər yüksəlmiş İsmayıl xan Naxçıvanskiyənin bu rütbələri hansı çətinlik, fədakarlıq və igidliklər hesabına qazanması onun bu sözlərindən də aydın görünür.

Rus ordusu bu şərəfsizlikdən xilas olandan sonra siyasətçilər, hərbi xadimləri, alimlər, yazıçılar, publisistlər əl-ayağa düşdülər: pravoslav rus ordusunun şərəfini bir müsəlmanın xi-

las eləməsi onların pisinə gəlirdi. Elə o vaxtdan tarixin saxtalaşdırılmasına başlandı: yaradılan tarix yenidən yazılmalı idi və rus ordusunun şərəfini qoruyan hökmən rus, həm də pravoslav olmalı idi. Şahlıq quşu Ştokviçin başına qondu. Heç kəsin tanımadığı, müasirlərinin hərbiçi və insan kimi heç bir qeyri-adiyini qeydə almadıqları, ağ bayrağın qaldırılmasına etiraz etməyən sınavi kapitan tədricən Bəyazid qalası müdafiəsinin qəhrəmanına çevrildi.

R.İvanov povestində sənədlər, materiallar, xatirələr əsasında İsmayıl xan Naxçıvanskiyə tarixi qəhrəmanlığının Ştokviçə bağışlanması təbliğati, qeyri-xristianların xidmətlərinin məqsədli şəkildə unudurmaq xarakteri daşdığı açıb göstərib. Zaman keçdikcə Bəyazid qalasının müdafiəsinə münasibət daha da dəyişdi. Çar Rusiyasının ləyaqətinə sığışdırmadığını kommunist rejimi özünə rəva gördü. V.Pikulun «Bəyazid» romanında ideoloji sifarişlə tarix tam təftiş olundu: ağ bayraq qaldıran rus zabiti sərxoşluq nəticəsində ağ bayraq qaldırır, müsəlmanlar isə qorxaq, yalançı kimi təsvir olunurlar.

2003-cü ildə ənənə 12 seriyalı «Bəyazid» filmində davam etdirilir. Film V.Pikulun eyniadlı romanı əsasında çəkilir, amma filmin yaradıcıları yazıçıdan da irəli gedirlər. Filmə İsmayıl xan polkovniklikdən podpolkovnikliyə endirilir, guya o, rus ordusunda ona görə xidmət edir ki, general olsun və Məkkəyə getsin, qorxaqdır və s. və i. (İmam Şamilin varislərindən biri Qazi Məhəmməd filmə – həm də romanda əsirlərlə qəddarcasına rəftar edən amansız cani kimi təsvir olunur). R.İvanov həqiqi ziyalıya xas vicdanla və obyektivcəsinə 1877-ci ildən rus elmi-bədii fikrində baş alıb gedən saxtakarlıqları aradan qaldırmağa çalışmış, obyektiv həqiqəti bərpa etməyə cəhd göstərmiş, Bəyazid faciəsində iştirak edənlərin hər birinin, xüsusən də İsmayıl xan Naxçıvanskiyə tarixi haqqını özünə qaytarmışdır.

Kitabda maraq doğuran cəhətlərdən biri də İsmayıl xan Naxçıvanskiyə şücaətini başqasının ayağına yazan ziyalıların di

gər saxtakarlığının da işıqlandırılmasıdır. Müəllif həmin dövrdə Türkiyədə yaşayan ermənilərin sosial-siyasi vəziyyətinin Rusiyadakından qat-qat yaxşı olduğunu qeyd edir və ermənilərin məkrli xislətinin Bəyazid faciəsində də özünü büruzə verdiyinin təsvirini yaradır. Türkiyə-Rusiya müharibəsində əsas korpusun komandanı M.T.Loris-Məlikov, İrəvan hissəsinin rəisi A.A.Terqukasov erməni idilər, onların himayəsi ilə ermənilər soyğunçuluq edirlər, knyaz Amiloxvarinin xatirələrində qeyd etdiyi kimi, yerli əhalidən ərzağı ucuz alıb, rus ordusuna on qat bahasına satırlar. Sərkis ağa – Terqukasovun etibarlı adamına çevrilir və Bəyazid qalasını ərzaqla təmin etmək ona tapşırılır, ona verilən bütün pullar «itir», ərzaqsız gəlib çıxmır. Bəyaziddəki ərzaq anbarını ermənilər elə gizlədirlər ki, ruslar onu tapmasınlar, türk dövlətinə məxsus un, taxıl və s. ərzaq anbarları Sərkis ağa kimi «bəyazidliyə» verilir, tərcüməçi erməninin sayəsində ruslarla türklər arasında anlaşılmaqlıq daha da güclənir, müəllif bir şübhəsini də bildirir: Patsevich iki güllə dəyib, biri öndən – hücumçular tərəfindən, ikinci arxadan – kimdən? Açıq etiraf etməsə də, müəllifin məntiqindən ikinci gülləni kimin atdığını müəyyənləşdirmək çətin deyildir. İsmayıl xan Naxçıvanski kömək istəmək məqsədi ilə Kovalçucu göndərir, köməkçi kimi S.Petrosovu ona qoşur. Geri sağ-salamat Petrosov qayıdır. Müəllif igid Kovalçunun yoxa çıxaraq Petrosovu tək geri qayıtmasını təsadüf hesab etmir. R.İvanovun «Bəyazid» filmində Kovalçunun heç göstərilməməsi, Petrosovu isə onun sözləri ilə desək, «az qala bibliya qəhrəmanı» səviyyəsinə qaldırılması ilə bağlı ağrısını başa düşmək olar.

Kitab həqiqətin bərpası xarakteri daşıyır. R.İvanov azsaylı nadir ziyalılardandır ki, İsmayıl xan Naxçıvanskiyə həqiqi qəhrəmanlıqlarını səmimiyyətlə və vurğunluqla təsvir edir, onun rus ordusunu təslimçilik damğasından xilas etdiyini fəxrə ilə bildirir. Məncə, bu kitab həm də etiraf və üzrxahlıqdır. R.İvanov sanki tarixi saxtalaşdıran ziyalıların əvəzinə, İsmayıl xan Naxçıvanskiyə, onu yetirən torpaqdan və xalqdan üzr istəyir.

YAXŞI İSLAMIN OLMADIĞINI İDDİA EDƏN YAZAR

Həzrət Məhəmməd peyğəmbərlə bağlı və dünya müsəlmanlarının haqlı etirazına səbəb olmuş karikaturaları hətta Azərbaycanda da söz azadlığı ilə, yaxud da təsadüflə əlaqələndirərək yozmağa çalışanlar var. Bəlkə də ayrı-ayrı dövlətlər, siyasi xadimlər, xüsusi qurumlar tərəfindən məqsədli şəkildə planlaşdırılmış və yaradılmış, indi də məqsədli şəkildə daha da gücləndirilən və daha da dərinləşdirilən bu qarşıdurmanın reallaşacağı təqdirdə, yarana biləcək mümkün fəlakəti fikirləşəndə, istər-istəməz yeganə ümid yozmağa qalır. Amma yozmaq həqiqətdən qaçmaqdır, olmadığı halda təsəlli, təskinlik axtarmaqdır. Acı həqiqət isə bundan ibarətdir ki, dini, etnik-milliyət zəmində konfliktlər qurtarmayıb, sivilizasiyaların qarşıdurması tükənməyibdir, əksinə, milli, dövlət və siyasi, hərbi, iqtisadi maraqların təminatında onlardan ən müxtəlif formalarda istifadə etmə halları artıbdir.

Karikaturalar islam dünyasının bəzən ifrata varmaqla etirazını bildirməsinin yeganə səbəbi deyil. Avropa ölkələri və ABŞ uzun illərdir ki, dünyanı mədəni inhisara almaq uğrunda arxa və ön cəbhədə mübarizə aparırlar (hətta bəzən bir-birinə qarşı da). Arxa cəbhə, ilk növbədə, öz ölkələri, daha sonra xristian dünyasıdır, ön cəbhə isə təbii ki, yalnız və yalnız qeyri-xristian dünyasıdır. Hazırda cəbhə xətti hələlik insanların qəlbindən və şüurundan keçir, başqa sözlə desək, insanların inamını, imanını nəzərdə saxlamaq və yeri gələndə lazımı axara salmaq uğrunda mübarizə gedir. Bunun üçün mümkün bütün təbliğat vasitələrindən maksimum istifadə olunur. Ön cəbhədə incə taktika ilə qeyri-müsəlman dünyasında özünə qarşı aşağılıq və xristian dünyasının üstünlüyü kompleksinin formalaşmasına cəhdlər göstərilir. Arxa cəbhədə də eyni taktika «işlə-

yır», daha doğrusu, sadəcə olaraq obyekt dəyişir: xristian dünyasının mütləq üstünlüyü təbliğ edilir, qeyri-xristian dünyası isə birmənalı şəkildə aşağılanır. Və bütün bunlar kompleks şəkildə, sistemə, fasiləsiz aparılır, bizi də inandırırırlar ki, baş verənlər dövlətin mövqeyini ifadə etmir, söz azadlığıdır və s. və i. Söz azadlığından «xəbəri olmayan» biz bəndələr də «Səh-rada fırtına» müharibəsi günlərindəki «söz azadlığını» yadı-mıza sala-sala özümüzü inanan kimi göstəririk.

Dante, Servantes, Şekspir, Höte, Prust, Folkner... kimi milli, dini, irqi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bəşəriyyətin ümumi sərvətinə çevrilən yazıçılar nadir yarandıqları halda, iblisə xidmət edən «sənətkarlar» isə kütləvi istehsal malları kimi sürətlə artırlar. Belə «sənətkarların» bir qismi islam mövzusu üzrə ixtisaslaşır və ilk növbədə yuxarıda qeyd etdiyimiz mübarizənin fəal fanatikinə çevrilirlər. Bəli, mən də razıyam ki, onların «əsərlərinin» bədii-estetik dəyəri yoxdur. Amma... amma bədii-estetik dəyəri olmayan həmin «əsərlər» yalnız bir ölkədə bir milyon sayla çap olunub yayılırsa, bu artıq düşündürücü faktır. Məsələn, italyalı jurnalist Oriana Fallaçinin «əsəri» kimi.

Bu xanım jurnalist dünyanın müxtəlif qaynar nöqtələrindən reportajlar hazırlayıb, Şərq ölkələrini daha çox gəzib dolaşıbdır. Sonra ABŞ-a köçüb, 11 sentyabr terror aktından sonra illərlə içinə yığıdığı kəmi-küdurəti İtaliyada, ABŞ-da həvəslə oxunan kitabına tökübdür. «Hiddət və ıftixar» kitabından sonra müəllif «Ağılın gücü» yazısını qələmə alıbdır. Onun antiislam mövqeyini aşağıdakı tezisi bütün dolğunluğu ilə əks etdirir: «Avropa hər gün daha çox islam dünyasının əyalətinə çevrilir», «yaxşı islamın olduğunu fikirləşmək, əslində ağılın qarşısında günaha batmaq deməkdir». Müəllifin fikrinə görə, dinlərarası müharibə artıq başlayıbdır və bu müharibənin əsas qəhrəmanı 1400 il yerindən tərpənməyən, öz qapılarını sivilizasiyanın üzünə açmayan, azadlıq, demokratiya və tərəqqi haq-

qında nəşə öyrənməyə cəhd göstərməyən, dindən başqa heç nə istehsal etməyən, Qərbə, qərbin həyat tərzinə həsəd aparən dağdır. Yəni islamdır.

Onun yazısını oxuduqca bir daha əmin olursan ki, müəllif, həqiqətən, xəstədir. O.Fallaçi yalnız xərçəng deyil (mətbuatda yazıblar ki, «yazıcının» belə cəsarətli olması onun sağalmaz xəstəliyi ilə bağlıdır və bunu avropalılar yazıblar), deyəsən, həm də ruhi xəstədir. O, müsəlman mədəniyyətində Peyğəmbərdən və onun müqəddəs kitabından başqa heç bir nümunə görmür. Müqəddəs kitabı isə Bibliyadan və başqa mənbələrdən köçürmə sayaraq, onu «dəhşətli dərəcədə cəfəng» kitab hesab edir. Sonradan ağını çıxartdığı özünü də fərqi vararaq, İbn-Sinanın (Aristotelin əsərlərinin şərhçisi kimi), Ö.Xəyyamın adını çəkir və «bir neçə gözəl məscidin» olduğunu etiraf edir. Belə şovinst müəllifin bu etirafı da qənimətdir.

Dünyanın altını-üstünü bilən jurnalistin fikrinə görə, imamların böyük əksəriyyəti (demək olar ki, hamısı) mahiyyəti etibarını ilə terrorçudular. Sən demə, biz müsəlmanlar – üsəmə ben ladenlər xristianların özlərini və uşaqlarını öldürməkdə özümüzü ona görə haqlı sayırıq ki, onlar alkoqol içirlər, uzun saqqal saxlamırlar, çadradan imtina ediblər, teatra və kinoya gedirlər, musiqini sevirilər və mahnı oxuyurlar, rəqs edirlər, televizora baxırlar, mini yubka geyinirlər, çimərlikdə yarımçilpaq və ya lüt halda özlərini günə verirlər, nə vaxt və kimdən istəyirlər sevişirlər. Cəfəngiyyətdir, xəstə təxəyyülün uydurmasıdır, bəli, amma bir milyon oxucunun bir qismi də inana bilər ki, müsəlmanlar, həqiqətən hələ də mağarada yaşayırlar. Məşhur vəkil Q.Reznik deyir ki, kobudluğa kobudluqla cavab vermək sivilizasiya deyil, bu, yüksək olmayan intellektin göstəricisidir, amma güc tətbiqinə güclə cavab vermək lazımdır, Avropa sivilizasiyası daha qədimdir və bu şəraitdə o, daha müdrik olmalıdır. Və ya iqtisadçı, böyük bir kompaniyanın prezidenti M.Xazin isə qeyd edir ki, mövcud yanğını bəlkə də söndürmək

olar, amma yeniləri olacaq, çünki İslam ekstremizmi və Qərb müxtəlif qütblərdi, onlar heç vaxt razılığa gəlməyəcəklər.

Yüzlərlə yazının içindən seçdiyimiz bu nümunələrə diqqətlə yanaşsaq görürük ki, onlar da O.Fallaçinin fikirlərini («onlarla dialoq ağılasıgmazdır. Onlara iltifat və dözümlülük göstərmək məhvedicidir. Əksini fikirləşən axmaqdır») təkrarlayırlar, amma bir qədər diplomatik formada. Həmin yazılarda da sırası xristianlara qədim, müdrik..., bir sözlə, üstün olduqları təlqin edilir (təbii ki, müsəlmanlara isə aşağılıq kompleksi təlqin edilir). O.Fallaçini «müsəlmanların siçovul kimi törəmələri» də qorxudur, buna görə də onun özü də xristianları xofa salmağa çalışır: «Dostlar, biz bütün baxımlardan məhv olacağıq. Ona görə ki, bizim sivilizasiyamız məhv olacaq və iş onunla qurtaracaq ki, zəng qülləsini minarələr, mini yubkaları pərəncələr, bizim kokteylləri dəvə südü əvəz edəcək». Sayıqlamadı, bəli. Cəfəngiyatdı, bəli. Amma bu sayıqlamanı, cəfəngiyatı bir milyon insan oxuyur və bu sayıqlamanın, cəfəngiyatın müəllifi haqqında deyirlər: «Oriana Fallaçi günün adamıdır, ilin adamıdır, tarixin adamıdır».

CİNİ ŞÜŞƏDƏ SAXLAMAQ VAXTIDIR

Mifoloji-əfsanəvi və tarixi şəxsiyyətləri müqəddəsləşdir-mək, onlara ölümlü sınavı insanların fəvqündə, Tanrıdan aşa-ğıda dayanan qeyri-adi varlıqlar kimi baxmaq insanın zəifliyi deyil, təsəllisi və təskinliyidir. Dünyanın və insanlığın yaran-masının erkən çağlarına gedib çıxan belə yanaşmanın yaxşı-pisliyinə toxunmadan bəzi spesifik cəhətlərinə diqqət yetirək: birincisi, bu, etnik-millət varlığı müəyyənləşdirən, başqa etnos-dan fərqli cəhətləri olan toplum kimi özünüqoruma vasitələrindən biridir. Başqa sözlə, bir etnos digərindən həm də inamına, sitayiş elədiyi müqəddəslərinə... görə fərqlənir. İkincisi, inam, pərəstiş ilahiləşmiş, yaxud da ilahiləşdirilmişlərdən daha çox qalanlar, dirilər, yaşayanlar üçün əhəmiyyətlidir, onların həya-tında mühüm rol oynayır. Üçüncüsü, inam, pərəstiş müəyyən insanları yalnız birləşdirmir, eyni zamanda onların həyatını, birgəyaşayış normalarını tənzimləyərək bu və ya digər dərəcədə qoruyur.

Ünvan, ad... dəyişən olur, mahiyyət dünya xalqlarının əksəriyyəti üçün eyniliyini qoruyub saxlayır. Deməli, konkret bir etnos düşüncəsində, nəzərində anlaşılmaz, qeyri-adi təsir bağışlayan hər hansı inanc sistemi, ritual, mərasim bütün bun-ları gerçəklik kimi yaşayan etnos üçün anlaşılan, doğma və əzizdir. Bir tayfa üzvündən soruşurlar: Sənin üçün yaxşı nədir? – Qonşu tayfanın mal-qarasını oğurlamaq. – Bəs, pis nədir? – Qonşu tayfanın bizim mal-qaramızı oğurlaması. Təbii ki, dün-yanın xaosa çevrilməməsi üçün ilk növbədə mövcud etnik-millət fərqlər daxilində spesifik rituallara, inanclara, etiketlərə, dav-ranış normalarına qarşılıqlı şəkildə riayət olunmalıdır. Axı biz tayfa düşüncəsindən çıxmışıq, sivil dünyada yaşayırıq: yalnız mənim üçün yaxşı olanın kimin üçünsə pis tərəfi var və onların özlərinin yaxşı haqqında qənaətləri mövcuddur.

Son vaxtlar dini zəmində məqsədli, düşünülmüş təxribat-lara yol verilir və bütün hallarda həmin təxribatlara, sivillik do-nu geyindirilir. Xristian dünyasında sisteməlik kompaniya bü-tün bunların sanki bir mərkəzdə planlaşdırıldığı və bir mərkəz-dən idarə olunduğu təəssüratı oyadır. Min bir səbəb tapmaq mümkündür, məqsəd isə birdir: dünya miqyasında, ilk növbədə isə mahiyyətə varmaq imkanı, bəlkə də həvəsi və vaxtı olma-yan xristian aləmində islamı gözdən salmaq, aşağılamaqla bütün bələləri onun ayağına yazmaq. Şər qüvvə islamdırsa, xeyir qüvvə öz-özlüyündə aşkarlanır, deməli, bu da xristianlıqdır.

Xristian dünyası islam ekstremizmindən, terrorçu islam qruplaşmalarından danışmaqdan yorulmur. Niyə İspaniyada, Fransada, Böyük Britaniyada etnik-dini zəmində baş verən olaylara dünya, Avropa və müsəlman ölkələri xristian ekstre-mizmi damğası yapışdırmırlar? Yapışdırmaq da istəmirlər və heç mümkün də deyildir. Ən azı ona görə ki, tarixi əsrlərlə ölçülən hər hansı bir dini müxtəlif dövrlərdə fəaliyyət göstərən və məramını iman pərdəsi ilə ört-basdır edən qruplara görə damğalamaq nə insanlıqdandı, nə də ziyalılıqdan; digər tərəf-dən isə dünya miqyasında insanların şüurunu istiqamətləndirən, tənzimləyən, nəzarətdə saxlayan təbliğat maşını – informasiya kanalları və vasitələri xristianların nəzarətindədir.

Bu günlərdə Danimarkada müsəlmanların Tanrıdan sonra ən müqəddəs varlığı – həzrət Məhəmməd peyğəmbər haqqında karikaturu verildi. Müsəlman dünyası ayağa qalxdı. Və məlum oldu ki, söz azadlığı deyilən bir anlayış varmış və bu «savad-sız» müsəlmanların bu anlayışdan xəbəri yoxmuş. Doğrudu, səhv başa düşüldüyünə görə yox, iqtisadi maraqlara görə mü-səlmanlardan üzr istənildi. Amma... Sonra digər Avropa ölkə-ləri XXI əsrin astanasının görünməmiş kəşfi, nailiyyəti kimi həmin cəfəngiyatı, təhqiri mətbuat orqanlarında təkrar oxucu-lara çatdırdılar. Əməllərinə yenidən «sivil», «demokratik» don geyindirdilər: guya söz azadlığına basqılara görə həmkarlarını

müdafiə etmək üçün bunu ediblər. Əslində bu düşünülmüş, müsəlmanların dini etiqadlarına qarşı təhqirə dözməyəcəyinə və mümkün vasitələrlə reaksiya verəcəyinə hesablanmış təxribatdır. Onlar yenidən məqsədlərinə nail oldular: küçələrdə maşınları yandıran «fanatiklər» indi də «vəhşicəsinə» səfirlikləri yandırıb dağıdırlar. Avropa, xristian dünyası yenidən müsəlman fanatizmi qorxusu ilə yaşamaq, bu qorxudan, deməli, islamdan yaxa qurtarmaq, onu zərərsizləşdirmək haqqında düşünmək, qərar qəbul etmək zorundadır.

Hər bir dinin nümayəndələri öz dini ilə bağlı fikirlərini, münasibətini bildirməkdə, həqiqətən azaddırlar. Amma söz azadlığı söz təhqirinə və söz anarxiyasına çevrilməməlidir. Tolerantlıq qarşılıqlı hörmət və dözümlülük tələb edir. Avropa artıq öz həyat tərzinə uyğunlaşmanı tolerantlığın meyarı götürüb və bu meyara əməli vacib sayır. Tolerantlıq həm də Avropadan, xristian dünyasından islamı olduğu kimi qəbul etməyi, islama olduğu kimi yanaşmağı və hörmət, ehtiram göstərməyi qaçılmazlaşdırır. Cənablar, xristianlıq heç vaxt islamı, islam isə xristianlığı əvəz etməyəcək, buna görə də islamı xristianlıq dəyərləri ilə aşağılamaqla və digər antisivil vasitələrlə redaktə edib filialınıza çevirməyə cəhd göstərməyin. İndi müsəlmanlar da başlasınlar İsa peyğəmbəri, xristian dəyərlərini təhqir hədəfi götürsünlər. Cin şüşə qabda qul, şüşə qabdan kənarında qarşısı alınmaz dağıdıcı qüvvədir, gücdür. Cini şüşə qabda saxlamağın vaxtı deyilmi? Əks təqdirdə, xristianlar üçün yaxşı (islamı təhqir etmək) və pisin (islam aləminin onları təhqir etməsi) digər inam sahibləri üçün tərəfləri – müsəlman üçün yaxşı xristianlığı təhqir, pis xristianlığın təhqiri – işə düşə bilər.

SABAH ÜNVANLI POEZİYANIN DÜNƏNİ

Hər bir əsər müəllifinə oxşadığı kimi, bütöv ədəbiyyat da onu yaşadan etnosun, xalqın özünə bənzəyir. Amma bəzən də ədəbiyyat özünə bənzəyən oxucu, deməli, şərti mənada desək, xalq formalaşdırır. Azərbaycan ədəbiyyatı da tarixən Azərbaycan xalqı kimi özünü qoruyub saxlamaq və özünü təsdiq etmək uğrunda mübarizə aparıb. Şərqi böyük bir ərazisini əhatə edən vahid müsəlman ictimai-siyasi və elmi-mədəni məkanına məcburi cəlb olunan Azərbaycan yeni məkana adaptasiya ilə kifayətlənmədi. Özünün yaradıcı potensialını ərəb-fars dillərində və bu dillərdə yaradılmış bədii sözün ən yüksək meyarları səviyyəsində təsdiq etməyə başladı. Qətran Təbrizi, Məhsəti Gəncəvi, Xaqani Şirvani kimi şairlər, xüsusən Nizami Gəncəvi, Xətib Təbrizi kimi filoloq-alimlər türk-Azərbaycan zəkasının gücünü ərəb-fars dillərində ifadə etməklə mövcud ədəbi-elmi inkişafa ton və istiqamət verən simalara çevrildilər. Bu, doğma dildən imtina və ya onun, bəzən deyildiyi kimi, mürəkkəb fəlsəfi, lirik mətləbləri, fikirləri ifadə imkanlarına inamsızlıq deyildi (həmin vaxtlar Y.X.H.Balasaqunlunun, M.Kaşğarlının türk dilində yaratdıqlarını yada salaql!). Mövcudluğunun bütün vaxtlarında (elə indinin özündə də) ədəbiyyatı özünə, özü də ədəbiyyatına bənzəyən bu xalq olanlarla kifayətlənməyən, istedadını mümkün olacaqlara çatmağa səfərbər edən söz cəfəklərinin qıtlığını yaşamayıb. Nizami «Xəmsə»ni xələfi Ə.Nəvai kimi türk dilində də yarada bilərdi, amma türk ədəbiyyatının qazanacağı «Xəmsə» ənənəsini Şərq ədəbiyyatı itirərdi. Nizami yalnız şərq ədəbiyyatının poetik nailiyyətlərini Azərbaycan, türk ədəbiyyatına gətirməklə bədii sözün ali meyarlarını yaratmadı, həm də Azərbaycan-türk təfəkkürünün fars dilində Firdovsi səviyyəsində ədəbi abidə yaratmağa qadirliyini sübut elədi.

Daha sonra Azərbaycan dilində ilk yazılı nümunələr yarandı (İ.Həsənoğlunun mövcud qələm təcrübələri). Nəsimi isə Nizami ilə Həsənoğlunun təcrübəsini birləşdirdi: Nizamidən fərqli olaraq o, fars dili ilə yanaşı, Azərbaycan-türk dilini seçdi, ən başlıcası şərqi fəlsəfi-ədəbi hadisəsi olan sufizmin Ə.Yəsəvi, C.Rumi və Y.Əmrə xəttini hürufizmlə inkişaf etdirdi və zənginləşdirdi. Bədii yaradıcılıq axtarışları və sözü naminə dərisi soyulmaqla ölümü ilə də Nəsimi ədəbiyyatı özünə, özü ədəbiyyatına bənzəyən xalqın olanlarla kifayətlənməyən, istedadını mümkün olacaqlara çatmağa səfərbər edən söz cəfəkeşlərinin qıtlığını yaşamadığını növbəti dəfə sübuta yetirdi.

Dövlət maraqları naminə əksər hallarda şairliyini hökmdarlıq missiyasına tabe etdirən Şah İsmayıl Xətəidən fərqli olaraq, M.Füzuli bədii sözün bütün zamanların və məkanların fəvqündə duran əbədi problemlərinə işıq salmaq, insan üçün tənzimlənməyən, proqramlaşdırılmayan mürəkkəbliklərini və insan zəkasının sərhədlərlə məhdudlaşdırılmayan tərəflərini ifadə etmək imkanlarından maksimum istifadə etməyə üstünlük verdi.

Vaqif nəşəsində, Vidadi dərdində səmimi idi, amma hər ikisinin poeziyasının özünəməxsusluğu həyatın müvəqqətiliyi və yoxluğun əbədiliyi ilə birbaşa bağlı idi. Vaqif qaçılmaz sonluğun etirafedilməz xofunu nəşə ilə unutmağa, Vidadi isə illüziyaya qapılmadan dərd və ağrı kimi unutmamağa səsləyirdi.

Çar Rusiyası Azərbaycanı işğal edəndən sonra ədəbiyyatı özünə, özü ədəbiyyatına bənzəyən xalq da, ədəbiyyat da adaptasiya olduğu məkandan və mühitdən adaptasiya olmadığı məkana və mühitə düşdüyündən çəşqin vəziyyətdə idi. Şəxsiyyətin və bədii sözün çəşqinliyini Q.Zakirin timsalında müşahidə etmək çətin deyil. Əsli, nəslə, nəcabəti ilə gədalığı bacarmayan Zakir bəyliyi itirməklə vərdiş elədiyi həyat tərzini itirir, buna görə də tədrisən şikayət motivinə üstünlük verir. Mövcud vəziyyətlə zahirən barışmış M.Ş.Vazeh daxili barışmazlığını

şeyrlərində ifadə elədi: qadağalar və olmazlar əsiri insan daxili azadlığını dərk edəndə hətta həyatın müvəqqətiliyində də nikbin yaşamağa enerji verən səadət tapmağa qadirdi.

Bəzən deyirlər ki, insan keçmişindən gülə-gülə ayrılır. Qüdrətli gülüş ustası M.Ə.Sabirin əsərlərinin mütaliəsi belə təəssürat yaradır ki, o, keçmişindən gülə-gülə ayrılmır, yaşamış ömürlə müqayisədə yaşanacaq ömürdəki dərdin, ağrının böyüklüyünü, miqyasını anladığından gələcəyinə ağlaya-ağlaya gedir.

...Haqlı qeyd edirlər ki, allahlar olmasaydı da insanlar onu hökmən yaratmalı idilər, ağların Yaradanı ağ, qaraların Yaradanı isə qara bənizli varlıq olmalı idi və oldu. Ədəbiyyat da belədi: bütün etnoslar, xalqlar və millətlər ədəbiyyat yaratdı, amma kiminin ədəbiyyatı ağ, kiminki isə qara oldu. Bu baxımdan Azərbaycan klassik ədəbiyyatı xalqa, xalq isə öz ədəbiyyatına bənzəyir.

1344

SÖZLƏ YAŞAYANI SÖZ YAŞADAR

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı mənəviyyatımızı, psixologiyamızı, idealımızı və s. əks etdirməsi baxımından özümüzdə bənzəyir. Danışıq dilimizi kəsdilər susduq, dərdimiz içimizi yandırdı. İstədiyini yaza bilməyən, istəniləni yazmayan Mirzə Cəlillər, H.Cavidlər, Ə.Cavadlar... susduruldular. Əvəzində qələmlə dolananların sayı indi artmağa başladı. Təbii ki, əvəzi artıqlaması ilə qaytarılmalı idi. Söz urvatdan düşürdü. Dolana-çaq, var-dövlət qazanmaq üçün milli maraq və mənafeləri qurban verənlərin sayəsində ideal dəyərini itirən kimi.

Belə bir vaxtda yalnız həqiqi sözün susdurulduğu məqama qayıtmaqla cəmiyyətin milli mənəvi-əxlaqi simasını bərpa etmək, xalqın inamını özünə qaytarmaq olardı. Xoşbəxtlikdən bir sıra qələm dostları kimi, İlyas Əfəndiyev də bədii yaradıcılığa məhz sözün susdurulduğu məqamdan başladı. Sözü dolanmaq üçün yox, yaşamaq üçün özünə tale seçdi. Onun ən maraqlı əsərlərindən birinin adı olduqca səciyyəvidir. «Geri-yə baxma, qoca» sərlövəsi əslində seçdiyi taleyə sadıq, yaşadığı ömrə iftixarla və təskinliklə baxmağı mənəvi cəhətdən özünü haqlı sayan qüdrətli şəxsiyyətin, böyük istedad sahibinin inamının ifadəsidir.

Ömür yaşanıandan sonra ona zaman və tarix sahib qalır. Geridə qalmış illəri yenidən yaşamaq və dəyişdirmək mümkün olmadığı üçün insanın ikinci ömrü birinci ömrünün köləsinə çevrilir.

Kimi özünü ikinci ömürdən məhrum edir, kimi də ikinci ömrünə əbədlilik statusu qazandırır. İlyas Əfəndiyev sağlığında sözlə yaşayırdı, özünü təbliğ etdirmirdi, ad-san, şöhrət qazanmağa cəhd göstərmirdi. Bütün çılpaqlığı ilə bilirdi ki, zaman sinəyə, oradakı order-medallara deyil, müdaxilə edilməsi

mümkün olmayan işə baxır. Onun isə bir işi vardı – sözlə yaşamaq. Sözlə yaşayanı da ki, söz yaşadar.

İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığı XX əsr ədəbiyyatımızda hələ də tam qiymətini almamış bir mərhələdir. Ölümündən sonra yazılmış məqalə və xatirələrdən ibarət «Sən həmişə bizimləsən» kitabını oxuyanda bir cəhət diqqətimi cəlb etdi. Bakıdan kənardə yaşayanların böyük əksəriyyəti İlyas Əfəndiyevi ilk dəfə məhz nasir kimi tanıyıblar. Əlbəttə, onun yaradıcılığının xronologiyası ilə tanış olanlar burada qeyri-adi heç nə olmadığını deyə bilərlər. Mən böyük sənətkarın ölümündən bir müddət əvvəl onunla görüşüb söhbət etmişdim. İlyas müəllimin ondan yalnız dramaturq kimi danışılmasından kövrək bir incikliklə umu-küsüsünün şahidi oldum.

XX əsr milli dramaturgiyanın, teatr sənətinin, rejissorluq məktəbinin, aktyor nəslinin inkişafında İlyas Əfəndiyevin bənzərsiz pyeslərinin əvəzsiz rol oynadığı şəksizdir. «Bahar suları», «Atayevlər ailəsi», «Sən həmişə mənimləsən», «Unuda bilmirəm», «Məhv olmuş gündəliklər», «Mənim günahım», «Qəribə oğlan», «Xurşidbanu Natəvan», «Büllur sarayda», «Şeyx Məhəmməd Xiyabani», «Hökmdar və qızı» kimi pyesləri milli mədəniyyət tariximizdəki «İlyas Əfəndiyev teatri»nin bütöv əməyidir.

«Xalqımızın ən işıqlı övladlarından biri» (Anar) olan İlyas Əfəndiyev dramaturgiyasının gücü insanı öz içinə, heç vaxt «unuda bilməyəcəyi» kövrək, zərif, acı, niskilli hiss, duyğu, emosiya dünyasına qaytara bilməsindədir. Onun qəhrəmanları sevirlər-sevilirlər, sevilirlər-əzab çəkirlər, insan olduqlarını unutmurlar. İlyas Əfəndiyev insanı fermadan, zavoddan, idarədən çıxardıb özünə qaytardı.

İlyas Əfəndiyevin dramaturgiyasının bir özünəməxsusluğu da həyatın arxasınca yox, önündə getməsidir. Onun qəhrəmanları biz deyilik, olmaq istədiyimiz, bənzəməyə çalışdığımız yaşadıqlarımız hiss və duyğuları arzuladığımız insanlardı. İlyas

Əfəndiyevin dramaturgiyası oxucuya, tamaşaçıya ilıqlıq, təskinlik, əsər oxunan və ya tamaşaya baxılan müddətə qədər bəş edəcək qədər inam və ümid verir. Sonra... Sonra isə yenidən öndə İlyas Əfəndiyev imzalı pyeslər gedən real həyat davam edir. İçindəki nostalgiya ilə yenidən özün olursan, amma pyeslərdən sənə keçən işıq, istilik sənənlə qalır.

Bununla belə, İlyas Əfəndiyev umu-küsüsündə haqlı idi. Azərbaycan ədəbiyyatı onun simasında yalnız qüdrətli dramaturq deyil, eyni zamanda qeyri-adi istedadı ilə seçilən nasir tapmışdı. Pyeslərinin sehri, dramaturgiyada əvəzolunmazlığı tənqidçi və tamaşaçıları elə ovsunlamışdı ki, onun nasir, özü də qüdrətli nasir olduğu az qala unudulmuşdu. «Söyüdlü arx», «Körpüsəlanlar», «Dağlar arxasında üç dost» kimi əsərləri yaradan nasir İlyas Əfəndiyev milli teatr məbədini fəth edəndən sonra «Geriyyə baxma, qoca», «Sarıköynəklə Valehin nəğili», «Üçatılan» epik əsərlərini yazdı. Və sübut etdi ki, Azərbaycan ədəbiyyatında dramaturq İ.Əfəndiyevlə yanaşı, nasir İ.Əfəndiyev var və pyeslərinin bir çox qəhrəmanları xarakterinə, həyat tərzinə, içinin zərifliyi və zənginliyinə görə nəsr əsərlərinin qəhrəmanlarına bənzəyirlər. «Vəfalı Səriyyə», «Körpüsəlanlar» əsərinin qadın qəhrəmanları yalnız Azərbaycan ədəbiyyatında yeni tipli orijinal qadın obrazları yox, bütövlükdə onun pyeslərinin bənzərsiz qadın surətlərinin proobrazlarıdır.

«Geriyyə baxma, qoca», «Üçatılan» əsərləri (eləcə də tarixi dramaları) ilə İlyas Əfəndiyev bədii nəsrdə də milli problemlərin özünəməxsus qoyuluşuna örnək yaratdı. Görkəmli ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayev haqlı qeyd edir ki, «Azərbaycan tarixi barədə klassik sənədlər – yeddi «Qarabağnamə» var. Bütönlükdə İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığını mən səkkizinci «Qarabağnamə» hesab edirəm».

İlyas Əfəndiyevin ədəbi-bədii irsi həmişə diri sənət nümunəsidir. Bu böyük sənətkarı ananda «Geriyyə baxma, qoca»

əsrinin sərlövhasını xatırlayıram. Və içimdə bir istək baş qaldırır. İstəyirəm deyəm ki, həqiqətən də, geriyyə baxma, qoca. Geridə bizlərə qalan ömrün bütün dövrlərin qədərbilənlərinin yol yoldaşdır. Sənsə həmişə öndəsən. Söz ilə yaşayanları söz yaşadar. Söz yaşadanın isə ömürlüyündə bir doğum tarixi olur, bir də əbədiyyət. Milli ədəbiyyatımızın İlyas Əfəndiyev mərhələsinin və şəxsiyyətinin nümunəsində olduğu kimi.

«QƏLƏMİM ÜRƏYİMİN QANI İLƏ YAZDI BU NAMƏNİ»

Görkəmli özbək şairi, türk dünyasının böyük sənətkarı Əlişir Nəvai ölümündən iki il əvvəl (1499-cu il) başa çatdırdığı «Mühakəmətül-lüğateyn» əsəri haqqında deyirdi: «Qələmim ürəyimin qanı ilə yazdı bu naməni». Əlişir Nəvai bu sözləri deyəndə arxada mənalı, faydalı, səmərəli ömür yolu və yaradıcılıq axtarışları qoymuşdu: süd qardaşı Hüseyn Bayqaranın hakimiyyəti illərində möhrdar, vəzir vəzifələrində çalışmış, daha sonra «fəxri sürgünə» – əyalətə hakim göndərilmişdir. Ömrünün sonuna qədər ailə qurmayan qüdrətli şair şəxsi mülkiyyəti olan torpaqlarında öz vəsaiti hesabına yaşayış kvartalını saldırmış, məktəb, kitabxana, məscid, xəstəxana tikdirmiş, orada çalışanların maaşlarını, təhsil alan tələbələrin təqaüdlərini özü ödəmişdir.

Bəlli olduğu kimi, Ə.Nəvai türk dilində ilk «Xəmsə»nin, fars və türk dilində divanların, müxtəlif nəzm və nəsr əsərlərinin müəllifidir. Onun ədəbi-bədii irsi sağlığında sırası oxucuların da, Ə.Cami kimi söz sənətlərinin də rəğbətini qazanmışdır.

Bu qədər böyük və faydalı işlər görmüş, əsərlər yaratmış sənətkar bunların heç birini ürəyinin qanı ilə ərsəyə gətirdiyini deməmişdir. Həyatın müdriklik çağında deyilmiş bu sözlərlə əslində arxada qalan illərə və əməllərə təskinliklə baxan sənətkar və dövlət xadimi məhz ömrünün mənasına çevrilmiş məramına xüsusi maraq oyatmağa çalışmışdır. Fars dilində yazdığı əsərlərində Fani, türk dilində yazdığı əsərlərində isə Nəvai təxəllüsü işlədərək, amansız və aramsız müharibələr dövründə yaşayan, hakimiyyətin yüksək pilləsində təmsil olunan şair adi insanların fərqi varmadıqları bir həqiqəti çox gözəl bilirdi: qılınc mübarizəsində və müharibəsində qələbə çalmağın əsas yollarından biri qələmə arxalanmaq, onun imkanlarından,

zahirən heç də həmişə qabarıq görünməyən gücündən maksimum istifadə etməkdir. Şairin özü təsadüfi yazmırdı ki, «sözlə pis adam qan tökər».

Ə.Nəvai yaradıcılıq axtarışlarında yalnız Şərq, o cümlədən türk ədəbiyyatının ən yaxşı ənənələrini inkişaf etdirmədi, eyni zamanda M.Kaşğarlı və Y.X.H.Balasaqunlu kimi qüdrətli sələflərinin türk etnik-mədəni sistemində gerçəkləşdirməyə çalışdıqları məramlarının davam olunmasına xüsusi üstünlük verdi.

Dahi N.Gəncəvi «Xəmsə»sini yaradanda ağına belə gətirməzdi ki, özündən sonrakı söz adamlarının və ictimai-siyasi xadimlərin bəziləri onun bu möhtəşəm sənət abidəsindən doğma xalqını aşağılamaq üçün istifadə edəcəklər. Ə.Firdovsinin «Şahnamə»sindən sonra məhz Nizaminin «Xəmsə»si fars dilinin qüdrətinin göstəricisinə çevrildi. Şovinistlər əvvəlcə «Şahnamə»ni nümunə gətirərək türk dilinin bu möhtəşəmlikdə abidə yaratmağa qadir olmadığını bildirdilər. Onların bu iddiasının mənasızlığını Y.X.H.Balasaqunlu «Qutadqu bilik» əsərini yazıb ortaya qoymaqla sübuta yetirdi. Ə.Nəvainin yaşadığı dövrdə də hakim mövqeyini qoruyub saxlayan fars dilinə marağı artırmağın iki təbliğati yolu vardı: birincisi, fars dilinin poeziya dili kimi əvəzolunmazlığını təsdiqləmək; ikincisi, rəqib saydıqları dilləri, o cümlədən türk dilini aşağılamaq.

Özünün də yazdığı kimi, fars dilini doğma dili səviyyəsində mükəmməl və dərinləndirilən Ə.Nəvai fars dilinə və ədəbiyyatına hörmətini, sevgisini, poeziyasının Ə.Cami və başqaları tərəfindən yüksək qiymətləndirildiyini əsərlərində dönmə-dönə vurğulamaq zorunda qalmışdı. Əsərlərini türk dilində yazması onun doğma dilinə vurğunluğu ilə deyil, ilk növbədə fars dilini bilməməsi ilə yozulurdu. Halbuki şairin məqsədi fars dilini pisləmək və ya onun əleyhinə çıxmaq deyildi, türk dilinin mümkün və nəzərdə tutulan hər cür mətləbi, problemi, hissi, duyğunu... poetik zənginliklə ifadə etmək imkanını, bu

baxımdan üstünlüyünü göstərmək idi. Digər məqsədi haqqında şairin özü yazırdı: «Və xəyalıma belə gəlir ki, türk ulusunun fəsilələrinə ulu həqiqət sübut elədim ki, öz söz və ibarələrinin həqiqətindən və öz dil və lüğətləri keyfiyyətindən vaqif olsunlar. Farsdillilərin ibarə və söz meydanında tənə etdikləri danlaqdan qurtarsınlar».

Bunun üçün Ə.Nəvai əlindən gələni, gücü çatanı və bacardığını gördü: türk dilində ilk «Xəmsə»ni yaratdı, əsərlərinin demək olar ki, özü demişkən, tən yarısını türk dilində yazdı. Nəticədə Ə.Nəvai M.Kaşğarlı, Y.X.H.Balasaqunlu kimi, doğma dilinin qüdrətini və potensial imkanlarını göstərən sənət nümunələri ortaya qoydu. Amma şair sələflərindən fərqli olaraq, olanlarla kifayətlənmədi və dediyimiz kimi, «Mühakəmətül-lüğateyn» əsərini qələmə aldı.

Şairin bu əsərinə bəzən iki dilin mübahisəsi və ya iki dilin müqayisəsi də deyirlər. Onun fikrinə görə, «hər camaat öz sözləri ilə özgələrdən, hər tayfa öz danışığı tərzi ilə başqalarından seçilir». Deməli, seçilən tərəflərin qorunub saxlanması həmin «camaatın» qorunub saxlanması deməkdir. Buna görə, deyilənlərə yox, olanlara inanmaq, ilk növbədə doğma dilin imkanlarına dərinləndən bələd olmaq lazımdır. Şair də məhz bu olanları elmi şəkildə əsaslandırmaqla açıb göstərməyə çalışıbdır. Məqsədinə çatmaq üçün Ə.Nəvai yüz feli misal göstərir, onların bəzilərinə bədii nümunə gətirir və xüsusi qeyd edir ki, «bu yüz fel müxtəlif məqsədləri ifadə etmək üçün işlənən sözlərdir ki, onların heç birinə sət (fars nəzərdə tutulur - A.M.) dilində qarşılıq söz yoxdur, halbuki onlar hamısı vacibdir və danışmaq zamanı hər adam onlara böyük ehtiyac duyur. Özü də bunların əksəriyyətinin mənasını sətərlərin dilində vermək mümkün deyil. Yalnız az bir qismini təsvir yolu ilə anlatmaq olar, özü də hər sözün izahı üçün neçə söz tərkibi işlədəndən sonra. O da ərəb sözlərinin köməkliyi ilə».

Fars və türk dillərini konkret faktlarla müqayisə edən Ə.Nəvai doğma dilinin geniş imkanlarını, zənginliyini, gözəlliyini, üstünlüklərini, bununla da poeziya dili olmaq haqqını əsaslandıraraq təsdiq etmişdir. «...türk dilində heyratəmiz sözlər və ifadələr çoxdur. Amma onları xoşa gələn tərzdə nizamlayıb, lətif şeirlər qoşmaq çətindir. Bu işə girişən adamlar o çətinliklə üzləşən kimi tez soyuyur və daha asan yola meyl edir». Ömrünün 48 ilinin çox hissəsini doğma dilində yaratmaqla türk dilini poeziya dili kimi yaşadan şair axırda «Mühakəmətül-lüğateyn» əsərini yazdı, bununla da bədii təcrübəsini elmi araşdırmaları ilə təsdiqlədi. Dil uğrunda mübarizəsinin məntiqi nəticəsi olan məhz bu əsər haqqında böyük Əlişir Nəvai mənəvi haqqı var idi ki, desin: «qələmim ürəyimə qanı ilə yazdı bu naməni».

TÜRK «ŞAHNAMƏ»Sİ

Dahi Firdovsinin möhtəşəm «Şahnamə» əsəri söz möcüzələrindən biridir. Bədii zövqü, duyumu, sənət əsərlərini qiymətləndirmək istəyi və bacarığı ilə seçilən türk hökmdarı M.Qəznəvi böyük fars şairinə çatması «qonorarı» niyə vermədi və ya deyilənə görə, sağlığında müəllifə çatmayan dərəcədə gec verdi. Müxtəlif versiyalar mövcuddur. Və bu versiyalardan birinə görə, M.Qəznəvinin ilk növbədə əsərdə türklərə yanlış münasibət, əslində isə həqiqətin təhrifi əsəbləşdiribmiş. Firdovsiyə görə, farslarla türklər qardaşdırlar; onların arasındakı sonradan İran-Turan müharibəsinə çevrilmiş ixtilaf atalarının ədalətsiz torpaq bölgüsündən başlayıbdır. Təbii ki, Firdovsinin bəlkə də düşmənçiliyi mehribançılıqla əvəzləmək məqsədi güdən bu niyyətindən daha sonra siyasi-ideoloji təbliğat işində, şovinist millətçi ideologiyanın formalaşmasında istifadə olundu.

Bütün dövrlərdə hansısa bir dövlət başqa bir dövlətin ərazisinin işğalını bütün hallarda mənəvi işğalla tamamlamağa çalışıbdı. Bununla da qəsbkarlar işğallarının ömrünü ya əbədləşdirmək, ya da uzatmaq istəyiblər. Etnosun özü kimi qaldığı müddətdə, xüsusən də yerli əhali dilini, inamını, adət-ənənəsini, həyat, düşüncə tərzini, maddi-mənəvi sərvətlərini qoruyub saxlayanda tam işğaldan danışmaq mümkün deyil. Digər tərəfdən tarixən işğalın ikinci yoluna da xüsusi diqqət yetirilibdir: mədəni işğal ərazi işğalına zəmin hazırlayıbdır. (təsadüfi deyil ki, müasir mərhələdə ərazi işğalına ehtiyac qalmayan mədəni işğala daha çox üstünlük verilir).

«Mədəni işğal» siyasətinin tərəfdarları hələ XI əsrdən başlayaraq Firdovsinin ruhuna hörmətsizlik göstərərək onun «Şahnamə»sindən istifadə ediblər. Fars dilinin Şərqdə, xüsusən də türklər arasında əsas dil kimi qalmasını başlıca siyasi

məramına çevirənlər uzun müddət türk dilini aşağılayıblar. Türk etnosuna təlqin eləməyə çalışıblar ki, onların dili elmi mətləb və problemləri nəzəri aspektdə, hiss və duyğuları poetik planda ifadə etməyə qadir deyil. Təbii ki, ilk növbədə Firdovsiyə və onun «Şahnamə»sinə istinad ediblər: guya türk dili (dəməli, həm də türk təfəkkürü) «Şahnamə» yarada bilməz. Məqsədli aşağılamaq nəticəsində doğma dillərində danışan sırası insanlarda dilin potensialına, imkanlarına bədgümanlıq yaranırdı, yaradıcı qüvvələr isə fars dilində yazıb-yaratmağa meyli göstərirdilər. Azərbaycandan fərqli olaraq, Orta Asiya türklərində bu meyli ciddi təhlükə kimi qəbul edib, buna qarşı mübarizəyə XI əsrdən başlandı. Mübarizənin ön sıralarında duranlardan biri də Yusif Xas Hacib Balasaqunlu idi.

Y.X.H.Balasaqunlu hələlik elm aləminə bəlli yeganə, amma qeyri-adi dərəcədə əhəmiyyətli və dəyərli «Qutadqu bilik» əsərini ortaya qoymaqla yalnız türk dünyasının iftixarına çevrilmədi, eyni zamanda millətçi ideoloqlara əməli cavab olan abidə yaratdı. Şovinist ideoloqlar iddia edirdilər ki, türk dili əruz vəznə üçün yararsızdır. Balasaqunlu ilk dəfə əruzun türk dilinə uyğunluğunu göstərməklə türk dilinin bütün vəznələrdə abidə yaratmağa qadirliyini təsdiqlədi. Şovinistlər iddia edirdilər ki, türk dilində «Şahnamə» yaratmaq qeyri-mümkündür. Balasaqunlu Firdovsinin əsərinin bəhrindən (mütəqarib bəhrindən) istifadə etməklə «Qutadqu bilik» əsərini qələmə aldı. Onun özü əsərin əvvəlində qeyd edir ki, «Qutadqu bilik»i «türk Şahnaməsi» adlandırırlar. Görkəmli sənətkar mənasız polemikalara varmadan, yaxud da şovinistlərə faydasız cavablar vermədən onların bütün tezislərinin mənasızlığını, içüzünü, mahiyyətini açıb göstərən, təsdiqləyən abidə yaratdı.

Digər tərəfdən ən başlıcası Y.X.H.Balasaqunlu türklərə qürur, iftixar ünvanı verməklə kifayətlənmədi, onları inandırdı ki, istənilən mətləbi, problemi, ideyanı istənilən vəznədə, formada və istənilən həcmdə, miqyasda türk dilində ifadə etmək

mümkündür; inandırdı ki, mətn dəyərli olanda hansı dildə yazılmasına belə baxmayaraq, dəyərini alacaqdır. Bununla da o, şovinistlərin başqa bir iddiasını – tanınmaq, məşhurlaşmaq üçün fars dilində yazmağın qaçılmazlığı və zəruriliyi iddiasını da puça çıxartdı.

Həmin dövrdə dövlət idarəçiliyi ilə bağlı əsərlərin əksəriyyəti ərəb və fars dillərində yazılırdı, buna görə də həmin xalqların dövlət quruculuğu və idarəçiliyinin tarixi təcrübəsinə istinad olunurdu. Türk dünyasında ilk dəfə dövlət idarəçiliyinə aid türk dilində əsəri də məhz Y.X.H.Balasaqunlu yaratdı. Həmin dövr üçün bu çox mühüm hadisə idi: bir türk öz dilində türk hökmdarlarına türk törələri və təcrübəsi əsasında dövlətin idarə olunması ilə bağlı fundamental iş ortaya qoydu (təbii ki, burada imkan daxilində müxtəlif dillərdə yazılmış əsərlərdən də istifadə olunmuşdu).

«Qutadqu bilik» çoxplanlı, çoxqatlı əsərdir və onun mövzusu dövlət idarəçiliyinin, yaxşı hökmdarlığın əsaslarını və prinsiplərini əhatə etməklə məhdudlaşmır. İndiki halında əsərin özünəməxsusluqlarına toxunmadan yalnız onu qeyd edək ki, etnoslar və millətlərarası açıq, gizli mübarizə olub, var və olacaq. XI əsrdən başlayaraq türkü özündən uzaqlaşdırmağa ciddi, məqsədyönlü səylər göstəriləndə, türkü özünə qaytarmağa çalışan ziyalılar da və türkü özünə qaytaran kitablar da olub, var və olacaq. Belə ziyalılardan biri Y.X.H.Balasaqunlu, belə kitablardan bir isə «Qutadqu bilik»dir.

«TÜRKLƏRİN DİLİNİ ÖYRƏNİN, ÇÜNKİ ONLARIN HAKİMİYYƏTİ UZUN SÜRƏCƏKDİR»

Təvazökar çıxmasa da deməliyəm: mən çox pis dindaram, amma çox yaxşı müsəlmanam. Dinim yalnız imanım deyil, həm də etnik-milli varlığımın və mövcudluğumun spesifik amilidir. Müqəddəs «Quran»ı da yeganə kitablardan biri kimi qəbul edənlərdənəm. VII əsrdən üzü bu yana tariximiz, təfəkkürümüz, yaddaşımız, psixologiyamız, həyat tərzimiz, ədəbiyyat və mədəniyyətimiz... həm də islami dəyərlər üzərində köklənibdir. Bununla belə, din bəndələrin etnik-milli özünəməxsusluğunun yeganə göstəricisi deyil və bu özünəməxsusluğu tam əvəzləyə bilmir.

Doğrudur, ayrı-ayrı dinlər mövcuddur, amma etiqaddan, imandan, insanların dinə təmənnəsiz, səmimi bağlılığından dövlət quruculuğunda, dövlət və milli maraqların təminatında xüsusi şəkildə, daha doğrusu, dini maraqlar dövlət maraqlarına qurban verilməklə istifadə olunur. Bu proses tarixin bütün dövrlərində olub və dinlərin hamısında özünü göstəribdir.

İslam dini yarandı, ayrı-ayrı istisnaları nəzərə almaqla bütün türk dünyasının yeganə imanına çevrildi. Müsəlmanlığın ilkin könüllü və ya məcburi qəbulu prosesində, heç şübhəsiz, ərəb etnosunun və dövlətçiliyinin maraqları və mənafeləri əsas götürülürdü. Təbii ki, islami dəyərlər etnik-milli dəyərlər sistemində birmənalı şəkildə qəbul ediləndən və həlledici amillərdən birinə çevriləndən sonra islam dinindən digər dövlətlər də oxşar şəkildə (öz maraq və mənafeləri naminə) istifadə etməyə başladılar. İslam dini ərəb dünyasından kənarında yayılmağa (və yayındırılmağa) başlayandan təbliğat üçün dəyişməz, vacibliyi müsəlmanlığın əsas şərti kimi şüurlara yeridilən, indinin özündə də qorunub saxlanan bir cəhət prioritetə çevrildi: islam dininin dili ərəb dilidir; müqəddəs «Quran» nazil

olanda ərəb dilində kitablaşdır; ərəb dili müqəddəs Peyğəmbərimizin dilidir. Və deməli, islami ayin və mərasimlər, müsəlmanlığın bütün qaydaları ilk növbədə ərəb dilində icra olunmalıdır.

Bütün bunları, o cümlədən bir neçə il öncə mətbuatda «Quran»ın mərasimlərdə hansı dildə – Azərbaycan və ya ərəb dilində oxunması ilə bağlı polemikalara toxunmadan yalnız onu demək istərdim ki, ilk dövrlərdə islamın maraqlarının müdafiəsi məramını daşıyan bu prinsiplərdən də sonradan dövlət maraqlarını qorumaq üçün istifadə edildi. Tədricən islam dininin yaradıcısı olan etnosun eyni etiqaddan olan digər etnosların özünə və dilinə laqeydliyinə, ümumiyyətlə, eqoizminə gətirib çıxartdı. Hələ 1499-cü ildə böyük Ə.Nəvai türk dilinin qorunmasına həsr olunmuş əsərində ərəb dili ilə əlaqədar yazırdı: «onun sözü həqiqət, işi doğru yol göstərməkdir, çünki adı uca, böyük, qadir Allahın kəlamları bu kəlamların möcüzəli nizamı bizə o dildə nazil olub. Rəsul əleyhissəlavət və əs-salamın xeyir-dualı hadisələri də bizə bu dildə çatıb» («Mühakəmətü'l-lüğateyn»).

Amma Ə.Nəvidən çox-çox əvvəl – XI əsrdə böyük Mahmud Kaşğarlı «Divani lüğət-it türk» əsərini qələmə aldı. Onun ilk baxışdan adi təsir bağışlayan əsas məqsədi ərəblərə türk dilini öyrətmək idi. Əslində isə bunun arxasında, türk etnosunun taleyi və gələcəyi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən ciddi məram dayanırdı. İslam dünyasında hamı tərəfindən birmənalı şəkildə qəbul olunmuş və əməl edilən bir normativ pozulurdu: ərəblərə eyni etiqaddan olan başqa etnosun dilini – türk dilini öyrətməyə cəhd göstərilirdi. Bununla da M.Kaşğarlı türk dilinin müqəddəs «Quran»ın nazil olduğu dil səviyyəsində, ona bərabər statusda yaşamaq haqqının olduğunu təsdiq edirdi. Bu isə bir tərəfdən ərəblərdə türk dilinə marağı artırmalı idi, digər tərəfdən də türklərin öz dillərinə hörmətini, vurğunluğunu və sevgisini gücləndirməli idi. Doğma dili yaşatmağın, inkişaf

fına zəmin hazırlamağın mövcud yollarından biri, həmin dövrdə bəlkə də yeganə yolu məhz bu idi.

Məqsədinə çatmaq üçün Mahmud Kaşğarlı bəzi məqamları xüsusi şəkildə qabardırdı: birincisi, o, türk dilini öyrənməyin vacibliyini hər bir mömin ərəbin və ümumiyyətlə, müsəlmanın şəksiz-şübhəsiz qəbul etdiyi müqəddəs bir varlığın – Məhəmməd Peyğəmbərin sözləri ilə əsaslandırırırdı. «Türklərin dilini öyrənin, çünki onların hakimiyyəti uzun sürəcəkdir». Bu hədis səhih isə – vabalı boyunlarına olsun - türkcəni öyrənmək dini bir vəcibədir. Əgər səhih deyilsə, mərifət bunu gərəkdir». M.Kaşğarlıya görə, ərəblər türk dilini bir də məhz ona görə öyrənməlidirlər ki, bunu həm də müqəddəs Məhəmməd peyğəmbər buyurur. İkincisi, M.Kaşğarlı «Türk» adını cənab Haqqın verdiyini, onları «çağın xakanları» yaptığını, bəşəriyyətə məmur etdiyini bildirir və yazır: «ağıl sahibi hər insan onlara qatılmalıdır; əks halda ox yağmuruna məruz qalır. Ən yaxşısı... onlarla öz dillərində qonuşmaqdır». Deməli, M.Kaşğarlı türklərin də ərəblər kimi Tanrı tərəfindən seçildiyini, onların insani keyfiyyətlərini vurğulayır və türk dilinin öyrənilməsinin vacibliyini həm də bununla əsaslandırır. Üçüncüsü, M.Kaşğarlı ərəblərə türkləri olduqları kimi tanıdaraq sevdirməyə çalışır. Bunun üçün o, türklərin həm də böyük bir etnos kimi varlığını, geniş ərazidə yaşadıklarını, zəngin ədəbiyyatının, mədəniyyətinin, folklorunun... bir sözlə, vurmağa qılınıc, yazmağa qələmi olduğunu göstərir.

M.Kaşğarlı doğma dilinin müdafiəsinə qalxdı, türklərin Tanrıdan gəldiyini göstərməklə dillərinin də yaşamaq, öyrənilmək haqqının olduğunu ərəblərə sübut elədi, türkləri isə buna inandırdı. Başqa dilləri bilməyi, sevməyi öz şəxsi nümunəsində təsdiqləyən M.Kaşğarlı türk dilini sevməyin, qorumağın əsasını qoydu, özündən sonrakı nəsil üçün bu günə uzanıb gələn yol açdı. Özü demişkən «Atılan ilk addım tutulacaq yolu işarət edir».

MİSSİYASINI BÜTÜN VAXTLARDA QORUYUB SAXLAYAN «FÜYUZAT»

100 il bundan qabaq Bakıda bir dərginin ilk nömrəsi işıq üzü gördü. Azərbaycanın milli, mədəni, ədəbi, elmi intibahında canı və sərvəti ilə əvəzsiz rol oynamış H.Z.Tağıyevin vəsaiti hesabına, «böyük türk dünyasının mücahidi» fəxri adını qazanmış Əli bəy Hüseynzadənin redaktorluğu ilə nəşrə başlayan 32 sayı ilə «Füyuzat» cəmi bir il oxucularını sevindirə bildi. Amma bu bir il ərzində «Füyuzat» və onun baş redaktoru bütün türk və müsəlman dünyasına «elə vəlvələ və zümzümə» saldı ki, səsi, təsiri bir əsrdir diriliyini qoruyub saxlayır, yaşayır.

Azərbaycan bolşeviklər tərəfindən işğal ediləndən başlamış müstəqillik ərəfəsinə qədər dərginin öyrənilməsinə, təbliğinə, əslində isə ilk növbədə ölkə əhalisinin dünyagörüşünün, ideallarının formalaşmasına «füyuzatçılıq» ideyalarının göstərə biləcəyi mümkün təsirə qadağa qoyuldu. Qadağanın bütün gücü ilə işləməsi üçün bir tərəfdən dərginin ya bütövlükdə, ya da ayrı-ayrı saylarının təkrar çapına imkan verilmədi, digər tərəfdən elmi siyasətə tabe etdirən rejim onun antitəbliğinin təşkilində maraqlı idi. Doğrudu, onlar istəklərinə bu və ya digər dərəcədə nail oldular, «Füyuzat»ı və Ə.Hüseynzadə irsini müvəqqəti gizlətdilər, amma müstəqilliyə qədər ayrı-ayrı ziyalıların, müstəqillikdən sonra isə demək olar ki, xalqın əksəriyyətinin mütləq sərvətinə çevrilməsinin qarşısını ala bilmədilər.

100 ildən sonra Azərbaycanda ilk dəfə «Füyuzat» dərgisinin bütün komplekti tam halında ədəbi-elmi ictimaiyyəyə çatdırıldı. Dərgini filologiya elmləri namizədi Ofelya Bayramlı transliterasiya edərək çapa hazırlayıb və sanballı ön söz yazıbdir («Çaşıoğlu», 2005). Ə.Hüseynzadə irsinin bu təmənnasız, təvazökar və fədakar tədqiqatçısı özünə tale seçdiyi və ömrü boyu sadıq qaldığı sahəsində bir kollektivin öhdəsindən çətin-

liklə gələ biləcəyi, bəlkə də heç gələ bilməyəcəyi faydalı, lazımlı və böyük bir iş gördü. Əslində Ofelya xanımın fəaliyyəti adicə iş deyil, ilk növbədə adekvat qiymətləndirilməsinə ehtiyac olan xidmətdir.

Universiteti qurtarıb AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda işə düzələn gənclərin bir çoxu üçün Ofelya xanım yalnız böyük bacı deyil, həm də ana oldu. O, özünü elə sadə, təvazökar, adi və qayğıkeş aparırdı ki, biz ona ana, bacı kimi baxırıdık, elmi tədqiqatla məşğul olduğu heç ağılımıza da gəlmirdi. Sonradan bəlli oldu ki, Ofelya xanım xeyli vaxtdır sovet rejiminin təqdir eləmədiyi bir mövzuda – Ə.Hüseynzadənin redaktorluğu ilə dərc olunan «Həyat» qəzeti ilə bağlı araşdırmasını çoxdan yekunlaşdırıbdır, amma süni şəkildə yaradılmış çətinliklərə görə müdafiə edə bilmir. Hətta ona mövzusunun dəyişmək təklif olunmuşdu. Ofelya xanım bu təklifi qəbul etməkdənsə, müdafiə etməməyə üstünlük verdi. Nəticədə çox gec – uşaqları yaşında gənclərlə eyni vaxtda müdafiə elədi. Amma özünə, patetik çıxsa da, alim vicdanına sadıq qaldı.

Ə.Hüseynzadə irsindən sovet qadağası götürüləndən – müstəqillikdən sonra haqqında elmi, elmi-publisistik məqalələr yazılarda Ofelya xanım özünün hələ də nəşrini gözləyən tədqiqatını deyil, onun əsərlərini hazırlayaraq çap etdirməyə başladı. Dörd il ərzində tədqiqatçı Ə.Hüseynzadənin «Siyasəti-fürusət» (1994), «Qırmızı qaranlıqlar içində yaşıl işıqlar» (1996), «Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir?» (1997), «Qərbin iki dastanında türk» (1998) kitablarını öz hesabına nəşr etdirdi. Onun zəhməti sayəsində Azərbaycan oxucuları ilk dəfə bu kitabları oxumaq imkanını qazandı.

Nəhayət, növbə «Azəri türklərinin milli haqqlarının aynası» (A.Şaiq) olan «Füyuzat»a gəlib çatdı. Yüksək poliqrafik səviyyəsi ilə göz oxşayan kitab oxucuya yalnız dəyərini hələ də itirməmiş (və uzun müddət itirməyəcək) elmi-nəzəri, fəlsəfi-ideoloji qida vermir, həm də yaradıcılığı türk-müsəlman

dünyasında yeni bir mərhələ yaradan qüdrətli bir şəxsiyyətlə qürrələnməyə əsas verir. Ofelya xanımın hazırladığı kitablar, xüsusən də «Füyuzat» bir tərəfdən Ə.Hüseynzadənin özünün fərdi yaradıcılığı, digər tərəfdən də XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan elmi-nəzəri, ədəbi-mədəni, siyasi-ideoloji, etnik-millət həyatı haqqında dolğun və mükəmməl təsəvvür oyadır. Dərginin türk, qismən müsəlman dünyasında geniş yayılması, müəllifləri sırasında M.Hadi, H.Cavid, M.Ə.Sabir, H.Zərdabi, M.Ə.Rəsulzadə və başqaları ilə yanaşı, İ.Qaspiralının, Ə.Hamidin, T.Fikrətin... iştirakı onun qayəsi və məramı ilə bağlı idi.

«Füyuzat» elitar dərgi idi, onun maarifçiliyi türk dünyasının birliyi ideologiyasının geniş miqyasda yayılmasına xidmət edirdi. Türkçülük ideologiyasının mükəmməl konsepsiya kimi formalaşmasında Ə.Hüseynzadənin üçlü qayəsi – türkləşmək, islamlaşmaq, avropalaşmaq qayəsi baza rolunu oynadı. Bu «imanlı türkçü»nün (Ə.Cəfəroğlu) tarixi xidmətləri iki baxımdan xüsusi dəyərləndirilibdir. Birincisi, Ə.Müznib demiş, millətine milliyyətini anladı, farslaşmış bərbad olan türk balalarına türklüyü bildirdi; ikincisi isə XX əsrin əvvəllərində türk xalqlarına kimliyini anladan yeganə şəxsiyyət idi (T.Svyatxovski) və «bu mənada nəinki Məmməd Əmin və Nəriman Nərimanov, üstəlik Ziya Gökalp və Kamal Atatürk də Əli bəy Hüseynzadədən başlayır» (Y.Qarayev).

100 il bundan qabaq – XX əsrin əvvəllərində Ə.Hüseynzadə türk dünyasına etnik-millət kimliyini tanımaq üçün əlindən gələnlə bütünü işləri gördü, o cümlədən «Füyuzat»ı ortaya qoydu. O.Bayramlı isə onun əsərlərini və «Füyuzat»ı hazırlayıb öz hesabına nəşr etdirməklə onları yenidən bizə qaytardı. Onda Ə.Müznibin sözləri ilə desək, Qafqaz farslaşmış bilkülliyə bərbad olmuşdu, «Füyuzat» vaxtında yaranıb, bələnin faciəyə çevrilməsinin qarşısının alınmasında mühüm rol oynadı. Deyəsən, missiyasını bütün vaxtlarda qoruyub saxlayan «Füyuzat»a yenidən ehtiyac vardır.

ÖMRÜN TƏSƏLLİ YAŞI

Düz əlli ildi belə bir bəndəsinin olduğunun fərqi varmadan dünya Eyvaz Əlləzoğlunun dözümlünü sınağa çəkməklə, onun özünü yora-yora insan üçün ayırdığı mümkün məşəqqətlərin, əzabların... bir çoxunu üstünə tökərək sındırmağa çalışmaq məşğuldu. Eyvazsa qazana bilmədiklərinin müqabilində hər adamın öhdəsindən gələ bilmədiyi çətin bir işi gördü: sınımadan əlliyyə çatdı, F.Sadıq demiş, «özünə təsəlli yaşını» üzünə qarşıladı, qələmini, içini qoruyub saxladı. Dünya bəndə Eyvazla oynayanda, Eyvaz dünyanı da, onun vara bilmədiyi və bəzən heç varmaq istəmədiyi qaydaları olan oyununu da aldatdı – yazıçı oldu. Həyatda kimlərsə məğlub saydıqları Eyvaz özünün yazıçı dünyasının qalibidi. Ən azı ona görə ki, dünyanın oyunları onun yazıçı dünyasının sərhədlərini keçə bilmədi.

Eyvaz yazıçı işləmir, Eyvaz sadəcə olaraq, yazıçıdır, yəni çörəyi daşdan çıxır, dəmirdən çıxır..., amma bircə sözdən çıxmır. Buna görə də onun yazıçı dünyasının qaydaları şöhrətə və ya güzəranını nisbətən düzəldə biləcəyi maddi stimula uyğunlaşdırılmayıb. Bəzən mənə elə gəlir ki, Eyvaz son on-on beş ildə çap olunmaqdan daha çox (halbuki hazırda bir neçə kitabı xeyirxah nəşirini gözləyir), sınımaq üçün yazır. Eyvaz azsaylı o tipli yazıçılardandır ki, onların həyatında gerçək dünya ilə ədəbi-bədii dünyası arasında sərhəd itir. O, yaşadığı kimi yazmır, amma yazdığı kimi yaşayır. Bu cəhət onun gündəlik həyatına, ətrafındakılarla ünsiyyət və münasibətinə də təsir göstərir. Məsanın arxasında bacarığı və istedadı daxilində içini ağ vərəqlərə tökən Eyvaz bəzən sanki məsanın arxasında yox, insanların – onun yazıçı kimi danışğını, rəftarını, sözlərini... başa düşməyən, yaxud da başa düşmək əziyyətinə qatılmayan inanlar arasında olduğunu unudur. Buna görə də bəzən ona qəribə adam kimi baxırlar.

...Əvvəlcə «Sovet Gürcüstanı» qəzetində işləyibdi. Sonra Bakıya gələrək müxtəlif vəzifələrdə çalışıbdi. Daha sonra bir müddət Azərbaycan Respublikası Prezidenti İcra Aparatının Milli Siyasət Məsələləri üzrə Dövlət Müşaviri xidmətində və Azərbaycan Respublikasının Gürcüstandakı səfirliyində işləyibdi. Heç bir vəzifə onu dəyişdirə bilmədi, harada işləməsindən asılı olmayaraq, həmişə Eyvaz Əlləzoğlu kimi qaldı. Uzun müddət Prezident Aparatında bir yerdə işləmişik. Etiraf edim ki, çətinlik çəksəm də, mən məmura çevrilə bildim, amma Eyvaz yazıçı olaraq qaldı. Hətta rəsmi dövlət qulluğunda da gerçək dünya ilə ədəbi-bədii dünyası arasında sərhədi qoruyub saxlamırdı.

Eyvaz dili ilə ürəyi, sözü ilə içi bir-birinə uyğun gələn, hətta burada da sərhəd saxlamayan ziyalılardandır. Onun səmiyyəti bəzən içinə yaxından bələd olmayanların nəzərində anlaşılmaz təsir bağışlayan həddə çatır. Ürək qızdırmağı bacaran insan kimi o, həmsöhbəti ilə ən intim məsələlərdən, hətta ailə problemlərindən rahatlıqla, yanğıyla danışa və çox vaxt qarşısındakının biganə reaksiyasına fikir də verməyə bilir. Əlli yaşlı Eyvaz, yəqin, hələ də inanmır ki, əl verib görüşdüyün, çay içdiyün, çörək kəsdiyün... bəndə dərddə, ağrıya laqeyd qalmağı bacarar. Çəkdiyi bütün acılardan sonra içində bu keyfiyyəti hələ də saxlaması onun üstünlüyüdür. Bəlkə də elə buna görə ondan acıdillik gözləmək olar; o, kimisə küsdürə, kimdənsə küsə bilər, amma indiyə kimi heç vaxt heç kimə arxadan zərbə vurmayıb, kin saxlamayıb.

Onun sözü ilə özü bir-birini tamamlayır. Eyvaz Əlləzoğlu real həyatda olduğu kimi, bədii yaradıcılıqda da iddiasızdır. Heç bir təmənnə güdmədən, qarşılıq ummadan sadəcə olaraq, istedadlı nasir kimi yazıb yaradır. İşiq üzü görün kitablarındakı əsərlərinin, mətbuatda dərc edilən hekayələrinin məzmun, problematika, sənətkarlıq özünəməxsusluğu, bədii-estetik dəyə-

ri yazıçı kimi onun müasir Azərbaycan ədəbiyyatında seçilən qələm sahiblərindən biri olduğunun təsdiqidir.

Desəm ki, Eyvaz Əlləzoğlu xoşbəxtədir, onu yaxından tanıyanlar məni qınaya bilərlər. Amma mən Eyvazı həqiqətən də xoşbəxt hesab edirəm: gözəl ailəsi var, istedadı var. Ləyaqətlə, namusla, əxlaqla ürəyi istədiyi, bacardığı işi görür – intriqalara girmədən, heç kəsə həsəd aparmadan yazıb-yaratmaqla məşğuldu. Dostlar isə ad gününü üzüağ qarşılayan və təsəllisini bunda tapan Eyvaz Əlləzoğluya yalnız bunu deyə bilərlər ki, təsəlli yaşın – əlli yaşın mübarək, qardaş!

OLDUĞU KİMİ GÖRÜNƏN SƏNƏTKAR

Üzünü görmədiyim Əli Kərim dünyasını dəyişəndə mənim on dörd yaşım vardı. Bakıya gəlib ilk dəfə onun irsi və ailəsi ilə tanış olandan sonra məndə qərribə bir toxtaqlıq və təskinlik yarandı: nə yaxşı ki, Əli Kərim 1931-ci ildə dünyaya gəlib, daha əvvəl doğulsaydı, hökmən repressiyaya məruz qalardı. Əli Kərimin irsini daha müntəzəm oxuduqca, Paşa Əlioğlu ilə onun barəsində dəfələrlə söhbət etdikcə, şair haqqında rəsmi yazılarda toxunulmayan bir sıra həqiqətlərə bələd olduqca (xüsusən də rəhmətlik F.Mustafayevin «Dinmə, ey kədə» kitabına) toxtaqlığımı və təskinliyimi içimdə yaranan bir əminliyin ağrı-acısı əvəz elədi: Əli Kərimin otuz səkkiz yaşında dünyasını dəyişməsi təsadüfi deyil.

Əli Kərimin şeir – iç dünyası ilə gerçək dünya arasında uyğunluq yaranmadı. Şairin özü istəməyərəkəndəmi, bacarmadığındanmı, ümumiyyətlə, hər hansı bir uyğunluğun yaranmasına cəhd də göstərmədi. Onun dünyası bütün qanunları, normativləri, adiliyi, qeyri-adiliyi, kəsadlıq, zənginliyi... ilə özünün dünyası idi. Və bu dünya əksəriyyətin narazılıq eləmədən, bəzən heç fərqiñə varmadan ümumi qanunları ilə yaşadığı real dünyadan fərqlənirdi. Şair gerçək dünyada minlərdən biri kimi ömür sürə bilmirdi və istəmirdi, onda Əli Kərim deyil, X olardı. Onun şair istedadına həsəd aparənlər həyatını özləri kimi qura bilməməsindən ləzzət alır, nəyinsə naminə kimlərəsə yarımağı bacarmamasını... lağa qoyurdular. Ən ağırı isə Əli Kərim onların bir çoxuna bəlkə də yaşamaq istədikləri, amma yaşaya bilmədikləri həyatın mövcudluğunu xatırladırdı. Bunu şairə bağıslaya bilmirdilər. Şair və şəxsiyyət Əli Kərimi özlərindən biri kimi şairə və insana çevirməyə çalışanların sayı yaman artırdı...

O, yalnız öz dünyasında yaşaya bilməzdi, işləməliydi, istəsə də, istəməsə də ən dar dairədə belə ünsiyyət qurmaliydi, məqsədli şəkildə və ya təsadüfən müxtəlif adamlarla görüşməliydi, problemlərini həll etməliydi, əsərlərinin nəşrinə sözün heç bir qatına vara bilməyən məmurlardan icazə almaliydi və s. və i. O, şeir dünyasından ayrıla bilmədiyi kimi, real dünyasız da yaşaya bilmirdi. Əli Kərim yaradıcıların əksəriyyətinin etiraf etmək istəmədikləri acı bir həqiqətlə gücsüzlük, zəiflik əlaməti kimi deyil, qanunauyğunluğun nəticəsi kimi barışmaq zorunda qaldı: əmin oldu ki, real dünya şeir dünyasından qat-qat güclüdür; acı-acı, təəssüflə xatırladı ki, min illərdir insanlar şeir oxuyurlar, amma yenə də arzuladıqları yox, bacardıqları ömrü yaşayırlar. Real dünya ilə şeir dünyası arasında qalan sənətkarda tədricən poeziyasının və ümumiyyətlə, bədii sözün nəyisə dəyişdirə biləcəyinə inamı azalırdı. Bəs onda yaşanmış və yaşanan ömür?! Şairin gücü yalnız özünə çatırdı...

Əli Kərimin yaradıcılığı həyatının bədii salnaməsidir. Onun uyğunlaşa bilmədiyi real dünya ilə bağlı əsərlərində əsəbilik, gərginlik, demək istəmədiyini demək zorunda qalan adama xas məcburilik diqqəti cəlb edir. Hətta bu şeirlərinin bəzilərində Əli Kərim sanki dözümsüzlük göstərdiyi halların varlığında özünü suçlu, belə həyatı yaşamağı isə artıq sayır. Şairin gücü yalnız özünə çatırdı...

«Nə xoşbəxt imişəm bir zaman, Allah» misrası onun həyatının ayrı-ayrı epizodlarının bədii əks-sədasıdır. Nədənsə mənə belə gəlir ki, şair bu misranı bir əsərində işlətsə də, şeir dünyasından ayrıldığı bütün hallarda təkrarlayıbdır. Şeir dünyasındakı (həm yazanda, həm də sadəcə olaraq yaşayanda) xoşbəxt zamanlarının poetik salnaməsində Əli Kərim həyatdakı kimi həm bənzərsizdi, orijinaldı, həm təvazökardı, sadədi, həm də qeyri-adiliyi bütün gücü ilə görünən qüdrətli söz ustasıdır. XX əsrin ikinci yarısı milli poeziyaya yeni nəfəs gətirən Əli Kərim real dünyada da, şeir dünyasında da olduğu kimi

görünən azsaylı sənətkarlardandı. Göründüyü kimi olmayanların əhatəsində yaşamaq nə qədər çətin idisə, yazıb yaratmaq bir o qədər çətin idi. Şairin gücü yalnız özünə çatırdı...

Şair özü demişkən, əlindən gələni edirdi: özünə gün ağlamırdı, özünə şeir yazırdı; içini qorumurdu, içini yeyirdi. Həyatını da orijinal şeirlərindən biri kimi başa vurdu. Başqaları kimi Tanrının verdiyi möhləti gözləmədi, möhlətin tamamlanmasını özü sürətləndirdi. Axı, Əli Kərim kimi yaşamaq çətin idi, başqa cür yaşamağı isə bacarmırdı, istəmirdi. Buna görə də mən tam əminəm ki, Əli Kərim daha əvvəl doğulsaydı, hökmən repressiyaya məruz qalardı. Əslində o, hansı dövrdə doğulsaydı, elə yaşadığı qədər yaşayacaqdı. Çünki Əli Kərim kimi sənətkarlar sadəcə olaraq yaşamaq üçün doğulurlar, bəlkə də daha çox ölmək üçün doğulurlar. Əli Kərim kimi sənətkarlar öləndən sonra əsərləri ilə dirilirlər, dirilirlər ki, yenidən və bu dəfə əbədi yaşasınlar. 75 illik yubileyində bunun biz şahidi olduq, 2031-ci ildə 100 illik yubileyində uşaqlarımız, 2081-ci ildə 150 illik yubileyində isə nəvələrimiz buna şahid olacaqlar...

TƏSƏLLİ VƏ TƏSKİNLİK KİTABI

Onun insan kimi, ziyalı kimi, şəxsiyyət kimi özünəməxsusluğundan çox danışmaq olar, amma bütövlüyü haqqında alim tədqiqatçılığı daha dolğun və obyektiv təsəvvür yarada bilir. Bir çoxları kimi, mən də əminəm ki, Tanrı bəndəsi kefli İskəndərin ironiya ilə qeyd elədiyi alim, yoxsa insan olmaq dilemması qarşısında qalmamalıdır. Elmdə şəxsiyyət sözün əsl mənasında alimliklə insanlığı birləşdirməlidir. Filologiya elmləri doktoru, professor Qəzənfər Paşayevi xatırlayanda ilk növbədə məhz bu - alimliklə insanlığın təbii vəhdəti yada düşür.

Mənim dərin inamıma görə, hər bir tədqiqat əsəri elmi-nəzəri əhəmiyyətlə yanaşı, ilk növbədə həm də ictimai-millət dəyər daşımalıdır. Xüsusən Azərbaycan kimi maddi və mənəvi potensialı özünə yaxşı bəlli olan ölkələrdə bu məsələyə daha incəlik və həssaslıqla yanaşılmalı, hər bir imkandan maksimum səmərəli istifadə edilməlidir. Etnik-millət varlığın, mədəniyyətin, incəsənətin, ədəbiyyatın... kompleks və sistemətik araşdırılmaya ehtiyac duyulan problemləri o qədər çoxdur ki, hər bir tədqiqatın elmi zərurliyini onun faydalılığı tamamlamalıdır. Qəzənfər Paşayevi alim kimi səciyyələndirən digər cəhət özünü bir də məhz bunda göstərir. Onun bəlli olduğu üçün sadalamağa lüzum qalmayan əsərlərini göz önünə gətirmək kifayətdir ki, Qəzənfər müəllimin hər bir əsərinin bu baxımdan fərqləndiyinə tam əminlik yaransın. Bir böyük tədqiqat institutunun öhdəsindən gələ biləcək bir işi o tək başına gördü. Minnətdarlıqla qeyd etmək lazımdır ki, bizim İraq türkmənləri, onların özlərinə məxsus ədəbi-mədəni sərvətləri, dillərinin səciyyəvi cəhətləri ilə səviyyəli, hərtərəfli və dolğun tanışlığımızın ilk və əsas «səbəbkarı» Qəzənfər Paşayevdir.

Fəaliyyətə başladığı ilk vaxtlardan Qəzənfər Paşayevin oxucuların mühakiməsinə verdiyi hər bir kitabı ictimaiyyət tərəfindən birmənalı şəkildə maraqla qarşılır. Onun yenidən işıq üzünə görmüş növbəti kitabı da («Nostradamusun möcüzəli aləmi», B., 2007) bu baxımdan istisna deyil. Açıq etiraf edirəm ki, mən heç vaxt bu tipli kitabların xüsusi həvəskarı olmamışam, «həyat gözənilməzliyi ilə gözəldi» kimi sadə, bəlkə də bəsit prinsipimin əleyhinə gedərək tale öncəgörümlülüyü ilə bağlı əsərləri oxumamışam. Amma dünya miqyasında insanları maraqlandıran, həyəcanlandıran Nostradamus və onun möcüzəli həyatı, kitabı haqqında çox eşitmişdim. Yenə də məhz Qəzənfər müəllimin sayəsində mənim kimi 3000 oxucu nəhayət haqqında söhbət gedən müəlliflə və kitabın tam mətni ilə ilk dəfə birbaşa tanış olmağa imkan qazandı.

Möcüzəli kitabın ilk nəşrinin bəzi səciyyəvi cəhətləri ayrıca qeyd olunmalıdır. İlk növbədə onu vurğulamaq lazımdır ki, haqqında söhbət gedən nəşr yalnız Nostradamusun özünün orijinal katrenlərindən ibarət deyildir. Məqsəd ancaq katrenlərin dilimizə tərcüməsi olsaydı, 758 səhifəlik kitab və buna da 7 il ömür sərf etməyə dəyməzdi. Qəzənfər müəllim kimi peşəkar bir mütərcim minə yaxın katreni dilimizə çox az müddətə və bu qədər zəhmət çəkmədən tərcümə edə bilərdi.

Əslində «Nostradamusun möcüzəli aləmi» kitabı orijinal bir tədqiqat əsəridir. Müəllif dünya miqyaslı görücünün katrenlərini, bu katrenlərlə əlaqədar ən xarakterik və orijinal elmi yozumları əsas götürmüş, nəticədə özünün bəzi hallarda mövcud yozumlarla səsleşən, bir sıra hallarda isə tamamilə fərqlənən şərhlərini hazırlamışdır. Bəri başdan onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, məhz bu cəhət bir neçə baxımdan kitabın aktuallığını və əhəmiyyətini artırmışdır. Birincisi, əksər sivil dünya xalqlarının dilinə çevrilmiş kitab bizim də doğma dilimizdə danışmağa başlamışdır. İkincisi, əksər sivil dünya xalqlarının alimlərinin yozumları verdiyi kitaba Azərbaycan alimi də öz

şərhlərini vermişdir. Bütün bunlar isə Qəzənfər Paşayevin hazırladığı kitabı yalnız çoxsaylı möcüzə və görücülük həvəskarlarının stolüstü kitabına çevirmir, eyni zamanda mövcud nəşrin təmsalında ölkəmizin və xalqımızın dünya miqyaslı ədəbi-mədəni, ictimai-siyasi hadisələrdən kənar qalmadığını növbəti dəfə təsdiqləyir. Şəxsən mənim üçün kitabın ən böyük dəyəri və məziyyəti bir də bundadır.

Kitabın əksər nəşrlərdən bir fərqi də bundadır ki, tədqiqatçı Nostradamusun katrenlərinin mövcud yozumlarını konkret, təkzibolunmaz əsaslı faktlara istinad etməklə dövlətimizin və xalqımızın ulu keçmişini, müasir həyatı və tarixi ilə əlaqələndirmişdir. Möcüzəli kitabdakı katrenlərin bəzilərinə Heydər Əliyevlə, İlham Əliyevlə, Qarabağla bağlı öncəgörümlü həqiqətlər axtarılması, tapılması da xüsusi maraq doğurur. Həmin katrenlərin müxtəlif aspektlərdən yozulması isə kitab haqqında daha ciddi şəkildə düşünməyə əsas verir.

Qəzənfər Paşayevin şərhlərinin digər şərhlər kimi mövcud olmasına və hörmətlə yanaşılmasına katrenlərin həddindən artıq ümumi xarakter daşması və eyni katrenin ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən müxtəlif aspektlərdən yozulması əsas vermişdir. Kitablə əlaqədar əlavə ədəbiyyata baxmadan da tədqiqatçının araşdırmasından aydın görünür ki, katrenlərin şərhçiləri əksər hallarda öncə özlərinin dövlət, dini, etnik-millət maraqlarından çıxış etmişlər və öz savadları, əllərinin altında olan faktlar dairəsində şərhlərini vermişlər.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Nostradamusun kitabı sivilizasiyaları qarşı-qarşıya qoymağa çalışan, dünya miqyasında islamı şər, separatçı, fundamentalist din kimi tanıtmaya çalışan, bununla da insanlarda müsəlmanlara münasibətdə antipatiya formalaşdırmağa səy göstərən, nəticədə bəşəriyyətin nəcətinin xristian həmrəyliyində və dəyərlərinin yeganə həyat tərzini normasına çevrilməsinə inandırmaq istəyən bəzi qüvvələrin əlində əlavə təbliğat vasitəsinə çevrilmişdir. Bu baxımdan

yanaşdıqda Qəzənfər müəllimin kitabını eyni zamanda həqiqəti obyektiv işıqlandırmaya meyilli əsaslı bir antitəbliğat vasitəsi də saymaq mümkündür.

Qəzənfər müəllimi subyektivlikdə suçlamağa çalışanlar da tapılacaqdır. Əslində kitabın müxtəlif yozumlara imkan verməsi tədqiqatçıların fərdi istəkləri ilə yanaşı, həm də katrenlərin özünün məqsədli şəkildə düşünülmüş və planlaşdırılmış şəkildə həddindən artıq ümumi xarakter daşması ilə birbaşa bağlıdır. Katrenlərin bir çoxunda dünyanın müxtəlif bölgələrində baş vermiş hadisələrin öncədən proqnozlaşdırıldığını görmək və qeyd etmək mümkündür. Başqa sözlə desək, katrenlərdəki proqnozlara uyğun gələn hadisəni həmişə tapmaq olar. Ən maraqlı cəhət isə bir də bundan ibarətdir ki, bu kitabda olub qurtarmış hadisələri axtarıb tapırlar, bəlkə kimsə eşidib və ya oxuyub, amma şəxsən mən eşidib, oxumamışam ki, kimsə bu kitabı oxumaqla, katrenlərdəki proqnozlara istinad etməklə insanlığı, yaxud da bəşəriyyəti təhlükə və fəlakətlərdən qurtarmış olsun, ən azı bu təhlükə və fəlakət haqqında qabaqcadan xəbərdarlıq eləsin.

...Bununla belə, bəşəriyyətin böyük əksəriyyətinin maraq dünyasında özünəməxsus yer tutan bu kitab haqqında indiyə kimi nə qədər deyilib və yazılıbsa, indən belə də bir o qədər deyiləcək və yazılacaq. Yalnız ona görə yox ki, insanlar görücülərə, falçılara və s. və i. inanırlar, daha çox ona görə ki, insanlar özlərinin taleyinin, sabahının təhlükəsizliyinə öncədən təminat almaq istəyirlər. Buna görə də onlar bəzən inanılmazlara belə inanmaqla ehtiyac duyduqları təsəlli və təskinliyi hər yerdə axtarırlar və hökmən tapırlar. İnsanlara belə təsəlli və təskinlik verən kitablar kitabından biri də Qəzənfər Paşayevin gərgin əməyi və zəhməti sayəsində araya-ərsəyə gələrək bizim oxuculara çatdırılan «Nostradamusun möcüzəli aləmi» kitabıdır.

MƏNALI ÖMÜR

Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda onunla bir-şöbədə işləyirdik. Tanışlığımızın ilk günlərindən məlum oldu ki, namizədlik dissertasiyası çoxdan hazırdı, amma müdafiə edə bilmir, daha doğrusu, müdafiə etməyə imkan vermirlər. Səbəbini öyrənmək üçün dissertasiyasının adını bilmək bəs idi: «Ə.Hüseynzadə və «Həyat» qəzetində ədəbiyyat məsələləri». Sovet rejimi isə nə Ə.Hüseynzadəni, nə də ondan yazanı, onu təbliğ edəni bağışlamırdı, çünki bizim çoxumuzun bilmədiyimiz bir həqiqət rejimin ideoloqlarına çox gözəl bəlli idi: «XX əsrin əvvəllərində türk xalqlarına kimliyini bildirən bir nəfər var idi. O da Ə.Hüseynzadə idi» (T.Sviyaxovski).

Dissertasiyasını tamamlayandan sonra ona başqa mövzu təklif eləmişdilər, razılaşmamışdı. Etirazını tərslik kimi yozanlar da var idi. Ofelya xanım «o olmasın, bu olsun» prinsipi ilə alimlik diplomu qazanmaq, bununla da Sovetlər Birliyində haqqı alınmış türk dünyasının böyük mütəfəkkiri Əlibəy Hüseynzadəyə xəyanət eləmək istəmirdi. Çəkdiqlərini içinə yığdı, amma canının, başının ağrısı hesabına sübut elədi ki, alimlik yalnız 150 səhifəlik iş yazıb ortaya qoymaq deyil, alimlik həm də seçdiyin mövzuya, problemə, əsərə, yaradıcı şəxsiyyətə sədaqətdi.

Nəhayət, gecdən-gec müdafiə elədi, amma monoqrafiyasını çapa verməyə tələsmədi. Sanki Ə.Hüseynzadənin bədxahlarından intiqam almış kimi, 1994-1998-ci illər ərzində onun dörd kitabını («Siyasəti-fürusət», «Qırmızı qaranlıqlar içində yaşıl işıq», «Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir», «Qərbin iki dastanında türk») oxuculara çatdırdı. Böyük bir kollektivin görə biləcəyi işi təkbəşinə yerinə yetirən Ofelya xanımın çəkdiyi əzabı, əziyyəti ilk növbədə tekstoloqlar aydın təsəvvür edə bilirlər. Bununla kifayətlənmədi, «azəri türklərinin milli haqlarının aynası» (A.Şaiq) olan «Füyuzat»ın bütün

nömrələrini hazırlayıb çap etdirdi. Hər dörd kitab və «Füyuzat» Azərbaycanca ilk dəfə nəşr olundu.

Kitabları və jurnalın komplektini mənfəət güdmədən, fəxri ad, şöhrət ummadan öz vəsaiti hesabına ərsəyə gətirdi. Onun maddi və mənəvi yardımçıları ailəsi oldu. Bəziləri onu öz kitabını çap etdirməyinə görə qınayırdı, bəziləri qarasına «bu pula bir ev, maşın almaq olardı» deyirdi. Amma ailəsi onun kimlərə qəribə görünən bu istəyinə, fəaliyyətinə darılmırdı. Təkcə ona görə yox ki, ailə üzvləri Ofelya xanımın türk dünyası miqyasında dəyərli və faydalı iş gördüyünə inanırdılar, həm də ona görə ki, onlar Ə.Hüseynzadə irsinin çapa hazırlanmasının və nəşrinin Ofelya xanımın həyatının mənası olduğunu çox gözəl bilirdilər.

Əslində Ofelya xanımın evi Ə.Hüseynzadənin həyatının, yaradıcılığının, elmi-nəzəri, bədii-publisistik irsinin həm nəşr, həm təbliğat, həm tədqiqat, həm də müdafiə mərkəzinə çevrilmişdi. Bu mərkəzin rəhbəri də, elmi əməkdaşları da, texniki işçiləri də onun özü idi. Ə.Hüseynzadənin həyatı, fəaliyyəti, irsi ilə bağlı nəyisə dəqiqləşdirmək, onun əsərlərinin, buraxdığı jurnalın ilkin mətni ilə tanış olmaq, fotoşəkillərindən və ya əlyazmalarından istifadə etmək istəyənlər arxivlərdən, fondlardan əvvəl ona üz tuturdular. Həyalı, abırını qoruyub saxlayan Ofelya xanım diletantlarla mətbuatda açıq polemikaya girmirdi, hirsini, ağrısını, çəkdiklərini sovet dönəmində olduğu kimi, içinə tökürdü. Bəzən dözmürdü, mətbuatda deyəcəklərini telefonda saatlarla danışdı. Yana-yana elə ürəkdən söhbət edirdi ki, birincisi, tanıdığım 30 ilə yaxın müddət ərzində mən onun şəxsi dərddi ilə əlaqədar belə danışığını eşitməmişdim; ikincisi, bəzən mənə elə gəlirdi ki, onu mənim nə deyəcəyim bir o qədər də maraqlandırmır, sadəcə olaraq sakitləşmək üçün az-çox inandığı bəndəyə ürəyini boşaldır.

Xəstəliyinə baxmayaraq, yorulmaq bilmədən işləyirdi. Ə.Hüseynzadənin yeni kitabını çapa hazırlayıb qurtarmaq üz-

rəydi. Nəvələrindən söhbət edəndə üzündən nur yağdırdı, amma gözlərindəki kədərli gırtlarda bilmirdi. Bu zaman mənə elə gəlirdi ki, müəyyən mənada nənəliyini hüsenyadəşünaslığa qurban verdiyindən özünü nəvələrinin qarşısında suçlu sayırdı. Amma həm nəvələrindən, həm həyat yoldaşı Səlim müəllimdən, qızı Vəfadan, xüsusən də oğlu Etibardan reallaşdırdığı işləri görə bilməsi üçün şərait yaratdıqlarına görə dəhşətli dərəcədə razı idi.

Pak, saf insan idi, o dərəcədə səmimi idi ki, istənilən bəndə onu asanlıqla aldada bilirdi. Pislilik, yamanlıq ona yad idi, alim və qadın kimi incidiləndə kin saxlamazdı, əlindən gələni görürdü. Əlindən gələni isə göz yaşlarını axıtmaq idi. Ədəbiyyat İnstitutunda əksər gənclərə, xüsusən də işlədiyi şöbədəki gənclərə (Z.Əsgərliyə, D.Rzayevaya, J.Yusifovaya, G.Qocayevaya, mənə) analıq, böyük bacılıq edirdi. Gənclik qayğılarımızı onunla bölüşürdük. Ofelya xanım yalnız məsləhət vermirdi, yalnız dərdimizə şərik olmurdu, həm də lazım gələndə borc pul verirdi (bəzən almaq yadından çıxırdı, ya da «yadından çıxardırdı»), ehtiyac olanda qabağa düşürdü (o vaxtlar nişan, toy mərasimlərinə pal-paltar, qızıl, şirni və s. tapmaq müşkül məsələ idi).

Ofelya xanım Bayramlı ulu Tanrının ona verdiyi ömrü mənalı, ən başlıcası isə istədiyi və bacardığı kimi yaşadı. Dərd də gördü, ağrı da çəkdi, insanların dönüklüyünün, şəxsi ehtiyaclarının təminatı naminə sözlərini əzab çəkmədən dəyişdirən, şəraitə uyğunlaşdıran alimlərin varlığının da şahidi oldu. Sınmadı, sadəcə olaraq, saflıq, paklıq ünvanına – Əlibəy Hüseynzadə irsinə sığındı, real həyatda tapmadıqlarını orada tapdı. Tapdıqlarına sevindi, sevincini başqaları ilə bölüşmək üçün işlədi, çalışdı və yaşadı. Ofelya xanım əlindən gələni, bacardığını görməklə də təsəlli, təskinlik içində yaşamağın mümkünlüyünü sübut edənlərdən biri oldu. Haqq dünyasına qovuşan Ofelya xanımın xatirəsi yaxınlarının, əzizlərinin, onu sevənlərin yaddaşına, adı isə Ə.Hüseynzadə irsinin nəşri, tədqiq tarixinə əbədi həkk olunmaqla hələ çox yaşayacaq.

HALAL KİŞİ

Yazılarını özündən əvvəl tanımışam. Universitet tələbəsiydik. Sovet rejiminin istənilən qüsürünün tənqidi bizdə xüsusi maraq oyadırdı. Biz siyasətdən uzaq, sadələvh gənclərə bəzən elə gəlirdi (bəlkə də istəyimiz qeyri-real ümidimizə çevrilirdi) ki, bu tənqidlər qorxumuzdan daha çox içimizdə yaşadığımız arzumuzu reallaşdırmağa doğru apara bilər. Tənqidi yazılar, felyetonlar müəllifi sırasında onun imzası iki baxımdan mənim üçün doğmalaşmışdı. Birincisi, fikirləşirdim ki, müntəzəm kəskin tənqidi ruhlu felyetonlarla çıxış edən tanımadığım bu Əli İldırımoglu özünə gün ağlamaq əvəzinə niyə düşmən qazanır?! İkincisi, onun felyetonları kənddən təzə gəlmiş və söz sənətinin möcüzəsi ilə hələ yaxından tanış olmamış filoloqluğa namizəd tələbənin zövqünü ilk növbədə bədiiliyi ilə oxşayırdı.

Aradan illər keçdi. Artıq kitablarını oxuyurdum, amma hələ də özünü görməmişdim. İlk nəsr əsərini oxuyanda təəccüblənmədim və heç vaxt indi bəzilərinin dediyi kimi, onun jurnalistikadan bədii yaradıcılıq axtarılarına gəldiyi fikrində də olmamışam. Məncə, Əli İldırımoglu fəaliyyətə başladığı ilk vaxtdan səksən yaş tamam olan günə kimi bədii ədəbiyyatın içində olub: sözlə yaşayıb, sözü yaşadıb və sözü yaradıb. Sadəcə olaraq ömrünün müxtəlif çağlarında obyektiv səbəblərə görə bəzən publisistikaya (və onun bədii ədəbiyyata daha yaxın janrlarına) üstünlük verib, bəzən – özünü yazmağa imkan tapanda isə aktiv bədii yaradıcılıq axtarıları aparıbdır.

Əli müəllimlə bu yaxınlarda – səksən illik yubileyi günlərində tanış oldum. Artıq işıq üzü görünən və tapa bildiyim əsərlərinin əksəriyyətini oxumuşdum. Şəxsi tanışlıqdan sonra bir daha əmin oldum ki, Əli İldırımoglu sözü ilə özü bir olan qələm sahiblərindəndir. Gördüyünü, bildiyini qələmə alıbdı, bacardığı dərəcədə yazıbdı. Ən başlıcası isə nə yazmağından,

necə yazmağından asılı olmayaraq, hər bir sözündə mümkün dərəcədə səmimi olub və səmimidir. Bunun isə əsas səbəblərindən biri bundan ibarətdir ki, yazıçı hər bir əsərində ilk növbədə həyatda istənilən insan üçün bütün çılpalığı ilə etiraf olunmaz mərhəm bir mövzuda – öz ömür yolunu, iç dünyasını yazmağa üstünlük veribdir. Ortaya qoyduğu əsərlərin məzmun və ifadə planının dəyəri təsdiqləyir ki, ədib istədiyi mövzuda bədii əsər yarada bilərdi. Onun öz həyatını yazmaq qəsdı əslində yaratmaq prosesində maksimum səmimiyyətə məqsədli şəkildə seçildiyinin təsdiqidir. Əli İldırımoglu o yazıçılardan və şəxsiyyətlərdəndir ki, abrı, ləyaqəti, ağrı-acısı və əzabı-əziyyəti ilə qazandığı ömür yolunu şərəfi və namusu kimi qoruyub, bədii əsərlərində də şərəfi və namusu kimi təsvir etməyə çalışıbdır.

Hər bir qələm sahibi əsərlərində istər-istəməz özünü ifadə edir. Kimi özünü olduğu kimi, kimi də olmaq və ya görünmək istədiyi kimi təsvir etməyə üstünlük verir. Əslində bunun özü də birbaşa yaşanan ömürlə bağlıdır. Keçmiş Tanrı bəndəsinin yalnız dünəni deyil, həm də və bəlkə də daha çox özündən sonrakı adının və nəslinin dəyişdirilməsi qeyri-mümkün olan saba-hıdır. Əli İldırımoglu təsəlli və təskinliyinə çevrilmiş keçmişini, mənliliyini qorumaqla elə yaşayıbdı ki, indi onun dünənini təmizləməyə və bəzəməyə yox, olduğu kimi çatdırmağa ehtiyacı vardır. Buna görə də onun əsərləri realdır, həyatidir, canlıdır və ən başlıcası səmimidir.

Doğrudur, yazıçı hər bir əsərində özünü ifadə edibdir. Amma bu o demək deyil ki, onun nəsr nümunələri bəlli bir nəslin bədii xronologiyasıdır. Ədibin obrazlarının böyük əksəriyyəti prototip əsasında yaradılsa da, ilk növbədə öz qanunları və məntiqi olan xüsusi bir ədəbi dünyanın sakinləridirlər: onlar həm gerçəklikdəki səciyyəvi insani keyfiyyətlərini qoruyub saxlamaqla özləridirlər, həm də ayrı-ayrılıqda çoxumuzun zahirimizdəki və ya batınımızdəki səciyyəvi cəhətləri yaşatdıqları üçün bizik. Əli İldırımoglu obrazlarını birmənalı şəkildə yaxşı,

yaxud da pis qütblərə ayırmır, yəni onun müsbət planda işlənməmiş qəhrəmanları yalnız müsbət əməl sahibi olmadıqları kimi, mənfi planda mənalandırılmış surətləri də yalnız mənfi əməl sahibi deyillər. Onlar özlərinin də gözləmədiyi halda konkret şəraitdə bəzən düşünülmüş, bəzən də qeyri-ixtiyari şəkildə üzə çıxan reaksiyalara malik təbii insanlardır.

Yazıçı surətlərindən hansınınsa müəyyən bir xarakterik cəhətini qabarıq vermək üçün digərlərini süni və məqsədli şəkildə əks keyfiyyət daşıyıcısı kimi təqdim etmir. Doğrudur, ədib hadisəyə, mətləbə, problemə... o cümlədən surətə rəğbətini və ya mənfi münasibətini gizlətmir, amma bunu əndazədə və bədiiliyə xələl gətirmədən ifadə edir. Başqa sözlə desək, inandırmaq və göstərmək prinsipi oxucunun məhz nəzərdə tutulan nəticəni çıxartması üçün daha əsaslı zəmin hazırlayır.

Onun əsərlərində el ruhu qabarıqdır. Əli İldırımoglu özünün varlığına hopdurduğu bu ruhu kolorit yaratmaq üçün kosmetik vasitə kimi istifadə etmir. Cilalanmış xalq dili, surətlərin səciyyələndirilməsində və konfliktin açılmasında etnik-millî davranış normalarından səmərəli şəkildə istifadə, xalq inanclarından bədiî effekt yaratmaq üçün yararlanma onun «Zorən jurnalist», «Mənim rəncbər atam», «Qarlı gecələr», «Aqibət» və s. bu kimi əsərlərinin ədəbi dəyərini daha da artırmışdır.

Ağsaqqal ədib tərcümeyi-hal xarakterli «İzim və sözüm» adlı yazısında həm onun özünün mənalı ömür yolunu, həm də bir çox qəhrəmanın həyatını və taleyini anlamağa imkan verən maraqlı bir mətləbə toxunmuşdur. Yazıçı evləri ilə üz-büz təpədəki bir daşa adamların inamından söhbət açır. Kənd camaatı «Qiblə daşı» adlandırdığı bu daşa tapınır, namaz qılanlar, salavat çevirənlər, and içənlər üzlərini həmin daşa çevirirlər. «Uşaq vaxtı mənə elə gəlirdi ki, üfünə dirənən Qiblə daşının başına çıxsam, əlim Günəşə, Aya, ulduzlara çatar. Onlardan birini tutaram. Neçə dəfə buna cəhd etmişəm. Lakin niyyətüm gözümdə qalıb. Məyus olmuşam. Kor-peşman geri

dönmüşəm. Düşünmüşəm ki, daş bir az da qəlbi olsaydı. Heç olmasa, o balaca-balaca ulduzlardan bir ovuc qoparıb cibimə doldurardım. Qoca nənəm bunu biləndə o ki var güldü. Həm də dedi ki, «uşaq ki, uşaq!»

Nümunə gətirdiyim bu parça əslində bir pritçadır. Mən bu parçada ağır-acı, nisgil... duydum. Sən demə, ömür elə o daşa çıxmaq üçün cəhd imiş. Bəzən insan belə bir inamla yaşayır ki, xoşbəxtlik o daşın üstündədi, məyus olsa da, peşmançılıq keçirsə də, o daşın üstünə qalxmağa dəfələrlə cəhd göstərir. Bizim hər birimiz daşın üstünə çıxmağa çalışan o uşaqıq. Günlərin bir günü qoca nənənin – Zamanın acı gülüşü qulağımıza çatır: insan ki insan. Onda başa düşürük ki, daşın üstü elə daşın ətəyimiş. İnsanlar da iki qrupa bölünürlər: daşın üstünə çıxmağa çalışanlar və daşın üstünə çıxmağa cəhd göstərməyənlər. Aqibət, son bir olsa da, hər halda əlçatmaz bir arzu dalınca düşmək, ona çatmağa çalışmaq absurd həyatda nəsibimiz olan özünü aldatmağın daha maraqlısıdır.

Əli İldırımoglu daşın üstündə axtardığı arzusuna daşın ətəyində çatdı. Məncə, məhz Qiblə daşına namaz qılandan qılana... yox, ömrü boyu halallıq rəmzi kimi tapınması və üstünə çıxmaq təşnəsi, inadkarlığı taleyində önəmli rol oynayıb: onu verilən Əli İldırım oğlu Məmişov adından qazandığı Əli İldırımoglu adına gətirib çıxardıbdır. Bəlkə də... Bilmirəm. Amma bütün bunların onun halal ocaqdan çıxan halal kişi kimi tanınmasına əsaslı təsir göstərdiyinə əminəm.

TOY MƏRASİMİNDƏ GƏLİN KÖÇÜRMƏ, YAXUD DA QIZ KÖÇÜRƏN VALİDEYN NİYƏ AĞLAYIR

İnsan şüurlu ömrünü istər-istəməz şüuraltı qatın təsiri ilə də yaşamaq zorunda qalır. Şüurlu ömrü bizim özümüz tənzimləyirik, şüuraltı qat isə bizim özümüzü özümüzdən asılı olmayaraq diqtəsi altında saxlayır. Buna görə də bir sıra hərəkətlər, əməllər, hiss və duyğuların, inancların ifadəsi... bəzən mahiyyətində varılmadan qeyri-ixtiyari şəkildə gerçəkləşir. Adət-ənənələrin qorunması, yerinə yetirilməsi də əksər hallarda beləcə baş verir.

Hazırda yeknəsəkləşən toy mərasimləri Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində tarixən yalnız təmtəraqlı keçirilməyib, həm də müxtəlif və zəngin rituallarla müşayiət olunub. Toy mərasiminin müxtəlif ritualları ayrı-ayrı tədqiqatçılar tərəfindən əsaslı şəkildə öyrənilməyindən bir məqama diqqət yetirməyə ehtiyac vardır. Adətən qız ata evindən köçəndə yaxınları, xüsusən də atası-anası ağlayır. Normal insani haldır. Valideynləri ciyərpəralarının ata evini tərk etməsi ilə yanaşı, qarşıda onu gözləyən naməlum həyatdakı taleyindən narahatlıq kövrəldir. Övladın ən əziz və sevincli günündə valideynlərin kövrələrək ağlamasını insani-psixoloji yaşantılarla da izah etmək olar.

Tarixən insanların fiziki-əqli, mənəvi-əxlaqi baxımdan inkişafında bir mərhələdən digərinə keçidə özünəməxsus inamla yanaşılıb. Məsələn, əmələ uyğun ad verilməsi («Dədə Qorqud»), yaxud da islamdan sonrakı dövrdə oğlan uşağının «kişi» olması (kiçik toy). İnsanın müəyyən yaş dövrlərinin fərqli cəhətləri ilə bağlı folklorlarda, aşıq poeziyasında, klassik ədəbiyyatda kifayət qədər nümunələr mövcuddur. Ə.Nəvai «Divan»ını dörd yaş dövrünə uyğun olaraq dörd hissəyə bölüb.

Qızın evdən köçməsi həm də onun əvvəlki statusunu əbədi itirərək yeni status qazanması, statusların bir-birini əvəzləməsi isə ilk növbədə ölüb-dirilmə motivi ilə bağlıdır. Bir statusun passivləşməsi, itirilməsi həmin statusun daşıyıcısının ölümü, digər statusun fəallığı, qazanılması yeni status qazanmanın dirilməsidir. İnisasiya mərhələsində zahiri tərəflərin müxtəlifliyinə (cild dəyişmə, hansısa mərasimdə, ritualda müvəqqəti qazanılan status və s.) baxmayaraq, bütövlükdə ölüb-dirilmədir. Məsələn, M.F.Axundovun «Aldanmış kəvakib»ində Şah Abbasın hakimiyyətdən getməsi ölmək, Yusif Sərracın hakimiyyətə gəlməsi dirilmək olduğu halda, Şah Abbasın yenidən hakimiyyətdən getməsi ölməkdir.

Qızın evdən getməsi inisasiyadır. Əslində qızın gəlin köçməsi bir ocaqda, indiki halında ata evində onun – yəni bir qızın ölməsidir. O, bir daha ata evinə əvvəlki statusunda, qız kimi gəlməyəcək, başqasının ömür-gün yoldaşı, gəlin, ana.. və s. kimi gələcək. Ata-ana əbədi qız itirdiklərinə görə kövrəlib ağlayırlar.

Qızın ata evini tərk etməsi, gəlin köçmə mərasiminin digər mərhələlərinin bütövlükdə özü və ardıcılığı da bunun ölüb-dirilmə motivi ilə əlaqəsini təsdiqləyir. Qabaqlar gəlinin üzü örtüklü olurdu, ata evindən çıxarılanda ailənin mərhəm kişiləri bəzəkli uzun parçanı qız tərəfə baxmadan tuturdular, gəlin həmin parçanın arxası ilə gedirdi. Eyni proses oğlan evində də təkrar olunurdu. Qızın üzünü heç kəs görmürdü, ər evində qız gərdək arxasında yaşayırdı, ən azı 40 gecə naməhrəm içinə çıxmırdı.

Gəlinin üzünün örtülü olması «göz dəyməsin», «naməhrəm görməsin» və s. inamlarla, o cümlədən şəriət qaydalarına riayətlə izah edilə bilər. Amma qızı təpədən dırnağa elə «gizlədirdilər» ki, onun dırnağı belə görünmürdü; örtük müəyyən mənada kəfəni xatırladırdı. Qızın örtük arxasında aparılması onun bu dünyadan o dünyaya səfəri mənası qazanırdı. Ər

evində gəlinin 40 çıxartması da təzə doğulan körpənin, ölünün qırxını çıxartmasına uyğun gəlir.

Sufi təlimdə sıravı insan Tanrısına qovuşmaq üçün dörd mərhələdən və hər mərhələnin də on məqamından keçməlidir. Bunların cəmi qırx edir. Buna görə də sufilər arasında çilə çıxarmaq qırxı çıxmaq anlamına uyğun gəlir. Haqqa qovuşmaq yolunu seçən özündə insanı öldürməlidir, qırxı çıxandan sonra dirilməlidir. Dirilən isə artıq ölümlü sıravı insanlardan fərqlənir – dərviş, mürsid və s. statusu qazanır.

İnsan bir dünyaya gələndə, bir də dünyadan gedəndə qırx çıxardır. Bu iki qırx çıxartma «ətə, qana büründüm, İnsan oldum gördüm» (Y.Əmrə) mövcudluğu ilə «əti, qanı itirib, insan kimi görünməmək» arasındakı məsafədir. Uşağın və ölünün qırxını çıxartmasını müxtəlif baxımdan izah etmək mümkündür. Tibbi-bioloji, dini və s. izahlardan öncə mifoloji inama diqqət yetirmək daha yaxşı olardı. Dünyasını dəyişən hər bir insanın ölümü ilə dünyaya yeni insan gəlişi paralel, fasiləsiz gedir. Buna görə də ölənlə dirilənin qırxı zamansız-məkansız müstəvidə üst-üstə düşməklə bir-birini tamamlayır. Milli-dini, irqi mənsubiyyətindən, qohumluq münasibətindən asılı olmayaraq, insanın sadələvh və səmimi inamına görə, dirilənin olması üçün ölənin olması vacibdir.

Dünyanı əbədi tərک etməklə insanın bir halından başqa halına keçməsi, bununla da bir status itirərək başqa status qazanması arasında uyğunluq, əlaqə vardır. Və bunlar birbaşa ölüb-dirilmə motivi ilə sıx bağlıdır. Deməli, toy günü bir evdə bir qız ölür, qırx çıxardandan sonra isə başqa bir evdə bir gəlin, bir ana, bir ocağın işığını, bərəkətini artıran, qoruyan insan dirilir. Valideyn ölən qıza ağlayır, toy mərasimi isə ölən qızın əvəzinə dirilən gəlinin şərəfinə keçirilir. Kövrəklik, göz yaşı ilə sevinc, səadət bir-birinə qarışır.

SAZ HÜSEYN SARACLIYA, HÜSEYN SARACLI SAZA YARAŞIRDI

Ulu Koroğlunun Çənlibelə dəli seçməsi də özünəməxsus olubdu. Heç vaxt dəliliyə namizədin gücünü, qılinc çalmasını, gürz tutmasını, yay çəkməsini, ox atmasını... yoxlamazmış. Ya Aşiq Cununa saz çaldırmış, namizədin gözlərinə özü baxırmış, ya da özü saz çalırılmış. Dəmirçioğluna (və ya digər etibar etdiyi dəlilərdən birinə) deyərmiş ki, onun gözlərinə bax. Sazın təsiri ilə gözü qaynayanı özünə dəli seçərmiş. Qoç Koroğlu yaxşı bilirdi ki, döyüş texnikasını çoxlarına öyrətmək mümkündürdü, amma onu da yaxşı bilirdi ki, torpağa bağlılıq, yurd sevgisi qandan gəlmirsə və onu saz-söz hərəkətə gətirmirsə, ondan yaxşı döyüşçü çıxar, amma heç vaxt Koroğluya dəli olmaz.

Həmin gecə – 17 aprel gecəsi ruh gecəsi idi. Musiqili Komediya teatri saz-söz sevnələrə – azman aşiq Hüseyn Saraclı vurğunlarına meydan vermişdi. Baxı da sevmək lazımdı, Şostakoviçi də, Q.Qarayevi də.. Tarkandan da zövq almaq lazımdı, A.Puqaçovadan da, A.Kazımovadan da... Amma sazı, neyi, zurnanı, tarı... da unutmaq olmaz. Ya birinci, ya da ikinci ilə kifayətlənmək mədənilik, kübarlıq göstəricisi ola bilmədiyi kimi, yalnız üçüncünü yeganə sənət nümunəsi saymaq da kökə bağlılığın əsas göstəricisi ola bilməz. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, hazırda balans tam pozulub, mənfəətə hesablanan şou-biznes xalq musiqisini qapının arxasında qoyubdu.

Xoşbəxtlikdən son vaxtlar bəzi televiziya kanalları xalq musiqisinə diqqət yetirməyə başlayıblar. Hüseyn Saraclının anım gecəsinin – saz və söz gecəsinin də dinləyicilərə məhz İctimai Televiziya, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi ərməğan eləmişdi. Anım gecəsi yüksək səviyyədə təşkil olunmuşdu. Gecənin ssenarisi elə hazırlanmışdı ki, Azərbaycanın əksər musiqisi, sanki orada iştirak edirdi. Aşıqlar, müğənnilər ürəkdən

çalıb oxuyurdular. Bəlkə də onlardan bəzisi heç Hüseyn Saraclının ifasının şahidi olmayıb və ya onun sazının möcüzəsini eşitməyib. Amma gecədə elə ecazkar bir ruh vardı ki, ağzınacan dolu zalda, çıxışçılar da, ifaçılar da məhz bu milli ruhun sehrinə düşmüşdülər və bu milli ruha hörmət şövqüylə danışıq, çalib-oxuyurdular.

Gecənin qəhrəmanı isə Hüseyn Saraclı idi. 90 il əvvəl Borçalı mahalının ağır Saraclı elində dünyaya gəlmişdi. O adi, qalstuklu aşıqlardan olmadı, xalqın aşığına çevrildi, vara bilmədiyi dünənə tavar sazıyla getdi, deyə bilmədiyi sözləri telli sazın şirmayı dilləriylə dedi, bilinməzlikdən yol gələn ruhu sabah üçün sazla yaşatmağa çalışdı. Və bir də çalışdı ki, onu dinləyənləri, ona qulaq asanları bəzən «Ruhani»siylə, bəzən də «Cəngi»siylə etnik-milli kimlikləri haqqında düşündürsün, hardan gəlib, hara getdiklərini bir daha xatırlatsın.

Həmin gecə Hüseyn Saraclının sayəsində min bir dərdin-sərin, problemin-qaygının içində baş açmağa vaxt tapılmayan günlərin birində gözü qaynayanlar – özünə, əslinə, kökünə qayıdanlar çox oldu. Mən aşıq Hüseyn Saraclının apardığı toy məclislərində olmuşam. Və həmin gecə monitorda onun televiziyaadakı çıxışlarından parçalar göstərdilər. Həmin parçalara bir daha baxanda qəflətən mənə elə gəldi ki, Hüseyn Saraclı tamaşaçı yox, məclis axtarır, ağır və ləngərli yerləşlə sulamağa meydan axtarır, qaynadığını, oynadığını görməyə göz axtarır. Bir dəfə aşıq Əmrah Gülməmmədovun məclisində onun ifasını maqnitofona yazmaq istədik. Aşıq etiraz elədi: «Bala, min adamın içində saatlarla, günlərlə çalım, oxuyum yorulmuram, elə bilirəm ki, sazı indi əlimə almışam, amma o mikrafon deyirsiz, nə deyirsiz ha, bax onu görəndə özümü itirirəm, ayağımı hara, barmağımı hansı pərdəyə qoyacağıma baxıram.

Hüseyn Saraclı sazı həmişə çiyindəydi, sazla yaşamağı və sazı danışdırmağı bacarırdı. El, mərəkə adamıydı. Məclisi ələ almaq üçün özünü əziyyətə salmırdı. Elə özü olaraq qalma-

ğıyla məclis ona valeh kəsilirdi. Toy məclislərində və auditoriya qarşısında dastan danışmasını eşitmişəm. Jestdən-mimikadan istifadə etməklə dastanı sanki həm danışdı, həm də hadisələri, obrazların zahirində üzə çıxan ovqatlarını göstərirdi. Dastanlardakı şeirləri nə qədər dəqiq ifa edirdisə, nəsr hissəsinə bir o qədər yaradıcı yanaşırdı. Çox vaxt məclislə auditoriyanı və harada məharətini göstərdiyini nəzərə almırdı. Məclisdə normal qarşılanan «yanını yerə qoydu» ifadəsinin kənd danışq dilində qarşılığını verməsi auditoriyada şirin gülüş doğururdu. Bəzən də bunu məqsədli şəkildə edirdi: İnsanların xoşuna gəlmək üçün yox, insanları təbii hallarına qaytarmaq üçün.

Səsi yanıqlıydı, bir az da kişi səsinin codluğu varıydı. Aşıq var sazı oynadır. Hüseyn Saraclı isə sazı elə dilləndirirdi ki, sanki sinəsindəki sazı çalmırdı, adicə və gündəlik ömrünü yaşayırdı: sazın canıyla onun canı birləşirdi. Hüseyn Saraclı şeir də yazırdı, amma onun ozanlığı elə bir səviyyəyə çatmışdı ki, sözünü də o səviyyəyə çatdırmaq üçün bir ömür də yenidən yaşamağı idi. Saz Hüseyn Saraclıya, Hüseyn Saraclı da saza çox yaraşırdı. Onların hər ikisi isə Borçalıya, Azərbaycana daha çox yaraşırdı. İctimai Televiziyanın rəhbərliyinə və bütün yaradıcı kollektivinə ən azı ona görə təşəkkür düşür ki, el aşığının 90 illiyi ilə bağlı anım gecəsində Hüseyn Saraclı ilə sazın Azərbaycana elə indi də yaraşdığını bir daha göstərdilər.

XAÇ YÜRÜŞÜNƏ CAĞIRANLAR

Bədii söz heç də həmişə xeyrə xidmət etmir, bəzən deyən, yazanın məqsədinə uyğun olaraq, şərin qulluğunda durur. Şərə məqsədli, şüurlu xidmətlə yanaşı, bəzən zahirən xeyirxah məramla qələmə alınan söz çap faktına çevrildəndən sonra kimin üçünsə xeyirə, kimin üçünsə şərə xidmət etməli olur. Şovinizmin, qatı millətçiliyin, dini və irqi ayrı-seçkiliyin, arıçılığın... bədii sözlə təbliğini buna misal göstərmək mümkündür. Tarixən formalaşmış və fəaliyyət göstərmiş şərə xidmət ənənəsi bu gün də yaşamaqdadır.

İman, etiqad yaranandan insanlar dini qarşıdurmanın təhlükəsindən danışırlar, əslində elə bununla da dini qarşıdurma təhlükəsinin reallaşmasına yardım göstərirlər. İstənilən anda dünya miqyasında faciəyə çevrilə biləcək təhlükəni öz-özlüyündə dinlər deyil, ilk növbədə dövlət və din xadimləri, siyasətçilər, yaradıcı ziyalılar... yaradırlar. Təbii ki, işıqlı dünyada heç kəs, heç bir qüvvə bəndənin yurdunu, etnosunu, millətini, dinini, dilini, mədəniyyətini və s. kimi özünəməxsusluqlarını sevmək, qorumağa çalışmaq haqqına mane ola bilməz. Amma kövrək dünyamızın taleyini fikirləşən hər bir şəxs bu sevmək, qorumaq haqqının başqalarının özünəməxsusluqlarının aşağılanması hesabına gerçəkləşməsinə imkan verməməlidir. Əks təqdirdə dünya məhvölma məhkumluğundan xilas ola bilməyəcək.

Son illər sivilizasiyaların, dinlərin qarşıdurmasının, hətta müharibəsinin qaçılmazlığından danışanların sayı çox artıbdir. Onlarda özlərindən razılıq elə bir həddə çatıb ki, əməllərinə, tarixlərinə... tənqidi yanaşmaq müdrikliyini itiriblər; nə edirlər, nə deyirlər, nə yazırlar, istisnasız olaraq hamısı digərləri tərəfindən birmənalı şəkildə qəbul ediləsi həqiqətdir; bələlərinin səbəbkarları özlərindən olmayanlar, özləri kimi düşünməyən və yaşamayanlardır; onlar fərqi varmaq istəmərlər ki, ikili standartlar istər-istəməz adekvat reaksiya doğuracaq.

Son illər Avropa ölkələrində olduğu kimi, qonşu Rusiya Federasiyasında da etnik-milləti və dini mövzularda, təbii ki, xüsusən islam dini mövzusunda çox danışıılır və çox yazılır. Qəzetlər «Şərhəsiz» başlığı altında belə bir məlumat verirlər: «Rusiyada demoqrafik böhran şəraitində 20 ildən sonra əhalinin üçdə birini müsəlmanlar təşkil edə bilərlər». Birincisi, bu məlumat və məlumatdakı narahatlıq sovet rejimində kommunistlərin SSRİ-də müsəlmanların sayının artmasından keçirdikləri narahatlığı xatırladır. İkincisi, demokratik ölkədə əhali dini mənsubiyyətə görə fərqləndirilmir, əhalinin ümumi sayının artmasına sevinilir. Başqa bir qəzet oxucularını belə bir başlıqla qorxudur: «Moskva hicabda». R.Silantevin «Rusiya islam icmasının ən yeni tarixi» monoqrafiyasında islam, xüsusən də ölkənin müsəlman din xadimləri aşağılanır. Müəllif adi islamşünas deyil, Rusiya Dinlərarası Şurasının icraçı katibi, Moskva Patriarxatının xarici kilsə əlaqələri şöbəsinin əməkdaşdır. Fəlsəfə elmləri doktoru, professor T.Saidbayev haqlı sual verir ki, belə bir kitabı R.Silantev statusunda bir müsəlman yazsaydı, pravoslavlar nə edərdilər? Cavaba ehtiyac yoxdur.

Yelena Çudinovanın «Paris Notrdam məscidi» kitabında hadisələr 2048-ci ildə Parisdə baş verir. İslam bütün Qərbi Avropanın dininə çevrilir. Azlıqda qalmış xristianları gettoya doldururlar. Avropa Şurası İslam Şurası adlanır. Xristianlar birləşirlər ki, Parisin müqəddəs məbədi - müsəlmanların «Əl-Frankoni» adlandırdıqları məscidi yenidən Paris Notrdam kilsəsinə çevirsinlər. Onlar geri aldıqları kilsədə ilk ayından sonra məbədi partladılar...

Bütün bunları sayıqlama və ya müəllifin kitabının satılması üçün ucuz reklam şousu da saymaq olardı. Amma birincisi, yuxarıda sadaladığımız cüzi faktlar və sadalamadığımız çoxsaylı bu tipli yazılar, düşünülmüş və məqsədyönlü meyldən xəbər verir. İkincisi, müəllifin mətbuata verdiyi müsahibələri kitabda əksini tapan ekstremizmə çağırışın onun həyat mövqeyi

olduğunu təsdiqləyir. Ən başlıcası isə müəllif özünün bu mövqeyinin hər bir xristianın, xüsusən də hər bir pravoslavın mövqeyinə çevrilməsinə cəhd göstərir. Y.Çudinova dinləri hərəsi öz yolu ilə nicata aparan bacılar hesab etdiyinə görə Avropanı qınayır və müqəddəs kitabə əsasən yeganə həqiqi dinin xristian dini olduğunu bildirir. «Rusiya-Rusiyanı sevənlər üçündür?» sualına cavabda «dahi» yazıçı deyir: «Rusiya İsanı sevənlər üçündür».

Özünü Xaç yürüşlərinin tərəfdarı sayan müəllif müasir dünyada dini müharibənin başladığını iddia edərək «döyüş himni» yazdığını bildirir. «Yazıçı» qeyri-xristianları təhqir etməkdən belə çəkinmir: «əgər biz onları öz mədəniyyətimiz, öz sivilizasiyamız ilə işğal etməsək, onlar bizi işğal edəcəklər. Əgər bizdən sivilizasiya gəlməsə, onda bizə vəhşilik gəlir». Bütün bunları müdrik və əzabkeş pozası almaqla iftixarla bildirən müəllif pravoslav oxucuları qorxutmaqla onlarda müsəlmanlara qarşı kin aşılamağa xüsusi diqqət yetirir: «mən Moskva xilafətində yaşamaq istəmirəm» («Moskva hicab içində» məqaləsini xatırlayaq!).

Hətta iş o yerə çatır ki, «yazıçı» xristianlara, xüsusən də pravoslavlara qarşı ikili standartlardan gileylənir: «Bizi təhqir etmək olar, bizi təhqir edəndə bu, «insanın özünü ifadə etməsi» adlandırılır. Mənə elə gəlir ki, xristianları cəzasız təhqir etməyin vaxtı keçibdir. İsanın şagirdləri qılınc daşıyırdılar. Bunu özümüzün də xatırlamağımızın və başqalarına da xatırlatmağın vaxtıdır». Bu isə artıq dini müharibəyə birbaşa çağırışdı. Sivil ölkələrdə belə çağırışların müəllifi ən azı ya qanun qarşısında cavab verir, ya da ictimai qınağa məruz qalır. Ən azı bir də ona görə ki, tarixən müsəlmanlar da çörəklə gələn çörəklə, qılınc ilə gələn isə qılınc ilə qarşılayıblar. İctimai rəydə qeyri-xristianlara qarşı kin-küdurət, nifrət hissi oyadan belə yazıları oxuyanda bir daha əmin olursan ki, həqiqətən də, bədii söz heç də həmişə xeyrə xidmət etmir, bəzən deyənin, yazanın məqsədinə uyğun olaraq, şərin qulluğunda durur.

KİTAB NƏŞRİ: PROBLEMLƏR, TƏKLİFLƏR

2004-cü ilin yanvar ayının 12-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev «Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında» tarixi sərəncam imzaladı. Sərəncamda nəzərdə tutulmuş kitabların böyük əksəriyyəti artıq nəfis şəkildə çap olunub, ən başlıcası isə ölkənin demək olar ki, bütün rayonlarının və kəndlərinin kitabxanalarına hədiyyə edilibdir. Respublika ziyalılarının və elmi-yaradıcılıq qurumlarının iştirakı ilə həyata keçirilən bu sərəncam, faydalı və əhəmiyyətli tədbir bir daha təsdiq edir ki, ölkə başçısının vaxtında imzalanmış sərəncamı müstəqillik illərində milli dövlət quruculuğunun möhkəmləndirilməsi sahəsində və istiqamətində mühüm elmi, mədəni və siyasi hadisəyə çevrildi.

Latın qrafikasına keçəndən sonra orta və ali məktəbdə təhsil alan gənc nəslin illərlə, əsrlərlə ərəb və kiril qrafikası ilə çap olunmuş ədəbi-mədəni, elmi xəzinəyə – kitablarla tanışlığı, ünsiyyəti xeyli çətinləşdi. Həmin vaxtlar bu qeyri-adiliyi fəlakət kimi qiymətləndirməyin əleyhinə çıxanlar da az deyildi. Halbuki mövcud problemin yubadılması və ya təklif olunan kimi, tədricən həlli, həqiqətən də, müstəqilliyimizə, dövlətçiliyimizə qarşı yönəlmiş, amma ilk baxışdan və zahirən görünməyən ciddi təhlükə idi. Hər bir dövlətin, o cümlədən bizim milli təhlükəsizliyimizin əsas gücü olan əhali etnik-milli şüurun tarixi ənənəsindən kənar qala bilərdi və biz gec-tez manqurtlaşma faciəsini yaşamağa məhkum olardıq. Sərəncam bu prosesin qarşısının alınmasında, heç şübhəsiz, mühüm siyasi hadisəyə çevrildi.

Mən rənglərin tündləşdirilməsi qəsdində deyiləm və onu da başa düşürəm ki, hətta sərəncam imzalandığı ərəfədə, vaxtda latın qrafikasında kitablar, ədəbi orqanlar işıq üzü görürdü.

Qanunlar cəmiyyətin, insanların mənəvi dünyasından və ehtiyacından daha çox, cəmiyyətin, insanların maddi dünyasını, marağını və ehtiyacını tənzimləyir. Sovet sisteminin ilk növbədə ideoloji-siyasi baxımdan tənzimlədiyi kitab nəşrini müstəqillik illərində bazar iqtisadiyyatı tənzimləməyə başladı. Dünən rejim təbliğ və tərənnüm olunan əsərlər asanlıqla nəşr olunurdusa, yüksək qiymətləndirilirdisə, bu gün pulu olanların və ya sponsor tapanların kitabları asanlıqla çap edilir. Dünən olduğu kimi, bu gün də bacarığı yalnız istedadla yazmağa çatanların böyük əksəriyyəti əsərlərinin oxuculara çatdırılacağı günü həsrətlə gözləyirlər.

Nəşriyyat-poliqrafiya birliklərinin əksəriyyəti hazırda imkanlı iş adamlarının əllərində, yaxud da nəzarətlərindədir. Onlar üçün çap elədikləri sadəcə olaraq, bazara çıxarılması nəzərdə tutulan istehsal məhsuludur, buna görə də gəlir gətirən istənilən sifariş nəşr etməyə hazırdırlar. Rəqabətin güclü, amansız olduğu şəraitdə nəşrləri «vətənpərvər» olmamaqda, milli mənafehlərdən çıxış edərək sponsorsuz abidələri, əsərləri çap etməməkdə qınamaq çətinidir. Ən azı ona görə ki, gəlirlə yaşayan bəzi bəlli nəşriyyat-poliqrafiya birliklərini çıxmaq şərti ilə digər nəşriyyatların əksəriyyətinin gəliri çıxarını zorla ödəyir.

Düşündürücü hallardan biri də indiki Azərbaycanda kitab bazarının formalaşmamasıdır. Əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin aşağı olması nəşrlərin xərci çıxartmaq şərti ilə satışa hesablanmış kitab nəşri istəyini və şansını minimuma endirir. Kitab nəşri nə qədər gəlirli biznes sahəsidirsə, kitab satışı bir o qədər gəlirsiz biznes sahəsidir. Birinci sahə risk tələb etmir, çünki kitab nəşri biznesi zamanətli sifariş əsasında fəaliyyət göstərir. Başqa sözlə desək, nəşriyyatlar, mətbəələr sifarişin maliyyə məsrəfinin nağd və ya köçürmə yolu ilə ödəniləcəyinə, yaxud da ödəndildiyinə tam əmin olduqdan sonra işə başlayırlar. İkinci sahə isə riskli, müflisləşmə olmayacağına zamanət

verilməyən biznesdir. Buna görə də kitab satışına əslində yalnız Bakıda, qismən də bəzi iri şəhərlərdə rast gəlmək mümkündür. Deməli, ölkənin əsas bölgələri və əhalisi ədəbi-mədəni, elmi-publisistik və s. sərvətlə təmas və ünsiyyətdən qırıqdadır. Deməli, bütün bunlar dövlət səviyyəsində xüsusi proqramlarla tənzimlənməlidir.

İlk növbədə kitabların qiymətinin ucuzlaşdırılmasına nail olunmalıdır. Ayrı-ayrı nəşriyyat-poliqrafiya birliklərinə razılaşdırılmış şərtlər daxilində (güzəştli kreditlər ayırmaqla və ya aşağı faizli gömrük rüsumu müəyyənləşdirməklə) fəaliyyət göstərməsinə şərait yaratmaq mümkündür. Bunun müqabilində onlar klassiklərin, kitab çıxartmağa imkanı olmayan istedadlı qələm sahiblərinin, o cümlədən də gənclərin əsərlərini nəşr etməyi öhdələrinə götürməlidirlər. Mədəniyyət nazirliyi ayrılmış təyinatlı vəsaitlə (əgər ayrılırsa) kitabxanalar üçün təsadüfi müəlliflərin əsərlərini deyil, ilk növbədə ictimai-siyasi və bədii-estetik dəyəri ilə seçilən əsərləri almalıdır. Təkliflər kifayət qədərdir. Bəlkə də indiki şəraitdə kitab nəşrində məqsədyönlü nəticələrə nail olmaq üçün başqa ölkələrin təcrübəsindən yararlanmaq səmərəsiz olmazdı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında kitab nəşri üzrə komissiya yaradılması bu sahədə faydalı işlərin reallaşmasına imkan verərdi.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü olmasaydı, «Dədə Qorqud» eposunun 1300 illiyi münasibəti ilə nəşr olunan kitablara uzun müddət həsrət qalardıq. Haqqında söhbət gedən sərəncam olmasaydı, siyasi, elmi, mədəni baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən kitab nəşri illərlə yubana bilərdi. Uduzan işə dövlətçiliyimiz olardı, biz özümüz olardıq, ədəbiyyatımız, elmimiz olardı.

P.S. Ölkə başçısının sərəncamı ilə çap olunan latın qrafikalı kitablardan Dərbənddə, Borçalıda yaşayan soydaşlarımıza da ərməğan ayrılması onları hədsiz dərəcədə sevindirərdi.

GƏNCLƏR OXUYURLAR, ƏN BAŞLICASI İSƏ OXUMAQ İSTƏYİRLƏR

Bəzən giley-güzar eşidirik ki, müasir gənclik mütaliə etməyi xoşlamır, ciddi, ümumiyyətlə, bədii əsərləri oxumağa xüsusi meyl göstərmir. Həmişəki kimi, yenə də «günahkar»ı asanlıqla axtarıb tapmağı bacarıq: biz yaxşı idik, indiki gənclik «pisdir». Əslində isə elə deyil, indiki gənclik əvvəlki nəslin həyat təcrübəsi əsasında formalaşdığından çox vaxt xələflərinin səhvlərini təkrar etmir. Uzun illər gənclərlə ünsiyyətdə olduğumdan birmənalı şəkildə deyə bilərəm ki, gənclər indi də oxuyurlar. Amma burada bir-iki incə məqam var. Birincisi, sovet dövründəki illüziyaya qapanmayaq, ucdantutma «oxuyan millət» formalaşdırma bilməyəcəyik, buna heç ehtiyac da yoxdur. İkincisi, peşəkarların yüksək qiymətləndirdikləri bədii ədəbiyyatı hamının eyni zövq və şövqlə oxuyub dərk edəcəyini də gözləmək sadələşmə olardı. Biri İ. Muğannanın əsərini oxuyacaq, bir başqası isə Ç. Abdullayevin və bu normal haldır.

Amma fakt faktlığında qalır və etiraf edək ki, həqiqətən hazırda bütövlükdə mütaliə, o cümlədən, gənclərin bədii ədəbiyyatı oxuması prosesi zəifləyibdir. Bunun müxtəlif obyektiv və subyektiv səbəbləri vardır. Məsələn, vaxt «öldürməyə» imkan verən məkanlar və vasitələr (şou-biznesin, idmanın əsaslı inkişafı və müntəzəm təbliği, televiziya kanallarının çoxalması və əyləncəli verilişlərin üstünlük qazanması və s.) artıbdır, internetin qaçılmaz potensial imkanları güclənibdir. Bununla belə, bir daha, təkrar edək ki, belə xoşagəlməz bir problemin yaranmasında gənclərlə müqayisədə «yaşlıların» günahı daha çoxdur və problemin həlli kompleks tədbirlər tələb edir.

İlk növbədə nəzərə alaq ki, əsrlərlə yaranan, yazılan, yazılmaq da tərcümə olunan əsərlər əvvəllər əski, daha sonra kiril əlifbası ilə oxuculara çatdırılıb. Deməli, latın əlifbası ilə

təhsil almış indiki gənclərin əvvəlki illərin sərvəti ilə ünsiyyəti nisbətən çətinləşibdir. Həmin sərvətin latın qrafikası və kütləvi tirajla yenidən nəşrinə həm külli miqdarda vəsait, həm də zaman tələb olunur. Bu sahədə ilk dövlət miqyaslı işi Azərbaycan Prezidenti gördü – xeyli sayda bədii-elmi əsərlərin latın qrafikası ilə və kütləvi tirajla nəşrinə xeyir-dua verdi, vəsait ayırdı.

Başqa bir səbəb dövlət himayəsindən kənarında nəşr edilən əsərlərlə bağlıdır. İqtisadi vəziyyətin çətinliyi, Azərbaycanda kitab bazarının formalaşmaması istər-istəməz bu sahəyə spesifikasiyaya veribdir. Kitab nəşr olunur, özü də kifayət qədər müxtəlif sahələrlə bağlı kitablar oxuculara çatdırılır (bu barədə daha ətraflı bax: «Xəzər», 9 dekabr 2005). Çətinlik, hətta bəlkə də qəribəlik bundan sonra başlayır. Maraqlıdır ki, Bakıda kitab mağazaları demək olar ki, lap az qalıbdır. Və Bakıda əhalinin lazım olanda Azərbaycanda nəşr edilmiş istənilən kitabı almaq üçün üz tuta biləcəyi bir dənə də olsun xüsusi kitab mağazası qalmayıbdır. Fəaliyyət göstərən kitab mağazalarında isə ölkəmizin, xüsusən də başqa dövlətlərin nəşriyyatlarının «pul gətirən» kitabları o qədər çoxdur və diqqəti cəlb edən yerlərdədir ki, milli kitabları çox vaxt lupa ilə axtarmaq lazım gəlir. Vəziyyət Bakıda belə acınacaqlıdırsa, rayonların halına yalnız ağlamaq qalır. Təbii ki, bədii, elmi, publisistik əsərlər yalnız Bakı və paytaxtda yaşayanlar üçün nəşr olunmur. Kitab bazarının Bakı (ən yaxşı halda həm də Sumqayıt) ilə məhdudlaşmasına dözmək milli-mənəvi sərvətlərin təsir gücünün və dairəsinin minimuma enməsi ilə barışmaqdır. Kitab bazarını Azərbaycan miqyaslı və güzəştli biznes sahəsinə çevirmək istiqamətində məqsədyönlü iş görülməlidir. Bunu Azərbaycanın strateji dövlət və milli maraqları tələb edir.

Hazırda «Yeni nəşrlər» adlı jurnal nəşr edilir. Kitab bazarında yeganə bələdçi bu jurnaldır. Jurnalı vərəqlədikcə heyretə tamiz faktla qarşılaşırsan, hər bir yeni kitabın təqdimatının sonunda qeyd edilir ki, nəşri almaq istəyən ya müəlliflə, ya da

nəşriyyatla əlaqə saxlasın. Deməli, bu gün Bakıda «Azərbaycan kitabı» nəşri adı ilə bir kitab mağazası açılmalıdır. İndiki şərait, yəni kitab satışından gəlir qazanmağın çətinliyi nəzərə alınmaqla həmin mağaza vergidən azad olmalıdır. Kütləvi informasiya vasitələri belə bir kitab mağazasının fəaliyyət göstərdiyini könüllü şəkildə pulsuz reklam eləməlidirlər (heç olmasa, bir reklam xeyriyyə xarakterli olsun).

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, dövlət və özəl ali məktəblər, Mədəniyyət Nazirliyi kitabxanaların zənginləşdirilməsi fondu yaratmalıdırlar, fond üçün kitabların seçilib alınması peşəkarlardan ibarət komissiyaya həvalə edilməlidir (dostun, tanışın «əsəri» alınmasın deyər). Hətta bu komissiya nəşriyyatlarla əlaqə yarada, çapı nəzərdə tutulan kitablara sifariş də verə bilər. Belə olan halda kitabların tirajı arta, onsuz da dolanacaqları ağır olan müəlliflər, cüzi də olsa, qonorar da ala bilərlər. Əks təqdirdə müəllifin özünün və ya ailəsinin boğazından kəsdiyi vəsait hesabına, yaxud da təmənnalı-təmənnasız sponsorun xeyirxahlığı sayəsində 200-500 sayla çıxan kitablardan kitabxanalara ya çatmayacaq, ya da hamısına çatmayacaq. Yaxşı, gənclik kitabı kitab mağazasında, kitabxanada tapmırsa, yeni çıxan əsərləri necə oxumalıdır?!

Deyirlər və həqiqətən belədir ki, indi internet əsridir. Yeni il üçün dövlət büdcəsi tutulanda M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanasına xüsusi təyinatlı vəsait ayrılmalı və bu vəsaitlə «Azərbaycan kitabı» adlı elektron kitabxana yaradılmalıdır. Belə vacib işi gerçəkləşdirmək üçün kompleks proqram əsasında fəaliyyət göstərməklə yanaşı, müəlliflərə, nəşriyyatlara mürciət etmək olar ki, onlar əsərlərin elektron kitabxana üçün variantını təqdim etsinlər. Aşağı maaşlı kitabxanaçılardan hər gün fədakarlıq gözləmək olmaz. Maaşlarının müqabilində zəhmətləri böyük olan kitabxana işçilərində maddi maraq öldüyündən onların bəziləri axtarmaq əziyyətinə qatılmadan «əldədir», «yerində yoxdur» və s. bəhanələr gətirirlər. Oxumaq istəyənlər

gənc isə suyu süzülə-süzülə çıxıb gedir. Deməli, kompleks tədbirlər planında kitabxana işçilərinin maaşlarının artırılması da nəzərdə tutulmalıdır.

Problem mövcuddur və həllini tələb edir. İstək, təşəbbüs olacağı halda, problemi tam həll etmək mümkün olmasa da, yüngülləşdirmək mümkündür. Bunu uzatmaq isə problemi daha da ağırlaşdırmaq deməkdir. Ya iş görməliyik, ya da passivliyimizə, hətta bu sahədəki fəaliyyətsizliyimizə «gənclər oxumurlar» kimi həqiqətə uyğun olmayan sözlərlə haqq qazandırmamalıyıq. Halbuki gənclər oxuyurlar, ən başlıcası isə oxumaq istəyirlər.

«ALİM ÖMRÜNÜN FAYDALILIĞININ GÖSTƏRİCİSİ ORTAYA QOYDUĞU ƏSƏRLƏRİDİR»

Dekabrın 14-də M.Maqomayev adına Dövlət Filarmoniyasında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 60 illiyinə həsr olunmuş tədbir keçirildi. Elm adamları bu tədbiri böyük səbirsizliklə və ümidlə gözləyirdilər. Ağır sosial şəraitdə yaşayan alimlərin həyəcanı və intizarı başa düşüləndi. Elm sahəsində çalışan əksər alimlər bu tədbirə növbəti yubiley təntənəsindən daha çox uzun müddət ictimaiyyətdə dolan şirin şeylərin gerçəkləşəcəyi mərasim kimi baxırdılar: Akademiya işçilərinin maaşları iki, elmi dərəcələrə görə verilən müavinətlər dörd dəfə artırılacaq, çoxsaylı ev veriləcək və s.

Sosial sıxıntı içində yaşayan insanların arzusu, adətən, maddi durumunu yaxşılaşdırmaq kimi insani tələbatdan uzağa getmir. Sovet rejiminin iflasından sonra yalnız elm adamlarının sosial durumu pisləşmədi, ümumiyyətlə, fundamental elmlərin inkişaf perspektivi təhlükə altında qaldı. Tədrisən bir tərəfdən kütləvi «zəka axını» başladı, digər tərəfdən də elmi-tədqiqat ocaqlarında, necə deyirlər, «yerdəyişmə» prosesi qanunauyğunluğa çevrildi.

İşləyənlə işləməyənlə, istedadlı ilə istedadsıza... fərq qoyulmadığından, məhsuldarlıq keyfiyyətlə deyil, kəmiyyətlə ölçüldüyündən həqiqi alimlər zəhməti adekvat qiymətləndirilən iş yerləri tapdılar. Ali məktəblərin səviyyəli məzunları isə sələflərinin acınacaqlı taleyini yaşamamaq üçün bəri başdan ya elmdən uzaq düşürlər, ya da istedad və zəhmətləri uyğun dəyərləndirilən sahəyə, ölkəyə gedirlər.

Rusiya Federasiyası təhsil və elm nazirinin müavini D.Livanovun sözlərinə görə, son 15 ildə 25000 alim ölkəni tərk edib, 30000 alim isə müqavilə əsasında xaricdə işləyir. Nazir müavini əmək haqqının aşağı olmasını, maddi-texniki baza

təminatlılığını, alim statusunun cəlbədiciyini itirməsini zəka axınının əsas səbəbi hesab edir. Bu səbəblər keçmiş SSRİ-nin müstəqil dövlətlərinin hamısı, o cümlədən, Azərbaycan üçün də səciyyəvidir. Qeydiyyat aparılmadığından ölkəmizdən kənardə nə qədər azərbaycanlı alimin çalışdığını dəqiq demək çətindir.

Prosesin digər tərəfi – «yerdəyişmə» göz önündə gedir. Elmi-tədqiqat ocaqlarında boş iş yerlərinin olmaması hələ bu sahədə çalışanların ucdantutma hamısının fəaliyyətinin səmərəlilik, məhsuldarlıq və faydalılıq göstəricisi deyil. Gedən, yaxud da gəlməyən istedadların əvəzinə ştat cədvəlində oturanlar vardır. Onlar işə gedib gəlirlər, fərdi planlarını yerinə yetirlər, yazıları çap olunur, bəzən hətta intizam baxımından nümunə də göstərilir. Amma... Amma dairə qapanır. Yenə də fundamental tədqiqatların qıtlığıdır, yenə də istedad sahibini araşdırmalara cəlb etmək, onları maraqlandırmaq müşkülə çevrilir.

Çox adamın başına alma düşür və ya düşə bilər, amma onların hamısı İ.Nyuton olmur. Doğrudur, onun kəşfini gerçəkləşdirmək üçün potensialı formalaşdıran şərait, o cümlədən maddi-texniki baza olmalı idi. Heç şübhəsiz, elmin inkişaf problemlərindən danışarkən insan faktorunun da mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi hökmən nəzərə alınmalıdır.

Fizika sahəsində ötən Nobel mükafatına layiq görülənlərdən ikisi Rusiyadan ABŞ-a köçmüş alimlərdir. Maddi-texniki bazası zəif ölkədən getmiş alimlər. Deməli, istedadların meydana çıxmasında maddi-texniki baza, yüksək maaş həddindən artıq vacibdir, amma yeganə deyil.

Sovet rejimində məzunların özünütədqiqat şansı bu və ya digər dərəcədə bərabər idi. Oxuyan və oxumayan var idi. Son illər bunu başqa prinsip əvəz edib, maddi imkan ön plana keçib: seçilən ixtisasa uyğun övladını ayı 100-400 ABŞ dolları ödəməklə dörd müəllim yanında fərdi qaydada hazırlaşdırmağa imkanlı və bu qədər məbləği ödəyə bilməyən ailələr var.

şagirdləri əksər hallarda fərdi hazırlaşır, repititorların yanına gedirlər. İstər-istəməz fərdi hazırlıq məktəbdə dərstdən daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Şagird bir və ya iki ilə yalnız testlərlə işləyir, testdən kənar ədəbiyyatla tanışlığa faktiki olaraq onun vaxtı və enerjisi qalmır. Buna görə də ali məktəbdə testlə qəbul olunan tələbədən testdən kənar nəşə soruşmaq olmur, çünki cavab artıq bəllidi: bilmirəm, oxumamışam...

Təkmilləşəsi, həll olunması məsələlər nə qədər olsa da, bir daha təkrar edək ki, test yolu ilə ali məktəbə qəbulun indiki halda alternativini yoxdur. Testin obyektivliyinə inam o dərəcədə güclüdür ki, diplomat, hakim... olmaq istəyənlər də artıq öz-lərini bu yolla təsdiq etmək zorundadırlar.

Gözlənilən və qaçılmaz bir iş də oldu: magistraturaya qəbul da test yolu ilə keçirildi. İlk təcrübə olduğundan onun müsbət cəhətləri və ya qüsurları haqqında danışmaq istəməzdim. Yalnız onu deməyi lazım bilirəm ki, ilk təcrübədəki mövcud qüsurların obyektiv və subyektiv səbəbləri var. Və bu səbəblər aradan qaldırılmasa magistraturaya testlə qəbulun obyektivliyindən uzun müddət danışa bilməyəcəyik.

İlk növbədə ona görə ki, orta məktəbdəki vahid normativlər, ümumi prinsiplər hələ ali məktəblərdə tam formalaşmayıbdır. Məsələn, götürək müxtəlif fənlər üzrə proqramları və ya dərsləkləri. Ali məktəblər profillərinə və dərsləklərinə müvafiq proqramlar, dərsləklər hazırlayırlar. Buna görə də eyni fəndən hazırda müxtəlif proqramlar mövcuddur. Əsas səbəblərdən biri ali məktəblərdə eyni fəndən dərsləklərinin müxtəlifliyidir. Bunun digər səbəbi də var: dosent keçmək üçün nə qədər kitab, məqalə yazmağın xüsusi əhəmiyyəti yoxdur, bunun üçün ilk növbədə proqram, metodiki göstəriş, dərslək və ya dərsləklərin müəllifi olmaq lazımdır. Deməli, dosent keçməyin qaydaları da dəyişdirilməlidir ki, bu sahə peşəkarlara qalsın.

Magistraturaya qəbulu da ali məktəbə qəbul səviyyəsində obyektiv keçirmək üçün bəzi işlər görülməlidir: birincisi, ali məktəblərdə fənlər üzrə vahid proqram, bu proqrama uyğun dərslək hazırlanmalıdır. (Bu sahədə Təhsil Nazirliyinin sınaqdan çıxmış çox gözəl təcrübəsi var). Vahid proqram və dərslək bütün ali məktəblər üçün eyni olmalıdır. Əgər proqramları, dərsləkləri və dərsləklərinə eyniləşdirmək mümkün deyilsə, Təhsil Nazirliyi və TQDK baza proqramını və dərsləkləri elan etməlidir ki, bakalavrlar magistraturaya mümkün fərqləri minimuma endirməklə hazırlaşsınlar. İkincisi, ali məktəblərin profil fərqi (xüsusi predmetlərdən başqa) aradan qaldırılmalıdır. Qəbulda metodikaya aid testlər üstünlük təşkil etdiyi halda, məsələn, pedaqoji universitetin bakalavrları digər tələbələrə müqayisədə üstünlük qazanırlar. Üçüncüsü, testlərin hazırlanması üçün peşəkarlardan ibarət işçi qrupunun, yaxud da ekspertlər şurasının yaradılması məqsədəuyğun olardı. Hazırda test hazırlığı ali məktəb müəllimlərinə həvalə olunub. Heç bir ali məktəb müəllimi məsuliyyət daşımadığından, maddi-mənəvi marağı olmadığından, vaxt qıtlığından üç yüzdən artıq test (beş variantı ilə birlikdə) hazırlamayacaq. Məcburi hazırlanan testlər isə keçən magistratura qəbulundakı kimi həddindən artıq geniş, ümumi, tələbənin biliyini obyektiv qiymətləndirməyə imkan verməyəcək dərəcədə sürüşkən olacaq. Magistraturaya təxminən keçən qəbulda belə suallar var idi: dünya ədəbiyyatının klassikləri (hansı xalqların, hansı dövrün, növlər üzrəmi və s. və i. dəqiqləşdirilməmişdi). Və ya Azərbaycan ədəbiyyatının əlaqələri (hansı dövr, hansı xalqla və s. və i. kimi məsələlər yenə də konkretləşdirilməmişdi). Belə ümumi sualların cavabını yoxlayan müəllim də pis vəziyyətdə qala bilər.

Təbii ki, biz gözləyə bilmərik. Magistraturaya qəbul da testlərlə keçirilməlidir. Amma... Bəlkə yuxarıda qeyd edilən problemlər həll olunana kimi (vahid proqram, vahid dərslək və s.) keçid mərhələsi üçün hər ali məktəbdən müxtəlif ixtisaslar

üzrə mütəxəssislər cəlb olunsun, mövcud reallıqlar, problemlər nəzərə alınmaqla testlər hazırlansın (imkan daxilində zəhmətləri qiymətləndirilməklə). Sonradan həmin testlər ali məktəblərdə müzakirə olunsun. Əlbəttə, müxtəlif variantlar ola bilər. İndi ən vacibi təsadüfi tələbələrin deyil, məhz həqiqətən səviyyəli və hazırlıqlı tələbələrin magistraturaya qəbuludur. Ali məktəblərin kollektivi də, TQDK da, valideynlər də, ictimaiyyət də, tələbələr də məhz bunu istəyirlər. Amma deyilənə görə, boş yerlərə ilin sonuna kimi əlavə qəbul keçiriləcək. Bəs həqiqi hərbi xidmətə gedənlər? Onda ikinci qəbulda iştirak etmək istəyən tələbə oğlanlara da şans yaradılmalıdır. Əks təqdirdə onların bəziləri ikinci qəbulda iştirak etmək üçün qanuni və ya qanunsuz yolla hərbi xidmətdən yayınmağa çalışacaqlar. Ən pisi isə odur ki, layiqlilərdən bəziləri kənar qalacaqlar.

Müasir təhsil konsepsiyasının gerçəkləşməsində, həqiqətən, TQDK titanik iş görür. Amma prosesin özü, onun mexanizmi və s. təkmilləşməlidir. Qurum ambisiyası bir tərəfə qoyulmalıdır. Hər bir orta məktəb mümkün dərəcədə çox şagirdinin qəbuluna, hər bir ali məktəb də hazırlıqlı tələbələrə dərs demək, magistraturada savadlı bakalavrları görməyə çalışır. Məqsəd birdirsə, mövcud, həlli mümkün qüsurların səbəbkarının ünvanını axtarmağa dəyməz, sadəcə birgə onların aradan qaldırılmasına cəhd göstərmək lazımdır.

«HƏR BİR ETNOSUN, MİLLƏTİN... ƏSAS MƏRAMI ÖZÜ OLARAQ QALMAQDI»

İnsan yarandığı, cəmiyyət isə formalaşdığı vaxtdan öncə kortəbii, stixiyalı şəkildə, daha sonra isə məqsədli, düşünülmüş və şüurlu şəkildə təhlükəsizliyi haqqında fikirləşməli olubdu. Təhlükəsizlik geniş anlayış olduğundan bütün tərəflərinə toxunmayaraq yalnız daxili təhlükəsizliyə, ilk növbədə özünüqoruma məsələsinə diqqət yetirək. İnsanlar müəyyən kollektivdə birləşəndən sonra özünün birgəyaşayış prinsip və mexanizmlərini gerçəkliyə uyğun formalaşdırmağa başladı. Tədricən təbii ehtiyaclarını da tək olduğu vaxtlardakından fərqləndirdi: təklikdəki hərəkətlərinin bir neçə nəfərdən tutmuş böyük bir kollektivə qədər birgəyaşayış məkanında hamı tərəfindən qəbul və əməl olunan ümumi davranış normaları tərəfindən tənzimlənməsinə üstünlük verildi. «Levi-Strossun tədqiqatından sonra etnoqrafiya və sosiologiya mədəniyyətin insanın təbii davranışına qoyulan əlavə məhdudiyətlər sistemi kimi müəyyənləşdirilməsi təsdiq olundu» (M.Lotman). Təbiət – mədəniyyət qarşılıqlı yaranması ilə insan mədəniyyət qanunları ilə yaşamaq zorunda qaldı.

Utancaqlıq, abır-həyə hissi kollektivdə yaşayan insana xasdır. Məhz bu hiss ilkin çağlarda insanın kollektivdəki ümumi davranış normativlərinə uyğun yaşamasını, fəaliyyət göstərməsini tənzimləyir. Öz-özlüyündə, mücərrəd şəkildə utancaqlıq, abır-həyə yoxdu. Utancaqlıq, abır-həyə mövcud və formalaşmaqda olan, hamının qəbul, əməl etdiyi davranış, birgəyaşayış normativlərinin pozulması, onlardan kənara çıxma halları ilə bağlı hissdır. Bu isə kollektivdə, cəmiyyətdə komiklik və ya tragizm yarada bilər. Molla Nəsrəddin komizmi, gülüşü məhz davranış normalarının pozulması ilə birbaşa bağlıdır. Amma Molla Nəsrəddin ona görə faciə yox, gülüş qəhrəmanına çev-

rilir ki, o, normativlərlə ciddi yaşayanlarla müqayisədə normativləri qeyri-ciddiliyinə görə pozduğunu qabardır. İstər-istəməz ətrafdakılar onu özlərindən saymırlar. Uzun müddət həyatımızın bir parçasına çevrilmiş qan düşmənciliyini götürək. Normativlərdə intiqam almağı şərəf, qanın yerdə qalmasını isə şərəfsizlik kimi dəyərləndiriblər. Qanı qanla yumayan el-oba, tay-tuş arasına utandığından çıxmayıb. Təbii ki, bütün bunlar ədəbiyyatda, mədəniyyətdə də əksini tapıbdı. Kifayət qədər nümunə olduğundan, biz yalnız birinə diqqət yetirək. Mirzə Cəlil «Rus qızı» hekayəsində Məşədi Qulamhüseynədən, onun qəşəng rus qızı ilə öpüşməsindən söhbət açır. Hekayənin personajı hadisənin yarisını – normativlərə uyğun gələn hissəsini danışır. İkinci hissəsinə keçməmişdən «utanıram» deyir. Onun utancaqlığı başqa etnosun ritualını, davranış normasını qəbul olunmayan gündə pozması ilə bağlıdır.

Abır-həya, utancaqlıq ümumi insani hissi, amma etnik-millii şüurla, özünəməxsus mədəniyyət tipi ilə birbaşa bağlıdır. Daha doğrusu, bir etnosun abır-həya, utancaqlıqla bağladığı hər hansı bir davranışı başqa etnos ayıb saymaya bilər. L.N.Qumilyev «Etnogenez və yerin biosferası» kitabında göstərir ki, skiflər öz çarlarını yad etnosun stereotip davranış norması ilə əyləndiyinə görə öldürüblər, əksər xalqlar qadının başqa kişi ilə əlaqəsini xəyanət kimi qiymətləndirib barmadıqları halda, bəzi xalqlar buna normal hal kimi baxıblar.

Tədricən cəmiyyət təhlükəsizliyinə yalnız abır-həya ilə, utancaqlıqla təminat yaranmasını kifayət saymır. Bunlarla yanaşı, stereotip davranış normalarının qorunması şüurlu, məqsədli şəkildə tənzimlənir. Qadağalar, olmazlar, tabular və bunların pozulmasına görə cəza sistemi formalaşır. İnsanlar abır-həya, utancaqlıqla yanaşı, qorxu ilə yaşamağa başlayırlar. Mifoloji, dini inamla bağlı qorxu (Tanrı qorxusu, cəhənnəm qorxusu və s.) ilə yanaşı qanunlarla, təlimatlarla və s. nəzarətdə saxlanan normativlərin pozulmasına uyğun cəza qorxusu

paralel şəkildə tənzimləyici funksiyaları yerinə yetirməyə başlayır. Təbii ki, buna uyğun institutlar – polis, prokurorluq, ədliyyə, məhkəmə və s. sistemi yaranır, onlar cəmiyyətin yaşamasında, insanların birgəyaşayışında ən vacib faktora çevrilirlər. Abır, həya, utancaqlıq hissi «işləməyəndə» qorxu hissi «işə düşür». İctimai yerdə özünü apara bilməməyin ifratı bəzi ölkələrdə əxlaq polisinin yaranmasına səbəb olub. Sürücü utancaqlıqdan daha çox qəza təhlükəsi yaratmaqla kiminsə hətta ölümünə səbəb olmaqdan, buna uyğun cəzadan, yaxud da sürücülük vəsiqəsini itirməkdən, ailə büdcəsinə əsaslı təsir göstərə biləcək cəzalardan, cərimələrdən qorxaraq qırmızı işıqda maşın sürmür.

Deməli, cəmiyyətdə xaosun qarşısının alınmasında qeyd edilən hallar mühüm rol oynayır. Formalaşma tarixi qədimlərə gedib çıxdığından abır-həya, utancaqlıq, qorxu əslində etnik-millii şüurla sıx bağlıdır, daha doğrusu elə etnik-millii şüurun da, etnik-millii mədəniyyətin də... psixologiyasının da, adət-ənənənin də... formalaşmasında arxivacib əhəmiyyət kəsb edibdi. Bu gün bunların böyük əksəriyyətinin, xüsusən mentalılıqla bağlı tərəflərin dəyişdirilməsi milli şüurun, həyat tərzinin, psixologiyanın dəyişdirilməsini ehtiva edir. Bu dəyişdirilmə bizə lazımdımı, bundan qazancımız və itkimiz nə olacaq?! Hər bir etnosun, millətin... əsas məramı özü olaraq qalmaqdı. Bizim də «qeyri-bizə» çevrilməyin faciəsini yaşamamaq üçün cəmiyyətin və insanların birgə yaşayışının «daxili təhlükəsizlik» amillərinə gündəlik diqqət yetirməyimiz lazımdı.

MƏDƏNİYYƏT GÜCDÜR

Dünyanın hazırda superdövləti olan ABŞ-ın Fransa və Kanada tərəfindən hazırlanan «mədəni özünəməxsusluqların» qorunması ilə bağlı konvensiya layihəsindən bərk narahatçılıq keçirməsi təsadüfi deyil. Sadələvhəsinə sadəcə olaraq gözəllik yaratdıqlarını güman edən xalqlar və dövlətlərlə müqayisədə ABŞ kimi ölkələr dövlət quruculuğunda, milli, dövlət maraqlarının təminatında gerçəkləşdirdikləri bir həqiqəti çoxdan özləri üçün qətiləşdiriblər: mədəniyyət həm də gücdür.

ABŞ prezidentinin Milli Təhlükəsizlik Məsələləri üzrə sabiq müşaviri Z.Bjezinski təsadüfi yazmırdı ki, «mədəni üstünlük Amerikanın qlobal gücünün əvəzsiz aspektidir. Kimlərinsə özünün estetik dəyərləri haqqında nə fikirləşməsindən asılı olmayaraq, Amerikanın kütləvi mədəniyyəti bütün dünya gənclərini maqnit kimi özünə cəlb edir. Onun cəlbediciliyi, çox güman ki, öz başlanğıcını təbliğ etdiyi gerçəkliyin həyatsevər keyfiyyətindən götürür. Bütün hallarda onun dünya miqyasında cəlbediciliyi danılmazdır. Amerikanın televiziya proqramları və filmləri dünya bazarının dördə üçünü təşkil edir. Amerikanın populyar musiqisi də üstün mövqedədir. Amerikalıların maraqlarını, yemək və geyim adətlərini dünyada daha çox təqlid edirlər. İnternet dili də ingilis dilidir, qlobal kompüter «söhbət»inin əksər hissəsi Amerikadadır və bu da qlobal proseslərin məzmununa təsir göstərir. Nəhayət, Amerika müasir təhsil almaq istəyənlərin Məkkəsinə çevrilibdir; təxminən yarım milyon əcnəbi tələbə Amerikada təhsil alır (yeri gəlmişkən, bunların ən istedadlıları geri, vətənə qayıtmırlar). Amerika universitetlərinin məzunlarına hər bir kontinentdə, hər bir dövlət hakimiyyətində rast gəlmək mümkündür».

Sabiq müşavir dünya hegemonluğunu təmin edən dörd mövqə (hərbi sahə, iqtisadiyyat, texnologiya, mədəniyyət) sırasında mədəniyyəti xüsusi fərqləndirir.

Tarix boyu qılıncla (hərbi sahə) qələm ya bir-biri ilə əlaqədə, ya da qarşıdurmada işini görübü: qələm qılınca qarşı durub, yaxud da qələm qılınca yardım edib. Əlaqənin formasını ilk növbədə qələmin və qılının kimin əlində olması müəyyənləşdirib. Məsələn, II Dünya müharibəsində Hitler Almaniyasında qələm qılınca təbliğatla yardım göstərirdisə, Tomas Mannlar qılınca qarşı çıxırdılar. Qələmin – mədəniyyətin psixoloji təsir gücü qılının zor, qorxu gücündən daha səmərəli və uzunömürlü olub. Məhz bu səmərəliliyi, uzunömürlülüüyü, təbii ki, eyni zamanda mənəvi faydası ilə yanaşı, maddi faydasının maddi məsrəfindən qat-qat üstün olması nəzərə alınmaqla XX əsrin sonlarından başlayaraq şüurların, mənəviyyatın, psixologiyanın işğalı ön plana keçirildi. Qələmin gücü tükənəndə hərbi, iqtisadi, siyasi və s. işğala diqqət yetirildi. Qələm işğalına diqqət yetirilməyən bölgələrdə qılınca işğalın səmərəsiz qaldığını Əfqanıstan, İraq və s. müharibələr bir daha təsdiq edir. Etnos özünün «biz»liyini dərk edəndə və bu «biz»liyin qaçılmaz faktorları ilə, o cümlədən etnik-millət mədəniyyətlə yaşayanda, onları gələcək taleyi naminə qoruyub saxlamağı bacaranda varlığına qılınca-mədəni təhdidləri minimuma endirir; başqa sözlə desək, etnik-millət təhlükəsizliyinə ən azı mədəniyyət sahəsində təminat vardır.

Hazırda işğalçılıq siyasəti və məramı mədəniyyət sferasına keçirilməklə «sivil» forma alıb. «Bizlə» «qeyri-biz» arasında zahirən heç də həmişə görünməyən amansız mübarizə gedir. Mübarizə obyektinə etnik-millət özünəməxsusluqları ilə seçilən insan, onun düşüncəsi, dünyagörüşü, inanclar sistemi, həyat, geyim, yemək və i. tərz, ənənəvi stereotip davranış normaları, psixologiyası, zövqü, duyumudu və s. Qılınca susur, səni (məni) öldürməzlər, sadəcə, səni (məni) olmaqdan uzaqlaşdı-

rırlar. Mədəniyyətin qarşısı alınmaz sehrlı gücü ilə «qeyribiz»lər «biz»i özləri kimi düşünməyə, yaşamağa vadar edirlər. Ratsel yazır ki, dövlətin məsafəsi (ərazisi) onun mədəniyyətinin inkişafına uyğun artır». Deməli, sadələvh şəkildə yozsaq, bu tezisi belə başa düşmək mümkündür: sənin ölkənin sərhədi sənın mədəniyyətinin fəal təsir gücü olan ölkədən keçir.

Qloballaşma siyasəti də bu və ya digər dərəcədə mədəniyyət sahəsindəki mövcud geostrateji məqsədlərin bütün digər sahələrə tətbiqini nəzərdə tutur. Azərbaycan əksər dünya dövlətləri kimi, xoşbəxtlikdən acliğa deyil, bədbəxtlikdən yoxsulluğa qarşı mübarizə aparır (bəlkə həm də buna məhkum olunmuşuq?!). İstər-istəməz ərazimizi artırmağa qadir mədəniyyət yaratmaq imkanından (yalnız istedad amili istisna olmaqla) məhrumuq. Amma hələ hiss edilməyən bədbəxtçilik burasındadır ki, mədəni işğalçılıqla mübarizəyə nə özümüzü hazırlayırıq, nə də mədəniyyətimizi. Yalnız və yalnız etnik-millı şüurun gücünə, min illər boyu yaradılmış və hələ də müqavimət potensialını qoruyub saxlayan mədəniyyətin enerjisi hesabına özümüz olaraq qalmaqdayıq. Bu güc, bu enerji bizdən məqsədyönlü, sistemətik hərəkət olmasa, tükənməyəcəkmi?! Mən dünya mədəniyyətinin ölkəmizdə yayılmasının, öyrənilməsinin, təbliğinin, sevilməsinin əleyhdarı deyiləm. Mən bu mədəniyyətin millı mədəniyyətimizi (yaxşı-pisliyi, səviyyəsi başqa məsələdi) yaxşı halda sıxışdıraraq əvəz eləməsinin, ən pis halda öldürməsinin əleyhinəyəm. Sözü başına ip salmayaq, bəli, mən qərb mədəniyyətini öyrənmək, ondan zövq almaq istəyirəm, amma mən qərbləşmək istəmirəm. Necə ki, Fransa, Kanada, Avstriya... amerikallaşmaq, Ukrayna... ruslaşmaq istəmir. Bunun üçün onlar həm dövlət səviyyəsində, həm də yaradıcı qüvvələrin problemə şüurlu münasibətinin hesabına əllərindən gələni edirlər.

Mən bildiyim dərəcədə Ukraynada özəl radio-televiziyalarda rus dilində verilişlər, xüsusən, şou üçün limit ayrılıb.

Limitdən artıq efir vaxtı üçün yüksək məbləğdə ödənc verilməlidir. Ödəncin miqdarı limiti pozmağa daha çox sövq edir. Eşitdiyimə görə, hətta Avstriyada yeni il şənliklərində Santa Klaus Şaxta Baba ilə eyni dərəcədə iştirak etməli, heç vaxt tək olmamalıdır...

Kanada, Fransa «mədəni özünəməxsusluqların» qorunması konvensiyasının layihəsini hazırlayanda, ABŞ rəsmiləri buna qarşı çıxanda etiraf etmədikləri bir həqiqətə əsaslanırlar: mədəniyyət gücdür.

DÜNYA DÖVLƏTLƏRİNİN MƏDƏNİ SİYASƏTİ VƏ YUNESKO

KİV-in məlumatlarına görə, YUNESKO-da Fransa və Kanadanın təklif etdiyi konvensiya qızğın müzakirələrə səbəb olub. Dünyanın baş mədəniyyət mərkəzində təklif edilən konvensiyanın qəbul olunacağı gözlənilir. Yeni sənədin əsas məğzi dünya ölkələrinin «mədəni özünəməxsusluqlarını» qorumağa çağırışdı. Amma...

Amma maraqlıdır ki, əslində birbaşa vəzifəsi məhz həm də «mədəni özünəməxsusluqları» və sərvəti qorumaq olan beynəlxalq qurumun bu «xeyirxah» işinə niyə ABŞ dövləti, hətta xanım Kondoliza Rays sərt təkpi göstərir?!

Öncə ordan başlayaq ki, əksər beynəlxalq qurumlar kimi, YUNESKO da yaradılarda nəzərdə tutulan missiyasını aparıcı dövlətlərin maraqlarının və mənafeələrinin diqtəsinə uyğunlaşdırmadan obyektivcəsinə və tam həcmdə gerçəkləşdirə bilmir. Maliyyə asılılığı, bütün strukturlarda aparıcı qüvvələrin, söz demək və qərar qəbul etmək səlahiyyətli nümayəndələrin etnik, milli, dini, dil, ərazi mənsubiyyəti nəzərə alınmadan seçilməsi... istər-istəməz qurumun səmərəli fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir. Nəticədə bütün digər beynəlxalq qurumlarda artıq normaya çevrilmiş ikili standartlar YUNESKO-da özünü açıq-aydın büruzə verir. YUNESKO-nun milli mədəniyyətimizə, xüsusən erməni işğalçıların tarixi mədəni abidələrimizi «özünün-küləşdirməsinə», mümkün olmayanda isə vəhşicəsinə məhv etməsinə münasibəti bunun təsdiqidir. Əfqanıstanda talibanların əməlini bütün dünya haqlı olaraq pislədi, İraqda isə saysız-hesabsız mədəni sərvət toplanmış muzeylər dağıdılarda bütün dünya haqsız olaraq susdu. Belə çıxmırmı ki, əsas məsələ dağıdılan deyil, əsas məsələ dağıdandı. İkili standartlar bu qurumun fəaliyyətini ya iflic vəziyyətinə salıb, ya da hansısa dövlətlərin

iradəsinin vasitəçisinə çevirib. Bütün hallarda YUNESKO işləyir, amma əksər dövlətlər və həmin dövlətin vətəndaşları onun nə iş gördüyünü bilmir, gördüyü işin faydasına inanmırlar; YUNESKO işləyir, lazım olan dövlətlər və həmin dövlətlərin vətəndaşları onun nə iş gördüyünü bilir: gördüyü işin faydasına inanırlar. Təəssüflər ki, biz birincilər sırasındayıq.

Təklif edilən konvensiya layihəsində ABŞ-ı haldan çıxardan nədi? İlk növbədə geostrateji maraqların toqquşması. Fransa və Kanadanın təklifi zahirən hamını, o cümlədən ABŞ-ı maraqlandırmalı idi. Konvensiya layihəsində Fransa və Kanada «mədəni özünəməxsusluğun», «mədəni identliyin» qorunması ideyasını ön plana çəkiblər. Vaşinqton rəsmilərinin fikrinə görə, yeni konvensiya layihəsi diktator rejimə söz azadlığı və azlıqların hüquqlarını pozmağa imkan verəcək. Məsələnin mahiyyətinə keçməmişdən əvvəl qeyd etməyə ehtiyac var ki, tərəflər mövqelərini bəşəri sərvəti qorumaqla əsaslandırırırlar. Buna görə də qarşı-qarşıya duran tərəflərin hər birinin ideyası öz-özlüyündə nə qədər gözəldirsə, bir o qədər də zəruri və faydalıdır. Bütün bunlarla tanışlıq istər-istəməz ulu Cəlaləddin Ruminin məşhur kəlamını xatırladır: ya olduğun kimi görün, ya göründüyün kimi ol. Əslində məsələ görünməkdə deyil, maraqlardadır. Dövlət və milli marağın, mənafeyin tələbinə uyğun olaraq dövlət və siyasi xadim göründüyü kimi də ola bilər, olduğu kimi də görünə bilər. Bizim iştirakımız olmadan, hələ rəyimiz soruşulmadan təsdiqinin taleyi həll edilən yeni konvensiya layihəsinin milli mədəniyyətimizə dəxli varmı, varsa dəxli nədi? İndiki halımda söhbət həqiqətən milli mədəniyyətlərin qorunmasından gedir. Amma qoruma dedikdə, heç də yalnız etnik-milli mədəniyyətlərin inkişafına, yaşamasına, təbliğinə və s. yardımdan, lazımi şəraitin yaradılmasından, maliyyə dəstəyi göstərilməsindən... getmir, eyni zamanda və bəlkə də daha çox milli mədəniyyətlərin başqa etnosa xas

mədəniyyətin total hücumundan, qarşısızalmaz təsirindən qorunmasından gedir.

Yalnız biz nigarançılıq keçirmirik, dünya dövlətlərinin xalqlarının böyük əksəriyyəti narahatçılıq içindədirlər. Bəlli olduğu kimi, yalnız maliyyə, hərbi, iqtisadi, elmi resurslar deyil, həm də mədəni resursların əsas gücü ABŞ-da cəmləşibdi. Etiraf edək ki, dünya mədəniyyətinin aspektlərini və məramını, təbliğati məqsədini bu ölkənin mədəniyyəti müəyyənləşdirir. Dünyanın bütün dövlətləri istəsələr də, istəməsələr də Amerika mədəniyyətinin ya təsiri altındadırlar, ya da təsirini müəyyən mənada öz həyatlarında yaşayırlar. Fransa, Kanada və s. kimi dövlətlər Amerika mədəniyyəti ilə rəqabət aparmağa mədəniyyət «istehsal» edə bilmədiklərindən... indiki halında yeganə «silaha» əl atmaq zorundadırlar: nəyin bahasına olursa-olsun milli mədəniyyətlərini qorumaq. Milli mədəniyyətlərin «cəfakəş qoruyucusu» statusunda çıxış edən ABŞ bundan sevinmək əvəzinə niyə narahatlıq keçirir?

NİCAT SİVİLİZASIYALARIN TOQQUŞMASINDA DEYİL...

Müasir politologiya elminin aparıcı qüvvələrinin elmi-nəzəri konsepsiyaları əslində dünyanın idarə olunmasının əsas bazasıdır. Onların əsərlərindən əsas müddəaları və dünya miqyasında gedən proseslərin xarakterini nəzərdən keçirəndə aydın olur ki, dünya təbii gedişi, öz stixiyası ilə deyil, istiqamətləndirilmiş və nəzarət altında inkişaf edir. Təbii ki, asanlıqla başa gəlmir, maraqlar və mənafeələr toqquşur, amma optimal faydalılığı əksəriyyəti qane etdiyi üçün strateji məram kimi qəbul olunur.

R.R.Palmer yazırdı ki, XVIII əsrin sonundan «krallar arasında müharibə dayandırıldı və xalqlar arasında müharibə başladı». Sonrakı əsrlərdə, xüsusən də XX əsrdə millətlərarası konflikti ideologiyalararası konflikt əvəzlədi. Avropa gerçəkliyinin belə modeli ətrafında ciddi fikirləşməyə başladı və hətta bunu «Qərbin vətəndaş müharibələri» adlandırdılar. Xristian dünyasını, Qərbi bu vəziyyət razı sala bilməzdi. Krallar arasındakı konfliktdən tutmuş, Qərbin vətəndaş müharibəsinə qədərki bütün qarşıdurmaların əsas zərbəsi ilk növbədə Qərbə, xristian dünyasının özünə dəyirdi. Daha çox qələbə haqqında fikirləşən, dünya tarixinə müharibələr tarixi kimi baxan və dünyanın idarə olunmasında gücə üstünlük verən generalların hakimiyyəti məhdudlaşdırılmış və onlar müharibə dövründəki enerjilərini, hökmlərini müharibəyə qədərki və sonrakı dövrdə hərbi gücün, texnikanın təkmilləşdirilməsinə sərf etməli idilər. Hansı vəzifəni tutmasından asılı olmayaraq, dövlət xadimlərinin əksəriyyəti vəzifə və səlahiyyətlərinin «məhdudlaşması», daha dəqiq desək, yeni reallıqlara uyğunlaşdırılması ilə barışmaq zorunda qaldılar.

Məhz politoloqların sayəsində maliyyə, hərbi və iqtisadi baxımdan güclü Avropa, xristian dünyası qabardılmayan, təbliğ olunmayan bir həqiqəti dərk elədi və əsas götürdü. Həqiqət isə bundan ibarət idi ki, qarşıdurmasız keçinməyən dünyada müharibənin ağırlıq mərkəzini ilk növbədə Avropadan, Şimali Amerikadan, daha sonra isə mümkün dərəcədə xristian dünyasından uzaqlaşdırmaq, ən yaxşı halda müharibənin hər iki tərəfinin, ən pis halda isə ən azı bir tərəfinin qeyri-Avropa və qeyri-xristian dünyası ilə bağlamaq lazımdır. Belə olan halda insan, maddi, iqtisadi, maliyyə və s. itkisi minimum, fayda – potensial rəqiblərin bütün mövcud resurslar baxımından zərərsizləşdirilməsi, maddi-mənəvi asılılığın «sivil köləliyin» daimi saxlanması və s. isə maksimum olur. Politoloqların birinci məqsədi bu həqiqətə lazım gələn dövlətlərin rəhbərlərini və din xadimlərini inandırmaq idi.

Politoloqların ikinci məqsədi əhalini elmi əsaslarla buna inandırmaq idi. Bunun üçün onlar bəşəriyyət, insanlar yaranandan onlarla birgə doğulan müxtəlifliyə, fərqliliyə istinad etməyə başladılar. Dünyanın idarə olunmasının yeni nəzəriyyəsinin formalaşdırılardan biri S.Xantiqton «Sivilizasiyaların toqquşması» əsərində yazır ki, hazırda ölkələri onların siyasi, yaxud iqtisadi sistemləri, iqtisadi inkişaf səviyyəsi əsasında deyil, mədəni və sivilizasiya meyarlarından çıxış etməklə qruplaşdırmaq lazımdır. Sivilizasiyanın isə ilk növbədə dil, tarix, din, adət-ənənə, institutlar və insanların subyektiv özünüidentifikasiyasının mövcudluğu müəyyənləşdirir. Deməli, S.Xantiqtona görə, sivilizasiya ən yüksək dərəcədə mədəni ümumilik, insanların mədəni identikliyinə ən geniş səviyyəsidir; ən başlıcası isə insanların mədəni özünüidentikləşdirməsi dəyişə bilər, nəticədə bu və ya digər sivilizasiyanın tərkibi və sərhədləri dəyişir.

İstinad olunan nümunədə bir-iki məqama xüsusi diqqət yetirmək lazım gəlir. Birincisi, etnik mənsubiyyət və fərqliliyi,

müxtəlifliyi şərtləndirən stereotip davranış normaları əvəzinə insanların sivilizasiyalara mənsubluğunun fəallaşdırılması nəzərdə tutulan konsepsiyaya uyğun gəlir. İkincisi, sivilizasiyaların tərkibinin və sərhədlərinin dəyişməsinin mümkünlüyü tezisi əslində Qərb (həm də xristian) sivilizasiya modelinin dünya miqyasında ya yeganə, ya da aparıcı, diqtəedici modelə çevrilməsini nəzərdə tutur. Başqa sözlə desək, bəşəriyyətin xilasını Qərb sivilizasiya modelinin açıqlığında, yəni istənilən başqa sivilizasiya mənsublarının onu qəbul etməsindədir (konsepsiyada başqa variantlar, ümumiyyətlə, nəzərdə tutulmayıbdır). «Universal sivilizasiya» cəhdi zamanın tədricən arenadan silinməyə apardığı sivilizasiyaların məhv edilməsini sürətləndirmək deməkdir.

S.Xantiqtona görə, sivilizasiyaların toqquşmasını qaçılmazlaşdırən səbəblər içində sivilizasiyalar arasındakı fərqi xüsusi vurğulayır: «əlbəttə, fərqlilik hökmən konflikt nəzərdə tutmur, konflikt isə hökmən zorakılıq demək deyil. Amma yüzillər ərzində ən uzunmüddətli və qanlı konfliktlər məhz sivilizasiyalararası fərqlərdən yaranıbdır». Yaranıbdır demək qeyri-dəqiqdir, çünki insan faktorunu nəzərə alanda demək olar ki, konfliktlər sivilizasiyalararası fərqlilikdən istifadə etməklə maraq və mənafe naminə yaradılıbdır.

Politoloqun özü də etiraf etmək zorunda qalır ki, Qərb hazırda qüdrətinin ən yüksək zirvəsindədir. ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya, Yaponiya kimi dövlətlər sıx əlaqədədirlər və öz dairələrinə qeyri-Qərb dövlətlərini buraxmırlar. Dünya birliyi ABŞ-ın və başqa qərb dövlətlərinin marağını əks etdirən hərəkətlərə ümumdünya legitimliyi vermək üçündür. Q.Arbatovun: «neobolşevik» adlandırdığı BVF-nun məmurları da Qərbin iş maraqlarından çıxış edirlər.

Müəllif təhlillər əsasında bir daha əminliyini bildirir ki, sivilizasiyalararası konflikt qaçılmazdır. Buna görə də o, Qərbin tələb olunan maraqlarını belə ümumiləşdirir: 1) öz siviliza-

siyası daxilində, ilk növbədə Avropa və Şimali Amerika arasında əməkdaşlığı və birliyi gücləndirmək; 2) mədəniyyəti Qərb mədəniyyətinə yaxın Şərqi Avropa və Latin Amerikası ölkələrinin Qərbə inteqrasiya etmək; 3) Rusiya və Yaponiyanın əməkdaşlığını dəstəkləmək və genişləndirmək; 4) sivilizasiyalararası lokal konfliktlərin sivilizasiyalararası konfliktə çevrilməsinin qarşısını almaq; 5) konfusi və islam ölkələrinin hərbi gücünün yüksəlməsini məhdudlaşdırmaq; 6) Qərbin hərbi gücünün ixtisarını zəiflətmək və onun Şərqi və Cənub-Qərbi Asiyada hərbi üstünlüyünü saxlamaq; 7) konfusi və islam ölkələri arasındakı konflikt və fikir müxtəlifliyindən istifadə etmək; 8) Qərb dəyərləri və maraqlarına rəğbət bəsləyən başqa sivilizasiya nümayəndələrini dəstəkləmək; 9) Qərb maraqlarını və dəyərlərini əks etdirən və legitimləşdirən beynəlxalq institutları gücləndirmək, qeyri-Qərb ölkələrini bu institutlarda iştiraka cəlb etmək.

Tədbirlər planı da bir daha aydın göstərir ki, sivilizasiyaların toqquşması təbii və obyektiv qaçılmazlıq deyil, mövcud reallıqdan öz maraq və mənafeələrinə uyğun müdaxilə etmək, nəzarətdə saxlamaq və istiqamətləndirmək hesabına istifadədir. Həyatın gözəlliyi konfliktə çevrilməyən gecə-gündüz, işıq-qaranlıq, həyat-ölüm, sağ-sol, aşağı-yuxarı kimi çoxsaylı qarşıdurmaların birgə mövcudluğundadır. Həyatın bir gözəlliyi də yaranışın təbiiliyində – müxtəlif etnosların, xalqların, etnik qrupların, milli azlıqların, dinlərin, sivilizasiyaların... yanaşı, paralel varlığındadır. Xaosun yaranmaması üçün sivilizasiyaların toqquşmasından yox, birgə, yanaşı yaşamasından danışmaq lazımdır. Nicat budur...

DÖVLƏT QURUCULUĞU VƏ DİNİ ETİQAD

Bəlli olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrındır və təbii ki, Müstəqillik Aktından tutmuş Ana Yasamıza qədər bütün rəsmi sənədlərdə unitar, sivil, dünyəvi dövlət qurduğumuzu bəyan etmişik. Xalqımızın mentalitetinə və siyasi iradəsinə uyğunluğunu nəzərə almaqla deyə bilərik ki, seçilmiş yol dönməzdir. Lakin dinin dövlətdən ayrı olması heç də dinin cəmiyyətin və xalqın mənəvi həyatından qıraqda qalması, yaxud da qıraqda qalmasına cəhd göstərilməsi demək deyil.

Hər bir xalqın etnik-milli varlığının və şüurunun formalaşmasında, qorunub saxlanılmasında mühüm rol oynayan amillərdən biri dindir, imandır. Təbii ki, istənilən dövlət cəmiyyətin və insanların idarə olunmasında əvəzsiz əhəmiyyət kəsb edən bu amildən dövlət, milli maraqları və mənafeələri naminə ən səmərəli şəkildə yararlanmağa çalışır. Heç kəsə sirr deyil ki, Azərbaycanda müsəlman dövlətləri islamın təbliğini ilk növbədə dövlət maraqlarına uyğunlaşdırmaqla aparırlar. Yaxud da qonşu İran dövləti – əhalinin əksəriyyəti islama etiqad edən Azərbaycanın ərazisini işğal etmiş, ona qarşı soyqırım siyasəti yürütmüş Ermənistanla hər cür yardım göstərir.

Dini etiqaddan milli və dövlət maraqlarının təmin olunmasında xristian dövlətləri də incəliklə istifadə edirlər. Provaslavlar katoliklərin arasında danışıqların səmərəli nəticə verilməsini və ya Rusiya Federasiyasının din xadimlərinin, siyasətçilərinin, o cümlədən sırayı vətəndaşların katoliklərin Rusiyada fəallaşmalarına sət təpkilərinə xatırlayaq. Xristian dövlətləri arasında da dini maraq və mənafe dövlət, milli maraq və mənafeərdən yüksəkdə durmur (əlbəttə, sivilizasiyaların maraqlarının qarşı-qarşıya gəldiyi hallar istisna təşkil edir). Dinə belə münasibət günümüzün reallığıdır. Romantikadan xali siyasətdə

dini etiqadın dövlət maraqlarına tabe etdirilməsinə normal baxmaq lazımdır. Amma baxmaq azdır.

Müasir texnikanın ən son nailiyyətləri ilə təchiz edilmiş hərbi qüvvələri olan bir sıra ölkələr dövlət quruculuğunun möhkəmləndirilməsində, xüsusən orduda şəxsi heyətin milli, dövlət maraqlarına uyğun tərbiyəsində dini amilə xüsusi üstünlük verirlər. Heç şübhəsiz ki, bunun obyektiv səbəbləri vardır.

Dünya ölkələrinin əksəriyyətinin inkişafında artıq tarixə çevrilmiş bəzi halları müstəqil ölkəmizdə biz hələ indi-indi yaşayırıq. Ölkə həyatının və əhalisinin tam siyasiləşməsi buna nümunədir. Söhbət siyasi fəallığın siyasi yetkinliyin göstəricisi və ya bunun lazım olub-olmadığından getmir. Avropa ölkələrində sivil və hüquqi müstəviyə keçirilmiş siyasi fəaliyyət bizdə eyforiya mərhələsini yaşayır. Ölkə başçısının sivil və hüquqi müstəviyə keçirmək üçün gördüyü ardıcıl işlər siyasətçilər (iqtidar və müxalifət) tərəfindən müqavimətlə qarşılanır. Avropada siyasətçilərin barışdıqları ilə bizim siyasətçilər hələ barışa bilmirlər. Siyasi ideyalar, o cümlədən, ədəbiyyat, mədəniyyət ölkə miqyasında cəmiyyətin bütün üzvlərini birləşdirmək imkanını bu və ya digər dərəcədə itiribdir, yalnız müəyyən dairələrə, təbəqələrə, qruplara... təsir göstərmək gücünü saxlayıbdır.

Dini etiqad siyasi, ideoloji vakuumu bütün təbəqələrin əksəriyyətinin əhatə etməklə doldurmağa qadirdir. İnam sferası tükənəndə, zəifləyəndə, passivləşəndə, iman sferası güclənir, aktivləşir. Dünya dövlətlərinin əksəriyyətində bu proses indiki şəraitdə və reallıqlarda qarşısı alınmaz gücə çevrilib. Siyasətçilər, dövlət xadimləri reallığı nəzərə almaqla (təbii ki, etnik-milliy şüurun formalaşmasında, qorunub saxlanılmasındakı rolunu, əhəmiyyətini də nəzərə almaqla) indiki şəraitdə dini etiqada xüsusi üstünlük verirlər.

ABŞ, bir sıra Avropa ölkələri ordularında dini etiqad və inamın bu gücündən səmərəli şəkildə istifadə etmələri təsadüfi

deyildir. Qonşu Rusiya Federasiyasında da ictimai rəyi bu prosesə hazırlamaq mərhələsi ilə prosesi əməli şəkildə gerçəkləşdirmək mərhələsi paralel başlanıbdir. Hazırda Rusiya Federasiyasının güc strukturlarında 4 milyon hərbi qulluq edir. Yalnız son vaxtlar ordu hissələrində 100-dən artıq kilsə açılıbdır, Rusiya imperiyasında mövcud olmuş kapellan hərbi ruhani institutunun bərpası müzakirə edilir. Halbuki Rusiya Federasiyası prezidenti cənab V.V.Putinin 20 milyon civarında qiymətləndirdiyi müsəlmanların orduda bir dənə də olsun məscidi fəaliyyət göstərmir. Bundan incimək və ya demokratik prinsiplərin pozulması kimi danışmağa dəyməz. Dövlət və milli maraqlar bütün, o cümlədən demokratik dəyərlərdən üstündür. Maraqlıdır ki, latışlar nə dediklərini və nə elədiklərini bilə-bilə «latışların Allahı yalnız latış torpağında yaşaya bilər», «latış Allahı yox, latışların Allahı» tezislərini irəli sürüblər. Bu tezislər kiməsə millətçilik təzahürü kimi də görünə bilər, amma etnik-milliy özünüqorumanın «sivil» yolları qalmaqda məqsədli millətçilik meyarlarının işə düşməsi təsadüfi deyil.

Azərbaycanda bu istiqamətdə görüləsi işlər daha çoxdur. Siyasi fəallığın ən yüksək məqamında belə iman potensial gücdür və bu fəallıq nisbətən azalanda isə bu gücün nəyə çevrilə biləcəyi, yaxud da nəzarətdə saxlanılmasının mümkünlüyü haqqında indidən düşünmək lazımdır. Ən böyük təhlükə bizim gücümüzün zəifliyimizə çevrilməsidir. Başqa sözlə desək, dövlətçiliyimizin və milli birliyimizin gücləndirilməsinə əvəzsiz töhfəsini verə biləcək dini etiqada tam sahib çıxma bilmədiyimizdən bundan dövlətçiliyimizi zəiflətmək üçün istifadə edən qüvvələr fəallıqlarını artırıblar. Bəli, biz dünyəvi dövlət qururuq, amma dünyəvi dövlət quruculuğu digər ölkələrdə olduğu kimi buna faydası ola biləcək bütün imkanlardan maksimum istifadəni qaçılmazlaşdırır. Əksər dünya dövlətlərinin diplomatik şəkildə və taktiki yolla gerçəkləşdirdiklərinə biz nə vaxtsa

gəlib çıxacağıq. Amma uğurlar bir yana, itirdiklərimizi bərpa edə biləcəyikmi? Həmişəki kimi, yenə də gecikməyəcəyik ki?

Sovet sistemində təbliğatçı mühazirəsində deyir: Allah yoxdu! Yerdən cındırından cin hürkənin biri qışqırır: bəs pendir necə, varmı?! Böyük Yaradanla pendirin olub-olmaması polemikaya çevrilən quruluş iflasa məhkumdu. Sivil formada, şovinizmə varmadan, ümumbəşəri dəyərləri əsas götürməklə bəlkə biz də deyəcəyik: Azərbaycan Allahı yox, azərbaycanlıların Allahı.

XAÇKAR, BORÇALI VƏ BİZ

Demokratiyanın beşiyi olan Avropa demokratik dəyərlərə «sadiqliyini» yenidən təsdiq elədi. Guya Naxçıvanın Culfa rayonunda xaçkarlar dağıdılıb və dar macalda Avropa Şurası dünyanı «zinhara gətirmiş» müsəlmanlara – azərbaycanlılara demokratiya dərsi verdi. Yadıma xalq şairi R.Rzanın «Sarı dana» şeiri düşdü. Balaca uşağını xəstə-xəstə evdə qoyan ana bir neçə gününü nasazlaşmış sarı danaya sərf edir. Rayon rəhbərliyi axışib gəlir. Sarı dana sağalır, amma kənd qəbiristanlığında bir balaca məzar artır. Mətbuatın verdiyi informasiyaya görə, faktı araşdırmaq üçün Avropa Şurasından nümayəndə heyəti gələcək. Sarı dana sağalacaq, amma uzun illərin haqsızlığından bezərək ürəyi partlayan bir azərbaycanlının hesabına bir məzarımız isə artacaq.

İnsana mənəvi əzab verməyin müxtəlif yollarından biri də budu ki, onu gecə-gündüz danışdırsın və söhbətinə də heç kəs qulaq asmasın. Bəzən mənə elə gəlir ki, bizə belə bir mənəvi əzab cəzası veriblər. Neçə illərdi deyirik, danışırıq, özümüzdən başqa bizə heç kəs qulaq asmır, səsimizi heç kəs eşitmir. İndi yenidən deməyin nə mənası var? Kimə deyəsən? Bütün məsələləri özləri yaratmış kimi incəliyinə qədər bilən Avropayamı? Məgər Avropa bilmir ki, tarixən qədim türk torpaqları olan Ermənistanda türk mədəniyyəti adına heç bir nümunə qalmayıb. Məgər Avropa bilmir ki, işğal olunmuş ərazilərdə evlərin satılması mümkün əşyasını, daşını belə pula çevirmiş daşnaklar bütün mədəniyyət abidələrini çoxdan dağıdıblar. Məgər Avropa bilmirmi ki...

Avropa həqiqətləri çox gözəl bilir. Niyə də bilməsin, onların xeyir-duası olmadan Ermənistan kimi cırdan dövlət nəkərədir ki, istədiyini eləsin. Amma Avropanın dünyaya nəzarət siyasətinin ikili standartı bu məsələlərdə də özünü göstərir.

Özünün dövlət, milli, dini maraqlarına uyğun gələndə, Avropa demokratikləşir, uyğun gəlməyəndə isə ən yaxşı halda susur. Avropa üçün olmayan xaçkar sarı danadır, Azərbaycan xalqı və təbii ki, dağıdılan mədəniyyəti isə sarı dananı sağaldan qadının körpə uşağıdır.

Azərbaycanın hətta mobil telefon tutmayan bir məkanında Allahın quduz bir iti milli azlıqlardan birinin üstünə təsadüfən hürəndə, ölkəmizdəki bütün səfirliklər, hüquq müdafiəçiləri, qeyri-hökumət təşkilatları ayağa qalxırlar, Avropanın oxşar qurumları bir-birinə dəyir. Amma neçə əsrdir Gürcüstanda soydaşlarımızın ən adi insani, vətəndaş hüquqları kobudcasına pozulur, Avropa susur, bir gürcü hüquq müdafiəçisi səsinə qaldırmır, Gürcüstandakı səfirliklər özlərini heç nə baş verməmiş kimi aparırlar. Müstəqillik qazanandan sonra Abxaziyanı, Cənubi Osetiyanı itirmiş Gürcüstan bütün intiqamını əhalisinin böyük əksəriyyətini müsəlmanlar təşkil edən Acarıstandan və Borçalıdan çıxırdı və çıxır. Avropa susur.

Torpaq islahatı ilə bağlı Gürcüstanın qəbul etdiyi qanunlar yalnız və yalnız bir məqsədə xidmət edir: Borçalı torpaqlarının gürcülərə əbədi verildiyini qanunlaşdırmaq, soydaşlarımızı isə tamam qovmaq, mümkün olmasa da, kölə kimi torpaqlarda işlətmək. Avropa susur. Acından ölməmək üçün yeganə pənahı torpaq olan soydaşlarımız neçə illərdə bütün dünyadan ədalət umur. Dünya susur, Gürcüstanda isə onlara torpaq əvəzinə ümid və vədlər verirlər. Z.Qamsaxurdiya şovinist idi, Şevernadze partokrat idi, Saakaşvili demokratdı. Halbuki bu demokrat xələflərinin elədiklərindən artıq edir: gürcülərə uzun müddətə icarəyə verilmiş torpaqları onların adına qanunlaşdırır; təhsil haqqında yeni qanun qəbul edir və bu qanuna görə, bütün soydaşlarımız ya gürcü dilində təhsil almalıdırlar, ya oxumamalıdırlar, ya da doğma tarixi torpaqlarından köçməlidirlər. Vəd, ümid eşitməkdən yorulmuş əhali etirazını yolu kəsməklə bildirəndə, Saakaşvili rejimi növbəti «demokratikliyi»

göstərməklə dünyaya meydan oxudu: dinc əhalinin üstünə xüsusi təyinatlı qoşun göndərdi, neçə-neçə insanı həbsə saldırdı. Avropa susur. Neçə-neçə soydaşımız qətlə yetirilib, qatillər azadlıqda gəzir. Avropa susur.

Görən Avropa niyə susur?! Hər halda sadalananları və sadalanmayanları bilmədiyi üçün yox, bəlkə də elə bildiyi üçün susur. Əzənin, ədalətsizliyi gerçəkləşdirənin xristian tərəf olduğuna görəmi?! Borçalıdakı ədalətsizliklərə, hüquq pozuntularına biganə qalan Avropanın xaçkarlarla bağlı qərarı belə operativ qəbul etməsi, son vaxtlar Qərbdə geniş vüsət və miqyas almış antimüsəlman kampaniyasının tərkib hissəsi deyilmi! Bu ədalətsiz və obyektiv həqiqəti əks etdirməyən qərarla Avropada yaşayan xalqlara bir daha təlqin olundu ki, müsəlmanlar xristian dəyərlərini məhv edirlər, onlar heç vaxt Qərb sivilizasiyasına inteqrasiya ola bilməyəcəklər.

Bəs biz nə edirik?! Mavi ekranlardan, qəzet səhifələrindən yana-yana, şəvqlə danışırıq. Bildiyimiz həqiqətləri dönə-dönə özümüzdə təkrarlayırıq. Dairə qapanır: yenə də özümüz danışırıq, yenə də özümüz eşidirik. Amma çox vaxt ya bilərəkdən, ya da bilməyərəkdən susan Avropanın nazı və diqtəsi ilə yaşayırıq. Bu günlərdə yüksək vəzifə sahiblərdən biri bildirdi ki, Dağlıq Qarabağa getmək qəbahət deyil, çünki ora Azərbaycan torpağıdır. Çox gözəl fikirdir, amma heç kəs demir ki, biz ora getməyək, sadəcə olaraq, ürəyi yananlar deyirlər ki, Dağlıq Qarabağa Ermənistandan gedilməsin. Yaxud da televiziyadan bəzən bəyan edirlər: Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi (yaxud davası və s.). Deməli, artıq Dağlıq Qarabağ münaqişə tərəfidir. Avropa da bunu istəmirmi?! Avropa susub, susur və birdəfəlik bilməliyik ki, susacaq. Hələ yalnız sussa yaxşı olardı, bütün sivil metodlardan istifadə etməklə bizi Qarabağ itkisi ilə barışmağa hazırlayır. Barışıq, yoxsa, ya Qarabağ, ya ölüm?!

PROBLEMİN KÖKÜNDƏ DİN DAYANMIR

Son vaxtlar Fransada baş verənlərə birmənalı şəkildə haqq qazandırmaq mümkün deyil, amma olayları törədən səbəblər, onları birtərəfli və hətta mən deyərdim, hadisələri daha da gücləndirməyə yönəlikli şərhlər haqqında düşünmək lazımdır. Öncə onu qeyd edək ki, Fransa gerçəklikləri media həqiqətləridi. Olanlardan daha çox lazım gələnlər göstərilir və ictimai rəyə təlqin olunur.

Siyasətdə həqiqət lazım gələni ictimai rəyə həqiqət kimi təqdim etmək bacarığıdır. Biz də, gələcək nəsillər də, yəqin ki, ABŞ-da baş vermiş terror hadisələri ilə bağlı həqiqəti heç bilməyəcəyik. Biz inandıq və ya özümüzü inanan kimi göstərdik ki, guya fanatik bir müsəlman – Ben Laden və onun əmmamalı fanatikləri quş quşluğu ilə sərhədlərini icazəsiz keçə bilməyən bir super dövlətin ən son texniki nailiyyətlərlə təchiz edilmiş təhlükəsizlik sistemini yara bildi. Bəli, bu gün Fransada maddi ziyan hesablanır. Bəs, Əfqanıstanda, İraqda itkilər hesablanacaqmı? Bəli, bu gün dünya ayaqdadı və səsini ucaldıb: xoşbəxtlikdən insan tələfatı yoxdu. Amma...

Dünya mediası (kimlərin nəzarətindədi?!) xor oxuyur: günah islamdadı, suç müsəlmanlardadı, hətta bəzi «siyasətçilər» artıq üçüncü dünya müharibəsinin başladığını və bu müharibənin xristian – islam müharibəsi olduğunu bildirirlər. Fransadakı hadisələrin şərhə və qiymətləndirilməsində iki cəhət diqqəti çəkir: Fransanın özündə, fransızların və Fransadan kənardada qeyri-fransızların. Məsələn, fransız aktyoru K.Klave Fransada vəziyyətin deyildiyi və yazıldığı kimi təhlükəli olmadığını, problemin kökündə dinin dayanmadığını bildirir. Lakin bir sıra siyasətçilər, dövlət və ictimai xadimlər dövlətin hələ keçən əsrin 50-60-cı illərindən yaranmış mühacir probleminin həlli sahəsindəki naşılığı, səriştəsizliyi, yaxud da məqsəddli

şəkildə həll eləmək istəmədiyini gizlətməyə çalışırlar. Bu məqsəddə də bütün bələlərin səbəbkarları kimi, yerli əhalidə ilk növbədə ərəblərə, sonra saçı, dərisi qara insanlara, daha sonra isə müsəlmanlara nifrət oyatmağa cəhd göstərilir. Problem həll olunmamış qalır. Əslində isə problemin dünya miqyasında qarşılıdırmağa çevrilməsi üçün şərait yaradılır.

Problemin üzdə olan kökü sosial bərabərsizlikdə və ədalətsizlikdədir. Dünyanın bütün ölkələrində iş, faydalı məşğuliyyət və s. tapa bilməyən potensial iğtişəşçı ordusu mövcuddu. Onlar hər an içlərindəki kini, hirsli özlərindən yaxşı yaşayanların üstünə tökməyə hazırırlar. İkili standartların bu mərhələdə də xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini unutmamaq olmaz. Üstün etnos, millət, din yoxdur, bir-birindən özünəməxsusluğu ilə fərqlənən etnos, millət, din vardır. Avropa ölkələri mühacirləri qəbul edir və şərait yaratmağa cəhd göstərir. Fransadakı hadisələrlə bağlı əksər yazanlar müsəlmanları bir məsələdə xüsusi qınayırlar: mühacirlər niyə özləri kimi qalırlar, indiki halında niyə fransızlaşmırlar, ən yaxşı halda fransız cəmiyyətinə inteqrasiya olmurular? Həqiqətən, niyə? E.Limonov demişkən, bəlkə də ona görə ki, Avropa ölkələrində onlara ikinci növ vətəndaş kimi baxırlar. Bir də bəlkə ona görə ki, mühacirlərin həm ölkələri, həm də özləri haqqında mənfi – oğru, quldur, mədəniyyətsiz, tənbel və s. obrazı formalaşdırırlar. Halbuki E.Esin demişkən, ən azı bizim qonarırları ərəb rəqəmləri ilə yazırlar. İstənilən halda – qanunsuzluğa qanuni don geyindirəndə, cəzasızlıq inamı formalaşdırıldıqda bəzi insanlar ədaləti gücləri çatan formada bərpa etməyə çalışırlar. Son vaxtlar Gürcüstanda öldürülən 10-dan artıq azərbaycanlının qatilləri həm də tapılmayıbdı. Böyük bir izdihamin içində ABŞ prezidentinə sui-qəsdə cəhd göstərənə operativcəsinə tapan Gürcüstan polisinin belə qeyri-peşəkarlığına inanmaq çətindir. Cəzasızlıq sindromu formalaşdırılan ölkə, dövlət, cəmiyyət etnik-millii, dini zəmində qarşılıdırmalara məhkumdur. Bəzi istisna

hallarda terroru məhz qanunsuzluq, qanunların istənilən kimi yozulması, ikili standartlar və s. yaradır. Fransa hadisələrində şübhəli şəxs qismində saxlanan ərəblərlə sərt rəftara görə hüquq-mühafizə sistemindən uzaqlaşdırılan polisləri, elə bilirsiz, cəmiyyət qınadı. Xeyr, əksinə, digər polislər həmkarlarının müdafiəsinə qalxdılar. Bu günlərdə dünya mətbuatı ABŞ-da məhbuslara işgəncə verməklə dindirilən həbsxanalar yaratmaq təşəbbüsünə sərt təpki göstərib. «Vaşinqton post» qəzeti haqlı yazır ki, biz başqa dövlətləri tənqid etdiyimiz əməllərə özümüz icazə verməməliyik, ən azı ona görə ki, çünki həbsdə saxlananlarla qəddarcasına rəftar ABŞ-ın da imzaladığı... beynəlxalq müqavilə ilə qadağan edilir.

Sivil dünya birliyi ağılı, qaralı aləmin yaşaması naminə ikili standartlardan birmənalı şəkildə əl çəkməlidir, üstünlük – aşağılıq təlqini mərazindən xilas olmalıdır, özünün bütün bəlalalarını islam fundamentalizmi, ekstremizmi ilə bağlamaq kimi bəşəriyyəti qaçılmaz bəlaya sürükləyən siyasətdən imtina etməlidir. Yaxşı var, pis var. Bütöv bir etnos, millət, din... yaxşı, digəri pis ola bilməz.

Yazının sonunda bir subyektiv sual və bir sitat. Görən, avronun ucuzlaşmasının, dolların bahalaşmasının Fransadakı hadisələrlə hər hansı bir əlaqəsi varmı?! Pensilvan universitetinin professorlarından biri deyib: «Totalitar ölkədə yaşayan insanla demokratik ölkədə yaşayan insan arasında fərq qulaqlar arasındakı fərq kimidir. İkinci qulaq yalnız fikirləşir ki, o, azaddır...» (sitat A.Qordondandır).

KARİKATURALAR NİYƏ DANİMARKADA MEYDANA ÇIXDI

Qərb mətbuatında həzrət Məhəmməd peyğəmbərlə bağlı karikaturaların dərcindən xeyli vaxt keçir. Amma hələ də dini hissləri təhqir olunmuş dünya müsəlmanları sakitləşmək bilmirlər. Onları başa düşmək olar. Lakin xristian dünyasının da hələ sakitləşə bilməməsini başa düşmək çətinidir. Ən maraqlısı və qəribəsi isə budur ki, xristian dünyasında «karikatura müharibəsini» başqa müstəvidə polemikalar obyektinə çevirməyə çalışırlar. Xeyli vaxtdır ki, onlar haqqında söhbət gedən konfliktin səbəbindən daha çox, nəticələrini müzakirə edirlər. Dini hissləri təhqir olunmuş müsəlmanlar indi də etiraz aksiyalarında bəzən ifrat çılgınlıqlarını cilovlaya bilmədiklərinə görə «vəhşi», «söz azadlığı» ilə yaşaya bilməyənlər kimi səciyyələndirilərək təhqir olunurlar.

Söz azadlığına da ikili standartlarla yanaşmaq olmaz. Məsələn, İsraildə dinovavrlar haqqında film Adəm və Həvvanın yaradılması konsepsiyasına uyğun gəlmədiyi üçün qadağan ediləndə, islam dünyası onların seçiminə hörmətlə yanaşdı, söz azadlığının alovlu və yeganə müdafiəçisi missiyasını boynuna çəkmiş Avropa isə susdu. 2005-ci ildə ədliyyə, azadlıq və təhlükəsizlik üzrə komissar F.Frattini (italiyalı) Avropa Komissiyasının təsdiq elədiyi kommyunikədə çox gözəl təşəbbüs irəli sürübdür: terroristlərə KİV-dən öz məqsədləri üçün istifadə etməyə imkan verilməsin. Hətta İsrailə bağlı birtərəfli informasiyaları mavi ekrana çıxartdığına görə «Səhər 2», «Əl-Manar» peyk kanalları Avropada qadağan olunubdur. Amma cənab komissarın mətbuat katibinin dediyinə görə, Avropada Məhəmməd peyğəmbərlə əlaqədar karikaturalar mətbuatın azadlığını məhdudlaşdırmaq üçün motiv ola bilməz: «Belə hadisələrin etiqadlar və mədəniyyətlər arasında dialoqu

yüngülləşdirmədiyinə, inteqrasiya prosesində sədlər yaratdığına baxmayaraq, fikri ifadə azadlığı Avropada ən vacib prinsiplərdən biridir». Deməli, dini hissələrin təhqiri söz azadlığının tərkib hissəsi imiş. Görəsən, eyni təhqirə müsəlmanlar yol versəydilər, Avropa bunu da söz azadlığı kimi qiymətləndirərdimi?!

Moskva Patriarxatlığının xarici kilsə əlaqələri şöbəsinin müdir müavini V.Çaplin karikaturaların dərcini xüsusi pisləmədən müsəlman ölkələrində baş verənlərin «təqdir oluna bilməyəcəyini» bildirir. Maraqlıdır, görəsən, bu hadisələri kim təqdir edir?! Amma müsəlmanlar din xadiminin birmənalı mövqe nümayiş etdirəcəyini, dini hissələrin təhqirini pisləyəcəyini umurdular. Yaxud da RYDİT-in baş rəvvini A.Şəviç ümumiyyətlə dini hissələrin təhqirini (konkret karikaturaların dərcini yox) yolverilməz hesab edir, səbəbə toxunmadan bütün diqqətini nəticəyə yönəldir: müsəlman ölkələrindəki «vandalizm aktını» törədən insanların əslində dini dəyərləri vəclərinə almayanlar və bunu «mədəniyyətin aşağılığının təzahürü» hesab edir.

Xristian din xadimləri karikaturaların dərcinə çox gec (görəsən, niyə?) reaksiya verdilər və hamısı bu vandalizmi birmənalı şəkildə pisləmədilər. Hətta iş o yerə gəlib çatdı ki, Danimarkalı din xadimi (Kopenhagenin uepiskopu) N.Svend-sen əcaib bir təklif irəli sürdü: dialoq naminə müsəlmanlar üzərinə xaç çəkilmiş Danimarka bayraqlarını yandırmaqdan çəkinməlidirlər. Çünki həmin ölkənin başqa bir uepiskopunun (O.Xvas) fikrinə görə, xristian simvolikalı bayrağı yandırmaq Məhəmməd peyğəmbərə çəkilmiş karikaturadan daha böyük təhqirdir. Alman lüteran uepiskopu M.Kessmanın sözlərinə görə, islam çox vaxt terrorizmlə assosiasiya yaradır, karikaturalardan sonrakı «heç bir əsası olmayan» qəddarlıq belə assosiasiyanın düzgünlüyünü təsdiq edir.

Bütün bunların düşünülmüş, məqsədyönlü və planlaşdırılmış təxribat olduğunu deyilənlər təsdiq etsə, başqa faktlara

diqqət yetirək. Uşaq yazıçısı K.Blyuitqen uşaqlar üçün müqəddəs Quran və Məhəmməd peyğəmbərlə bağlı kitab yazır və kitabda Məhəmməd peyğəmbər islamı od və qılınc gücünə qəbul etdirən qəddar hərbi sərkərdə kimi təqdim olunur, peyğəmbərin 9 yaşlı qızla toyu təsvirini tapır. Uşaqlarda müqəddəsləri belə təqdim olunan islama necə münasibət formalaşacağını təsəvvür etmək çətin deyil. Rəssamlar kitaba şəkil çəkməkdən imtina edəndən sonra «məşhur» qəzet mədəniyyət şöbəsinin redaktoru F.Rosenin təşəbbüsü ilə karikaturaları səhiyyəyə çıxardır. Bu həmin qəzetdir ki, 30-cu illərdə Avropadakı faşist rejimini müdafiə edirdi, bu həmin redaktordur ki, Kalininqrad vilayətini Rusiyadan alınması təşəbbüsü ilə çıxış etmişdi, bu həmin qəzetdir ki, Avropanın rasizmə qarşı qurumunun illik məruzəsində Danimarkadakı müsəlman icması haqqında sıx-sıx neqativ materiallar dərc edən orqan kimi adı hallanmışdı.

Karikaturanın Danimarkadakı mətbuat orqanında işiq üzü görməsi də təsadüfi deyil. 2001-ci ildə Danimarkada hakimiyyətə sağlar gəldilər, bununla da ölkə xaricilərə münasibətdə ən sərt qanunları olan ölkəyə çevrildi. Danimarkanın Xalq partiyasının liderlərinin nəzərində dünya belə qurulubdur: «Allah danimarkalıdır. Bütün cənub ölkələri it nəcisidir». Başqa bir millətçi partiyanın ideoloqu M.Qlistrup milli nicat yolu haqqında deyir: «Prinsip etibarını ilə, biz baş nazir kimin seçiləcəyinə түpürmüşük. Əgər bir namizəd ölkədən 200000 müsəlman, digəri isə 225000 müsəlman qovmağı təklif edirsə, biz, təbii ki, kim daha çox təklif edəcəksə, onu dəstəkləyəcəyik». Deyilənlər tərəfdarları olmayan, siyasətdə təsadüfi millətçilərin deyil, xalqın böyük əksəriyyətinin dəstəklədiyi partiyaların liderlərinin mövqeyidir.

Şovinizm eyni qüvvə gücləndikcə Danimarkanı tərk edənlərin sayı ilbəil artır. Danimarka statistika idarəsinin məlumatına görə, keçən il ölkəni 5600 xarici tərk edibdir. Ölkəni belə

kütləvi tərək etmənin əsas səbəbi xaricdən, xüsusən müsəlman ölkələrindən gələnlərə qarşı dözülməz şovinist münasibətin normaya çevrilməsidir. Digər tərəfdən, artıq ölkədə müsəlmanların işə düzəlməsi ciddi problemdir. Hüquq müdafiəçilərinin araşdırmalarına görə, hər il ölkənin ali məktəblərini yüzlərlə müsəlman qurtarır, iş tapa bilmədikləri üçün onların böyük əksəriyyəti Danimarkanı tərək etmək zorunda qalırlar. Danimarka qəzeti iki nümunə göstərir: pakistanlı həkim Nəci Danimarkanın xəstəxanalarında özünə iş tapmayandan sonra Londona gedir və indi şəhərin ən elitar rayonunda iki diş klinikasının sahibidir. İranlı R.Mesbahi ixtisası üzrə işə düzəlmək üçün 300 ərizə yazır, nəticəsi olmur. Bütün bunları nəzərə alan əmək bazarının tədqiqatçısı acı-acı yazır: «İqtisadiyyat baxımından bu, xalis idiotizmdir». Başqa bir Danimarka vətəndaşının «həm də siyasi baxımdan» rəyi ilə hesablaşsaq belə nəticəyə gəlmək olar ki, deməli, karikaturaların məhz Danimarkada meydana çıxaraq digər Avropa ölkələrinə ixrac olunması heç də təsadüfi deyilmiş.

KİMDİ GÜNAHKAR

İnsanlar həmişə əmin olublar ki, sözün gücü ilə Tanrı bəndəsini ziyalı da etmək olar, qatil də. Psixologiyasının köməksiz və gücsüz şüuraltı qatına təsir və təlqin vasitəsi ilə onu idarə olunan varlığa çevirmək müşkül məsələ deyildir. Cəmiyyətin müəyyən qismini idarə olunma baxımından nəzarətə götürəndən sonra kütlənin böyük əksəriyyətini bu prosesə cəlb etmək heç bir çətinlik törətmir.

Son vaxtlar dünyanın müxtəlif ölkələrində etnik-milləti və dini zəmində qarşıdurmalar güclənibdir. Ayrı-ayrı ölkələrdə buna qarşı dövlət səviyyəsində ciddi mübarizə aparılır: günahkarlar tutularaq cəzalandırılır və s. Amma bir qisim insanlar, xüsusən də sözlə işləyən ziyalılar problemi hüquqi müstəvidən uzaqlaşdırmağa, cinayətkarı, qatili... deyil, cinayətə, zorakılığa məruz qalanların etnik-milləti mentalitetini aşağılamaqla onları suçlu çıxarmağa çalışırlar. Nəticədə dövlət və ya dövlətin konkret ərazisi miqyasında xəstəliyə, milli, sosial bəlaya çevrilmiş ekstremizm, şovinizm, faşizm haqq qazandırılır. Və nəinki haqq qazandırılır, hətta əhalinin digər qismi onlara qoşulmağa sövq edilir.

Bəlli olduğu kimi, möhtəşəm və zəngin ədəbiyyatın, mədəniyyətin beşiyi olan Rusiyada skinhedlər son vaxtlar çox fəallaşblar, müntəzəm şəkildə gəlmələrə, xüsusən də zahiri görkəmi slavyan etnosunun nümayəndələrindən (hətta Rusiya vətəndaşı olmasına belə baxmayaraq) seçilən gəlmələrə qəddarlıqla divan tuturlar. Müxtəlif mənbələrdə skinhedlərin ümumi sayı fərqli göstərilir: 10000 (RF DİN), 40000 (parkiki siyasət mərkəzi), 50000 (insan hüquqları üzrə Moskva bürosu), 60000 (etnosiyasi araşdırmalar mərkəzi). Hüquq müdafiəçilərinin məlumatına görə, 2006-cı ilin ilk altı ayı ərzində Rusiyada etnik zəmində 18 nəfər həlak olmuş, 160 nəfər isə xəsarət

almışdır. Düşündürücü faktıdır ki, skinhedlərin «Rusiya ruslar üçündür!» şüarını nə az, nə çox düz 60000000 insan dəstəkləyir. Maraqlıdır ki, onları dəstəkləyənlər arasında ziyalılar sonuncu yeri tutmurlar.

Sankt-Peterburq şəhərində 2003-2004-cü illərdə 35 skinhed ya mühakimə olunub, ya da onların məhkəmələri gedir. Rusiyanın bir sıra mətbuat orqanlarının yazarlarına bu rəqəm ifrat dərəcədə çox görünübü. Həmişə olduğu kimi, bu dəfə də «Komsomolskaya pravda» qəzeti fərqlənibdi. Qəzetin üç nömrəsində (4, 5, 7 iyul 2006) «Rus şəhərlərində faşistlər haradan peyda olurlar» başlıqlı yazı gedibdi. Yazıya biganə yanaşmaq mümkün deyildir. Ən azı ona görə ki, bir tərəfdən faşizmin insanlıq üçün təhlükə olduğu heç kəsdə şübhə doğurmur, digər tərəfdən isə qonşu dövlətdə yaşayan soydaşlarımız həm həmin faşistlərin, həm də adı çəkilən qəzetin xüsusi «diqqət və qayğı» ilə yanaşdıqları gəlmələrdəndi.

Yazının əvvəlində D.Steşin Artyom Talakindən söhbət açır. Onun xüsusi rəğbətlə təsvirindən aydın olur ki, sən demə, azərbaycanlının qulağını dişlədiyinə görə, skinhedlər arasında böyük hörmət və nüfuz qazanan bu Artyom Rusiyanı dövlətin güc strukturlarının nümayəndələrindən dəfələrlə çox sevirmiş, nə edirmişsə, ölkəsinin marağı və qüdrəti naminə edirmiş. Dediklərinə onun özünü nümunə hesab edən müəllif Artyomun balaca skinhedlərə tərbiyəsini də yüksək qiymətləndirir: «Qapı altına basdırılmış azərbaycanlı heç nə dəyişməyəcək. Ölkəni dəyişmək istəyirsənsə, ən asanından, özündən başla». «Yadı heyvan sayırsansa, əvvəlcə bax gör özün necə yaşayırsan». Faşist qrupunun ideoloqlarından birini həbs edən naməlum polis skinhedləri narkotik maddələrdən, siqaretdən, içkidən uzaq, nümunə götürüləsi insanlar kimi təqdim edir.

Daha sonra müəllif əməliyyat vaxtı öldürülən D.Borovikovdan söhbət açır, onun svastikalı böyük bir şəklini verir. Yazının bu skinhedə həsr olunmuş hissəsində bir neçə məqə

diqqəti cəlb edir: 1) şəhər hüquq-mühafizə orqanlarının aylarla aparılan təhqiqatla günahını sübuta yetirdiyi skinhed müəllif bir-iki maraqlı tərəfin söhbəti əsasında təmizə çıxarır, günahsız qurban kimi təqdim edir. 2) müəllif öldürülmüş skinhed şəhərin Xalturin, Zasuliç, Perovskaya kimi şanlı terrorist ənənəsi ilə müqayisə edir və yazır: «100 il keçəndən sonra doyunca yemək və şirin yatmaq naminə doqramayan və öldürməyən adamlar peyda oldular. Onlar ideya naminə öldürdülər...». 3) Yazıda D.Borovikovun doğum-ölüm tarixi həkk olunmuş plakat verilib. Plakatda yazılan yazı ilə müəllifin fikirləri üst-üstə düşür: «Sənin işin yaşayır».

Daha sonra yazıda müəllif gəlmələrin yerli ruslara qarşı vəhşiliklərindən, onların qanunlara məhəl qoymamalarından, yaxşı yaşamalarından çoxsaylı nümunələr gətirir. Nümunələrin mənalandırılmasının məntiqindən açıq-aşkar hiss olunur ki, jurnalist skinhedlərin və digər faşist qrupların cinayət əməllərini məhz gəlmələrin «qudurğanlığına» əks-reaksiya hesab edir.

Məqalə müəllifinin abırına qısılarlaq eyhamla dediyini qəzetin siyasət şöbəsinin redaktor müavini A.Baranov imperiya hikkəsini itirməmiş ziyalı yekəxanalığı ilə deyir: «Diospordan olan adamlar dəqiq bilməlidirlər ki, öz şəxsi evlərində rusların «başına minmək» olmaz. Əks təqdirdə özlərini qınasınlar, çünki velikorusların dözümlü sonsuz deyil. Axı skinhedlərin və digər faşistlərin əməlləri qaynar gənclərin haqsızlığa qarşı sət reaksiyasından başqa bir şey deyil. Haqsızlıq isə ondan ibarətdi ki, «milli ətraflardan olan qonaqların» bəziləri nümayişkəranə şəkildə hamı üçün yazılmış qanunları və anlayışları pozurlar». Belə təəssürat yaranır ki, Rusiyada qanunların pozulmasına qarşı mübarizə aparın strukturlar ya yoxdu, ya da onlar yalnız və yalnız gəlmələrlə əlbir olub böyük bir ölkəni dağıtmaqla məşğuldurlar, buna görə də ümid «ideya naminə öldürən» skinhedlərə qalıbdı.

Müəllif geylərin şəhərdə keçirilmiş paradından danışıq (və ona sərf eləmədiyindən geylərin etnik-millət mənsubiyyətinə toxunmur) və haqlı olaraq bu anormallığı qınayır. O, bununla kifayətlənmir, gey paradından tərbiyəsiz bir, onun yuxarı tərəfində isə faşist qruplarından bir şəkil verir. Hər iki şəkil üçün bir mətnaltı yazı yazılıb: «şəhəri faşist qalıqlarından təmizləyən Peterburq hakimiyyəti, nəhayət, sakitcə gey paradı keçirdilər». Məqsəd aydındır: müəllif demək istəyir ki, şəhər hakimiyyəti də güc strukturları kimi, ali irqin – rusların genofondunun qayğısına qalmırlar, qalsaydılar geyləri skinhedlərdən üstün tutmazdılar və ən nəhayəti, Rusiya üçüq skinhedlər geylərdən qat-qat lazımlı qüvvələrdi.

Tarix boyu Rusiyanı və rus xalqını ürəkdən və səmimi şəkildə sevənlər ağırlı-acılı bir suala cavab axtarıblar. Bu tipli yazıları oxuyandan, bu tipli təbliğatla tanış olandan sonra 60000000 insanın «Rusiya ruslar üçündür» şüarını təsadüfən dəstəkləmədiyini açıq-aşkar görünür və həmin sual yenidən aktuallaşır: kimdi günahkar?

«İÇİ ÜFUNƏTLİ ADAMDAN ƏTİR İYİ GƏLMƏZ»

Elə deyimlər, elə ifadələr var ki, onları çox vaxt mahiyyətinə varmadan həvəslə işlədirik. Məsələn, xalqımıza, dövlətimizə qarşı nankorluq görəndə deyirik ki, çörəyimizin duzu yoxdu. Bizə nə desələr, başımıza nə oyun açsalar azdı: çörəyə-duza dönük çıxandan danışıqda da, suçlu bizikmiş kimi, özümüzü qınayırıq. Ağılımıza da gətirmirik və ya gətirmək istəmirik ki, çörəyimizdə zəhər görmək, dadmaq istəyəndə onda dad və duz tapmayacaq. İçi xıltlı adamın ağzını açmağı bədsi ki, ətrafı üfunət bürüsün. A.P.Çexov deyirdi ki, sizə bir kasada çay (və ya kofe) veriblərsə, orada kofe (və ya çay) axtarmayın. Təbii ki, içi üfunətli adamdan ətir iyi gəlməz.

«Komsomolskaya pravda» qəzeti Azərbaycanı, azərbaycanlıları sevməyən, xalqımızdan müsbət nəşə yazmağı xoşlamayan, yazanda da görmək istədiklərini tapmağa, tapmayanda uydurmağa çalışan qəzetlərdəndir. Qəzetin mart ayının əvvəlindəki dörd nömrəsində Azərbaycanla bağlı dərc olunmuş yazıları oxuyanda bir daha əmin olursan ki, qəzet yalnız adını deyil, həm də imperiya ambisiyalı komsomol mövqeyini qoruyub saxlayıbdır. Materiallarla tanışlıq bir daha əminlik yaradır ki, qəzet zahirən faş etmədiyini bir missiyasını indi də «şərəflə» yerinə yetirməkdədir: əsl həqiqəti bilməyən sırası ruslarda və azərbaycanlılarda bir-birinə qarşı kin, nifrət oymatmaq.

N.Varseqov və A.Meşkov qərara gəlirlər ki, qafqazlılar (oxu: azərbaycanlılar) Rusiya bazarını doldurduqları halda, «sadə rus oğlanları»nın Qafqaz bazarlarında alver edə bilib-bilməyəcəklərini öyrənsinlər. Bunun üçün onlar Ermənistanı, Gürcüstanı deyil, məhz Azərbaycanı seçirlər. Satmaq üçün isə nə alsalar yaxşıdır – qadın alt paltar. Bakı bazarında heç kəsədən icazə almadan (bəs necə, Moskvadan gəlirlər axı) yer tuturlar və zahiri görkəmləri ilə hamıdan seçilirlər: «bir-birinə oxşar və qarabıqlı kütlənin arasında qamətli, mosfilmsayağı

təbəssümlü mavigözlü iki sarışın – hər bir Şərq qadının əxlaqsız xəyallarının sirri». Buna görə də qaragözlü gözəllər onların ətrafına yığışırlar.

İstənilən mətləbi müxtəlif cür yozmaq mümkündür. Yazının bu epizodunda fərqli yozum yerinə düşərdi: kişi qadın alt paltarını satmaz, satarsa, deməli, onun başqa problemi var. Qaragözlü qadınlar isə bu satıcıların ətrafına bəlkə də heyratlarından və onları məhz kişi saymadıqlarından yığışıblar (əgər həqiqətən belə bir hal olubsa); yazının ümumi ruhu və onların qadın alt paltarını satmaları bu jurnalistlərin qeyri-ənənəvi seksual meyilləri, Azərbaycana da bunun üçün gəldikləri haqqında şübhələnməyə əsas verir. Guya qaragözlü qadınlar onlara əzizim, şirinim deyibləmiş. «Kaş bizim xanımlar onlardan öyrənəydilər. Qorxuram ki, bizimkilərin heç biri, hətta xalq deputatı ilə yataqda da belə leksikadan istifadə etməir». Maraqlıdır, bu jurnalistlər küçə qadınlarının xalq deputatları ilə yataqda hansı leksikadan istifadə etdiyini haradan bilirlər, öz təcrübələrindən, yoxsa yaxınlarının, doğmalarının, əzizlərinin təcrübələrindən?! Həqiqətən, belə deyim olubsa (halbuki belə danışmaq tərzi Bakıda nəinki azərbaycanlılar, hətta ruslar üçün də səciyyəvi deyildir), bizim qadınlar seksual manyakları adam saymaqda səhv ediblər, yaxud da onlar öz həmcinsliləri ilə danışdıqlarına əmin olduqları üçün belə deyiblər. Sonra isə guya bəzi qadınlar geyinib yoxlamaq (!) adıyla alt paltarlarını oğurlayırlar.

Nəhayət, onlar Astaraya gedirlər. Sən demə, harada-harada Astarada səhər tezdən çayxanada adamlar araq vururlarmış. Yazdıqlarına görə, onlara – «qərribə varlıqlara», xüsusən də «arvad şalı» örtmüş «kişiyə» diqqətlə baxırlar. Sonra da haqlı yazırlar ki, «görünür Astaranın bütün tarixi boyu burada belə hadisə olmayıbdır?» Həqiqətən olmayıbdır, ən azı ona görə ki, dünyanın hər yerində olduğu kimi, Azərbaycanda, o cümlədən Astarada kişilər kişi, qadınlar isə qadın paltarını geyinirlər.

Bütün yol boyu onlar yalnız qadınlardan danışirlar. Sən

demə, Astarada 20 dollardan başlayaraq qadın tapmaq mümkündür, İran qadınları çox yaxşı olurlar. Bəlkə də müəlliflər cızmaqaralarının bu epizodunu həddindən artıq sərxoş olduqları vaxt analarının, bacılarının, qızlarının, gəlinlərinin... yaşadıkları məkandan hazırladıqları yazıdan səhvən veriblər və ya xalq deputatlarından leksika öyrənəndə qələmə alıblar?! Sərhəd yaxınlığında onları saxlayıb gəlişlərinin məqsədini soruşan sərhəddçi: «ayağımızı çayda yumaq istəyirik» cavabı verirlər. Onları mədəni şəkildə rayon mərkəzinə gətirirlər. (Təsəvvür edin ki, Rusiyanın sərhədlərində yox, Moskvanın özündə qeydiyyatı azərbaycanlıları polislər «mədəni şəkildə» maşına mindirirlər, polis və ya təhlükəsizlik şöbəsinə gətirirlər, hətta rəis onları görəndə ayağa durur, fantastik filmləri xatırlatmır?). Belə yerdə fars xalqının böyük şairi S.Şirazi-nin bir sözü yada düşür: İsa peyğəmbərin eşşəyini Məkkəyə aparsan da, geri qayıdanda eşşək qayıdacaq.

Sən demə, Azərbaycan xalqının böyük əksəriyyəti «balaca Qarabağ» uğrunda vuruşmaqdan, Rusiya ilə birləşməyə üstünlük veribləmiş, onlar bunu çox istəyirləmiş, sadəcə olaraq, aparılan siyasət başqadır. Sən demə, bu siyasəti aparan rəsmilər vəzifələrini itirmək üçün (Qarabağı sevdiklərinə görə yox?!) Rusiyaya birləşmək istəyirləmiş. Sən demə, Moskva olmadığından indi Azərbaycanda ədalətsizlik baş alıb gedir, rayonun hər bir rəhbəri cəlladdır. Bu cəfəngiyyəti ironiya kimi də qəbul etmək olardı, əgər onlar ölkəmizdə işıqlı nəşə görsəydilər. İndiki halında isə onların zarafat tonunda irəli sürdükləri fikirləri iki cür yozmaq və qəbul etmək mümkündür: birincisi, Qarabağ uğrunda bu qədər şəhid vermiş xalqımızı təhqir kimi – guya xalqımız vətən sevən xalq deyil, onların istəyinin əleyhinə aparılan siyasətin qurbanıdır; ikincisi, bizə təlqin etmək istəyirlər ki, biz Rusiyaya birləşsək xoşbəxtliyimiz qat-qat artacaq, bunun üçün sadəcə bir işi görmək lazımdır: balaca Qarabağ uğrunda vuruşmaq, qanımızla, can qurbanlarımızla qazandığı-

mız müstəqillikdən, suverenlikdən imtina etmək.

Mən A.Meşkovun və N.Varseqovun milli mənsubiyyətini bilmirəm, bilmək də istəmirəm. Bircə ona tam əmin oldum ki, onlar dedikləri xoşbəxtlik naminə Rusiyanı və rus xalqını dəfələrlə satıblar, indi də satırlar, imkan daxilində hələ çox satacaqlar. Böyük rus xalqının böyük və zəngin mədəniyyətini davranışlarında və yazılarında nümayiş etdirmək əvəzinə, daha yaxşı və dərinə bildikləri xalq deputatları ilə yataq leksikonunu nümayiş etdirənlərdən nə desən gözləmək mümkündür. Digər tərəfdən, Moskva Femidanın vətənidirsə, incidilən rusların və ölkənin digər vətəndaşlarının səsi, görün, niyə Avropa Şurasından, digər beynəlxalq qurumlardan gəlir?!

Aygül və milli təhlükəsizlik nazirliyinin əməkdaşı ilə söhbət, Şəhanə ilə bağlı epizodlarının təsviri birmənalı şəkildə sübut edir ki, onlar azərbaycanlı kişilərlə yataq leksikonunu öyrənə bilmədiklərinə görə içlərinin üfunətlərini yazılarına töküblər. Erməni qızı Şəhanə ilə Yesenin macəralarını ya nadanlıqdan, ya da şüurlu şəkildə azərbaycanlı qızlarla bağlamaqla, görünür, ünvanı azdırmaq istəyirlər: bəlkə də Şəhanə onlardan hansınınsa dünyasını dəyişmiş əzizlərindən biri olubdur.

Bəli, dünyanın əksər ölkələrində, o cümlədən Rusiyada olduğu kimi, Azərbaycanda da işsizlik, sosial çətinliklər və s. var. Heç kəs bunu inkar etmir. Mən hələ əxlaqı, mədəniyyəti, ləyaqəti... olan elə bir azərbaycanlı jurnalist tanımıram ki, Rusiyaya gedib geri qayıdandan sonra müstəqil bir ölkənin sərhədinə hörmətsiz münasibəti ilə qürrelənsin, dövlət məmurları ilə mədəniyyətsiz rəftarı ilə fəxr eləsin, çeçenlərə nə üçün müstəqillik verilmədiyini soruşmaqla müstəqil dövlətin daxili işlərinə qarışmağı ilə öyünsün, qadınlarla əlaqəsini faş etməklə iftixar hissi keçirsin... Xoşbəxtlikdən Azərbaycanda mənsub olduğu xalqın başını aşağı edə biləcək belə cəfəngiyatı oxucuya çatdırmağı özünə rəva biləcək mətbuat orqanı da yoxdur. Axı insan heyvandan bir də əxlaqı, mədəniyyəti, ləyaqəti, bir-birinə qarşılıqlı hörməti, tolerantlığı... ilə fərqlənir.

FUTBOL, BİZNES VƏ Z.ZİDAN

Bu gün futbol dünyanın ən populyar idman növüdü, milyonlarla insan bu idmanın gözəlliyindən, mübarizə gərginliyindən, 90 dəqiqə ərzində insanları işıqlı dünyanın bütün dərdinəsərini unutturmaq qüdrətindən zövq alır. Məhz futbola vurulan insanlar tədricən özləri də bilmədən və özləri də istəmədən idmanı, o cümlədən futbolu biznesləşdirən və siyasiləşdirən, bu məqsədlərinə daha yaxşı nail olmaq üçün həm də qloballaşdıran qüvvələrin maraqlarının, mənafeələrinin və iradələrinin əsirinə çevrildilər. Acı təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, futbol bu gün artıq yalnız milyonların pərəstiş etdiyi idman deyil, ilk növbədə milyonların vurğunluğundan milyardlar qazanmaq vasitəsidir.

Mən idman mütəxəssisi deyiləm, adi azərkeşəm, milyonlarla futbol vurğunlarından biriyəm. Amma futbol üzrə axırıncı dünya çempionatını diqqətlə izləyəndən sonra məndə bir daha əminlik yarandı ki, biz artıq adicə azərkeş deyilik, aldadılan azərkeşik. Bizimlə sivil qaydada davranırlar, yəni bizi sivil formada aldadırlar. Başqa sözlə desək, bütün mümkün vasitələrdən (psixologiyamıza təsirdən, futbolun özü, ayrı-ayrı komandalar və ya idmançılar ətrafında ajiotaj yaratmaqdan, kumir yaratmağa külli miqdarda maya qoymaqdan, futbolu daimi gündəmdə saxlamaq üçün müxtəlif skandallar təşkil etməkdən, normal və ya radikal fanatlar klubunun fəaliyyət göstərməsini maddi-mənəvi cəhətdən dəstəkləməkdən və s.) istifadə etməklə bizim futbola (stadionda, televiziya vasitəsi ilə və s.) baxmağımıza, yəni halal qazancımızı «tərləməyimizə» nail olurlar.

Etiraza yer yoxdu, ən azı ona görə ki, estetik zövq məsrəfsiz başa gəlmir. Amma bütün hallarda diqqətin və marağın məhz məsrəfin çıxarılmasından daha çox maddi gəlir, özü də külli miqdarda maddi gəlir əldə olunmasına yönləndirilməsi idmanın amansız bazar rəqabəti qanunları ilə yaşayan biznesə

çevrilməsinə səbəb olubdu. Axırcı çempionatın 2,7 milyard dollar xeyir gətirməsi təsadüfi deyil. İdmanın, o cümlədən futbolun qloballaşmış biznesə çevrilməsinin bəzi məqamlarına diqqət yetirsək, burada qanunauyğunluqdan daha çox tənzimlənmə və idarə olunma görmək çətin deyil.

Birincisi, futbol dediyimiz kimi, çox gəlirli bir biznes sahəsidir. Qazanmaq üçün o qədər ifrata varılır ki, prosesin gedişi iflası qaçılmazlaşdırır. Məsələn, biznesin qızıl qaydalarından biri bundan ibarətdir ki, çox qazanmaq üçün çox xərcləmək lazımdır. Məlum olduğu kimi, futbolun gözəlliyini yaradanların yox, bu gözəllikdən gəlir üçün istifadə edənlərin sayəsində dünya və Avropa çempionatı etiraf olunmayan Sotbi satışına çevrilir. Hazırda istedadlı futbolçunun satış qiyməti 10-40 milyon dollar arasındadır. Dünyada bu qiymətə başqa peşə sahibi yoxdu, sabah xərcəng xəstəliyinə dərman tapacaq alimin əməyi belə bunun onda, yüzdə biri qədər dəyərləndirilməyəcək.

Son iki ildə İngiltərə yüksək liqasında futbolçu alınmasına 500 milyon funt sterlinq xərclənibdi. Az qalırsan sadələhcəsinə inanıb kövrələsən ki, bütün bunlar hamısı azarkeşlərin zövq alması və futbolun inkişafı üçündür. Dünya çempionatından əvvəl birici dəfə belə mötəbər yarışlarda iştirak edən yığma komandaların birinin oyunçusu hələ diplomatik səriştə qazanmadığından etiraf etmişdi ki, biz daha imkanlı futbol klublarında oynamaq (oxu: qazanmaq) imkanına nail olmuşuq. Dünya çempionatını soyuqqanlılıqla izləyən tamaşaçılar iki cəhəti müşahidə etməmiş olmazlar: birincisi, futbolçuların bir çoxu alıcılara özünü göstərmək məqsədi ilə fərdi oyuna üstünlük verirdilər; ikincisi, dünyanın ən bahalı futbolçuları onlara qoyulan mayanı batırdılar. Dünyanın ən bahalı futbolçularından – ən çox qazanan, ən dəbdəbəli həyat tərzi keçirən, ən bahalı malikanələrdə yaşayan... idmançılardan möcüzə gözləyirdilər. Möcüzə isə baş vermədi. Faciə deyil, indi növbə yeni yaradılacaq kumirlərindir. Kumir öldü, yaşasın kumir. Azarkeşləri

aldatmağa həmişə kumir tapmaq olar, tapılmasa da yaratmaq mümkündür.

Antik dövrdə Olimpiada keçirilərkən müharibə dayandırılırdı. XX əsrdə isə futbol idmanın son əsrlərdə qazandığı keyfiyyətləri qabarıq nəzərə çarpdırır. İş adamları biznes maraqlarına görə idmanı, o cümlədən futbolu qloballaşdırmağa çalışırlar. Amma əslində futbol emosiyaların, hiss və duyğuların istehsalı və satışı üzrə nəhəng bir fabrikaçıdır. Yazıçı C.Qolsuorsi deyirdi: «Nə qədər ki, işıqlı dünyada futbol və pivə var, inqilab olmayacaq». Yazıçı idmanın, o cümlədən futbolun insanları ciddi ictimai-sosial məsələlərdən uzaqlaşdırmaq, öz iç dünyalarına qapatmaq... kimi keyfiyyətlərini nəzərə almaqla bu sözləri deyirdi. Amma... Amma faşistlərin şüarlarından biri də bundan ibarət idi ki, «idman müharibəyə ideal hazırlıqdır». Axırcı dünya çempionatı bir daha sübut elədi ki, siyasətçilərin bütün cəhdlərinə, hətta Avropa evi yaratmaq səylərinə belə baxmayaraq, indiki vəziyyətə gətirib çıxarılmış futbol (eləcə də idman) dünyada etnik-milli fərqləri və qarşıdurmaları daha da gücləndirir.

Axırcı dünya çempionatında Z.Zidanın finaldakı hərə-kəti bir futbolçunun əməli deyildi, bütövlükdə müasir futbolun inkişafının məntiqi nəticəsi idi. Zidan baş zərbəsini Materasiyə vurdu, əslində isə onun zərbəsi bütövlükdə futbolu biznesə, milli-dini ayrı-seçkilik vasitəsinə çevrilənlərə dəydi. Müslimanlığı baş qaxıncı olmuş Zidan finalda bütün dünyaya göstərdi ki, «puldən da, titullardan da və çempionatın qızıl medalından da vacib nəşə var. Təhqir müqabilində bu insan təhqir edənə yaxınlaşır və baş zərbəsi ilə onu vurub yıxır. O başa düşür ki, topa yox, bədənə vurulmuş bu zərbə ona və komandasına çempion titulu hesabına başa gələcək. Amma bu zərbə onu tarixə yazacaq. Bu zərbə onun karyerasına ən parlaq şəkildə son qoyacaq. Sanki onun özü bilir ki, onun özünün vurma-yacağı on bir metrlik zərbə komandasının taleyini həll edəcək. Amma o hər halda şərəfi seçir». (V.Mironov).

«İKİLİ STANDARTLARA İSTİNADLI SİYASƏT BUMERANQDIR»

Nəzəri əsərlərdə demokratiya ilə bağlı mülahizələr və real həyatda gerçəkləşdirilən demokratiya arasındakı fərqlər, ziddiyyətlər kifayət qədərdir. Ən azı bir də ona görə ki, demokratiya heç də həmişə bütün dünya ölkələrinin dövlət və milli, etnik, dini maraqlarına uyğun gəlmir. Təbii ki, prosesdə insan faktoru ilə yanaşı, sadalanan maraqlara uyğun dəyişkən, çevik dövlət siyasəti və təbliğati da mühüm rol oynayır.

Tarixi haqqı olan azadlığına qovuşandan sonra Azərbaycanın müstəqil siyasət aparması, iqtisadi-hərbi potensialını gücləndirməsi, ərazisində heç bir hərbi baza saxlamaması, bölgədə və dünyada nüfuzlu söz sahibi olmağa çalışması və s. təbii ki, bəzi dövlətləri cırıtmaya bilməzdi. Maraqlıdır ki, bu tipli ölkələrdə hərbi-iqtisadi baxımdan özlərindən güclü ölkələr qarşısında lakeylik edənlər özlərindən nisbətən zəif ölkələrə qarşı münasibətdə yekəxanalıqlarından əl çəkmirlər.

Möhtəşəm və qüdrətli ədəbiyyatı, mədəniyyəti olan Rusiyada bəzi mətbuat orqanlarının Azərbaycandan və azərbaycanlılardan, Türkiyədən və türklərdən, islamdan və islam dünyasından birmənalı şəkildə xoşları gəlmir. Xoşları gəlməmək bir yana, antipatiyalarını gizlətməyə çalışmırlar, ən başlıcası isə fürsət düşən kimi, yeri gəldi-gəlmədi subyektiv və əsassız iftiralarnı, böhtanlarını mətbuat səhifələrinə çıxarırlar. Məqsəd isə təbii ki, birdir: sadalanan xalqları, ölkələri aşağılamaqla ictimai rəydə onlar haqqında mənfi rəy formalaşdırmaq. Rusiyada indinin özündə də skinhedlərin-faşistlərin yaranmasının səbəbləri ciddi müzakirə olunur. Amma bu müzakirələrdə çox əhəmiyyətli bir fakta ya bilməyərəkdən və ya da məqsədli şəkildə diqqət yetirilmir: kütləvi informasiya vasitələrinə, təbliğata... Əslində skinhedlərin «ilham mənbəyini» müəyyənləş-

dirmək üçün bir sıra mətbuat orqanlarını ötəri vərəqləmək bəsdır.

Bəlli olduğu kimi, Rusiyada etnik-milli, dini zəmində adam öldürülməsi, döyülməsi və s. halları sistemətik xarakter alıbdır. F.Dostoyevskinin, L.Tolstoyun ziyalı ənənələrini davam etdirən aydınlar getdikcə kütləviləşən və daha da qəddarlaşan faşizmin cəzasızlıqdan cəmiyyətin bəlasına çevrilməsinə, hüquq-mühafizə orqanlarının onlara şübhəli dərəcədə yumşaq yanaşmasına etiraz səslərini ucaldıdılar. Amma belə aydınlar çox azdır. Sankt-Peterburq şəhərində 9 yaşlı tacik qızını öldürənlərin əməllərini şəhərin andlılar məhkəməsi xırda xuliqanlıq kimi dəyərləndirdi. Bundan ilhamlanan skinhedlər azərbaycanlı prodüseri, Kabardin-Balkariyanın mədəniyyət nazirini şil-küt elədilər, daha sonra isə onlar sinaqoqda qan tökdülər, 9 yaşlı mulat qızı əzişdirdilər, ən sonda isə afrikalı tələbəni rəngi qara olduğundan öldürdülər.

Dini, etnik-milli zəmində baş verən bu hadisələrin hər birindən sonra hüquq-mühafizə orqanları axtarış planı hazırlayır, qatilləri, cinayətkarları tapmağa çalışırlar, amma tapmırlar ki, tapmırlar, tapanda isə xırda xuliqanlıq ittihamı ilə onları yeni və daha qəddar əməllərə sövq edirlər. Ruhlandırmanı isə onlar eybəcər formada gerçəkləşdirirlər. Məsələn, «Komsomolskaya pravda» qəzeti (10 aprel 2006) döyülmüş 9 yaşlı mulatın haqqında məlumatla yanaşı, başqa bir material da dərc edibdi. M.Çicikovun yazısında göstərilir ki, guya Türkiyədə 7 yaşlı Katyanı məktəblilər döyüblər. Əvvəlcə ona yaxınlaşblar, «bura müsəlman ölkəsidir. Türkiyədə ruslar olmamalıdır» – deyiblər, sonra qızcığazı əzişdiriblər. Əvvəla, belə hadisənin və müəllifin yazdığı kimi olub-olmadığı bəlli deyil, digər tərəfdən təşkilatlanmış bir qurumla – skinhedlərlə orta məktəbin 1-ci sinfində guya baş vermiş hadisəni eyniləşdirmək, ən azı, absurdur və nəhayət, Katyanın «döyülməsi» nümunəsində Türkiyədə guya «rusofobiyanın və islam ekstremizmin gücləndi-

yini» yazmaq acı gülüş doğurur. Əslində müəllif skinhedlərə «qisas» ünvanını dəyişməyi məsləhət görür. Məsləhətinin daha təsirli alınması üçün başqa iftiralara da əl atır: guya çəçen döyüşçüləri Türkiyədə müalicə olunur, maliyyə yardımı alıb geri, Qafqaza qayıdılar; Rus turistlərinin Türkiyə kurortlarında xərclədikləri pullar çəçenlərə çatır: «... birçə rusiyalıları məsləhət görmək qalır ki, Rusiyaya qarşı meyilli ölkəyə istirahətə getməmişdən, məzuniyyət pullarını ora qoymamışdan əvvəl 100 dəfə fikirləşsintlər». Müəllifin, deyəsən, övladlığa götürülmüş və ABŞ-da öldürülmüş, döyülmüş rus uşaqlarından ya xəbəri yoxdu, ya bunu deməyə cəsarəti çatmır, ya da məqsəd biz deyəndir: «qisas ünvanını dəyişin, skinhedlər».

Başqa bir yazıda isə Moskvada azərbaycanlıların sayının erməni və gürcülərlə müqayisədə 2 dəfə çox artdığı vurğulanır. Xüsusi qeyd olunur ki, gürcülər inşaat və nəqliyyat sferasında çalışırlar, azərbaycanlılar isə daha çox bazarda alverlə məşğuldurlar; ermənilərin isə peşə spektri çox genişdir: zərgərlikdən yol işçilərinə qədər, amma ən vacibi budur ki, yaxşı təhsil almış yüksək ixtisaslı mütəxəssislər ermənilər arasında üstünlük təşkil edir. Yəni də məntiqsiz, əsassız və məqsədli müqayisələr. Bütün bu qeydlərdə moskvalılara, rusiyalıları, o cümlədən skinhedlərə təlqin olunur ki, müsəlman azərbaycanlıların sayı sürətlə artır və onlar bazar adamlarıdır...

«Nezavisimaya qazeta»da Söhbət Məmmədovun Azərbaycanı şəhid qadınlar peyda olur» yazısını (10 aprel 2006) oxuyanda isə Rusiyada yaşayanlar bir yana, Azərbaycanda yaşayan mənim içimdə qorxu yarandı: ilahi, sən demə, mən Bakıda yaşaya-yaşaya ölkəni başına götürmüş «islam ekstremizmindən» xəbərim yoxmuş, sən demə, Avropanın özünün həsəd aparacağı (və hətta ifrat dərəcədə) dəblə geyinən, ali məktəb tələbələri arasında çoxluq təşkil edən qızlarımızın arasındakı dini geyimlilər islamçı kamikadzelərmiş. Milli Təhlükəsizlik naziri cənab E.Mahmudov Azərbaycan qızlarından şəhid

kamikadze kimi istifadəyə cəhdlərin qarşısının alındığını bildirib, olduğunu yox. Bəli, Azərbaycanda din pərdəsi altında müxtəlif xarici ölkələrin xüsusi xidmət orqanları fəal iş aparırlar. Əsrlərlə öz doğma dinindən zorla ayrı salınmış-müsəlman etiqadlı ölkədə islami dəyərlərə marağın artması təsadüfi deyil. Çoxmillətli ölkə olan Rusiyada hətta az qala hər bir hərbi hissədə kilsə tikilməsi, din xadiminin fəaliyyət göstərməsi sivillik, demokratiya əlaməti olur, Azərbaycanda dinə maraq hökmən ekstremizmə çevrilməlidir. Halbuki ölkəmizdə bütün sahələrdə olduğu kimi, din sahəsində də insanların etiqad azadlığına hörmətlə yanaşılır, dindən sui-istifadəyə cəhd göstərən qurumların fəaliyyəti isə tam nəzarət altındadır.

Azərbaycan dövləti sözü ilə əməli bir-birini tamamlayan dövlətlərdəndir, onun təbliğat siyasəti başqa etnosları, milli azlıqları, dövlətləri, dinləri... aşağılamaq üzərində qurulmayıbdır. Deyəsən, bəzi dövlətləri ölkəmizdə etnik-milli və dini zəmində qarşıdurmanın olmadığı narahət edir. Əl çəkin, cənablar, serlər, misterlər, müsyöler, tovarişlər... və yadda saxlayın ki, ikili standartlara istinadlı siyasət bumeranqdır.

ƏRAZI BÜTÖVLÜYÜMÜZ VƏ DEMOKRATIYA

Normal düşünməyi və özünə hörmət etməyi bacaran hər bir insan təsdiqləyər ki, həqiqətən də inkişafın indiki səviyyəsində demokratiyanın alternativini yoxdu. Xüsusən də elmi-nəzəri aspektdən əsaslandırılmış demokratiyanın. Etnik, dini, irqi mənsubiyyətindən, dil özünəməxsusluğundan asılı olmayaraq, bütün insanlar demokratiya yaranandan onun nəzəri planda mahiyyətindən nə qədər razı qalıblarsa, praktiki tətbiqindən bir o qədər məyus olublar.

Demokratiyanı kəşf edən də, onun nəzəri əsaslarını hazırlayan da, gerçəkləşdirən də, reallaşmasını tələb edən və nəzarətdə saxlayan da insandı. Deməli, demokratiyanın gerçəkləşməsi ilk növbədə insan faktoru, onun subyektiv və spesifik keyfiyyətləri ilə (savadı, səviyyəsi, tolerantlığı, psixologiyası, tərbiyə aldığı dəyərləri və s.) sıx bağlıdır. Digər tərəfdən demokratiyanı müxtəlif ölkələrin dövlət, millət, dini, iqtisadi, siyasi, strateji maraqlarından kənarında təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Sadalanan (hələ sadalanmayanlar bir yana) maraqlardan hər hansı birinin təhlükəsizliyinə təminat yaratmaq naminə demokratiya istənilən vaxt arxa plana keçə bilər. Hətta dini birlik də, dostluq-qardaşlıq da. İngilis siyasətçisinin məşhur deyimi bunun əyani təsdiqi: İngiltərənin əbədi dostları yoxdu, əbədi maraqları var. Deməli, S.Vurğunun «hər bir qanunda bir qanunsuzluqlar var» deyimini qəribçiliyə salmadan dəyişdirməklə təkrar etmək mümkündür: hər bir demokratiyada bir antidemokratiklik var.

İnsan faktoru və maraqlara bağlılıq demokratiyanın ən zəif cəhətidir. Demokratiyanın bu zəif cəhətini mümkün dərəcədə gizlətməyə, mümkün olmayanda yozmağa, yozmaq da alınmayanda gücün, maddi üstünlüyün hesabına malalamağa

üstünlük verilib. Bəşəriyyətin taleyini həll edən dövlət xadimlərindən biri deyib ki, demokratiya mənim üçün ətrafimdakıların yumşaq yerimdən öpüb «nə gözəl qızılgül iyisi gəlin» demələridi. Deməli, demokratiya qeyri-rəsmi mənada güc, maddi üstünlük əsasında idarəetmə, cari və strateji maraq və mənafehlərin təmin olunması vasitəsidir.

Yerinə düşməsə də müqayisəyə ehtiyac var: indiki vəziyyətdə demokratiya sanki eyniölçülü ayaqqabıdır (pencəkdi, köynəkdi və s.), ayağının ölçüsündən asılı olmayaraq, hamını onu geyinməyə məcbur edirlər və 37.....45 ölçülü ayaqqabı geyinə bilənlərin varlığını nəzərə almırlar. Söhbət demokratiyanın lazımlığından və ya lazımsızlığından getmir, sadəcə olaraq, demokratiyanın tətbiqi formalarından, vasitələrindən, mexanizmlərindən, o cümlədən etnik-millət xüsusiyyətlər, yerli şərait və s. nəzərə alınmadan vahid modelin tətbiqinin və bu zaman özünü göstərən ikili standartların demokratiyanı gözədən salmasından gedir.

Hazırda dünya miqyasında gedən proseslərin bəzilərinə göz yummaq, bəzilərinin başqa mənada yozmaq şüurlara yeritmək (məsələn, İraq müharibəsinə başlamaq üçün səbəb-bəhanə) və s. mümkündür, amma sona qədər nələrisə gizlətmək və ya mənalandırmaya hamını tam inandırmaq qeyri-mümkündür. Bəsit yanaşma belədi: demokratiya ya var, ya yoxdu; varsa hamı üçün eynidi; demokratiya bütövdü, yarımçıq demokratiya ola bilməz...

Məsələn, özlərini demokratiyanın yaradıcısı sayan Avropa ölkələrinin «erməni soyqırımı»na münasibətini götürək. Tarixçilərin obyektiv, dəqiq araşdırmalarının nəticəsində verə biləcəkləri hökmü, qərarı gözləmədən Avropa ölkələrinin bəzilərinin parlamentləri, siyasətçilərin iradəsini, istəyini, marağını (təbii ki, özlərinin dövlət və milli maraqları ilə üst-üstə düşdü-yünə görə) əsas götürən siyasi hökm, qərar qəbul elədilər, yəni uydurma «erməni soyqırımı»nı tanıdılar. Avropa Birliyi dövlət-

lərinin marağına, xristian həmrəyliyi mənafeyinə, geostrateji hədəflərə (Türkiyənin əhali gücü, iqtisadi potensialı baxımından aparıcı dövlətə çevrilməsi imkanına və şansına qarşı gələcəkdə real təhdid kimi) hesablanmış qərarın qəbulu əslində demokratik dəyər və prinsiplərə inamı azaldır. ABŞ humanizm nümayiş etdirərək bir sıra dövlətlərə maliyyə yardımı göstərir. Bu dövlətlər sırasında qondarma Dağlıq Qarabağ da var. Birincisi, separatçı, işğalçı qondarma quruma maliyyə yardımı həmin rejimin yaşamasına yardım deyilmi?! İkincisi, yardım hökmən lazımdırsa, ünvanlı, təyinatlı şəkildə yəni, «DQR» üçün nəzərdə tutmaqla Azərbaycan dövlətinə ayırmaq olmazmı?! Ölkəmizin ərazi bütövlüyünü sözdə tanıyan bir dövlətin onun nəzdindəki qurumu belə fərqləndirməsində məqsəd nədi?

Bəli, seçki demokratik keçirilməli, başqa demokratik prinsip və dəyərlər Azərbaycanda bərqərar olmalıdı. Heç kəs buna etiraz etmir və edə də bilməz. Amma... ərazisinin 20 faizi işğal olunmuş, bir milyondan artıq qaçqınının adı insan hüquqları tapdınmış ölkədə demokratiyadan danışmaq gülünc deyil, ağlamlıdı. Demokratik dünya ilk növbədə demokratiyanın təntənəsi naminə ölkəmizin ərazi bütövlüyünə təminat yaratmalıdı. Yarımçıq demokratiya olmur. 100 faizli ölkənin 80 faizində demokratiya yaratmaq cəhdi ona görə ağlamlıdı ki, bəlkə də məqsəd bizi tədricən məhz 80 faizlik ölkə, dövlət reallığı, varlığı ilə barışmağa vadar etməkdə. Amma iqtidarlı-müxalifətli Azərbaycan xalqının mütləq gerçəkləşəcəyinə şübhə yeri qalmayan bir mövqeyi, bir iradəsi var: Qarabağsız Azərbaycan olmayıb, yoxdu və olmayacaq. Demokratiyanı Qarabağlı bütöv Azərbaycanda gerçəkləşdirmək lazımdı. Yoxsa hər dəfə Mirzə Cəlil sayağı deyəcəyik: necə gözəl zadsan demokratiya.

SİYASƏTDƏ «QARDAŞ ÖLKƏLƏR» SİNDROMU

Ulu Dədə Qorqud bəzi anlayışlara yanlış ad verdiyini etiraf edirdi: guya o, gəlinə ayıran, ayrına doyuran, tikana sökən və s. deməliymiş. Əslində Dədənin adına yazılan bu anlayışmazlıq anlayışlarla onların funksiyası arasındakı fərqlərin sonradan yozulmasıdır. Anlayış vərdiş olunandan sonra stabil məna və funksiya qazanır. Yəni lap əvvəldən biz ataya ana, anaya ata desəydik, heç nə dəyişməyəcəkdi. Abstrakt real anlayışın, hadisənin, predmetin səslərdə ifadəsi onun funksiyasının və mahiyyətinin işarəsidir. Sözlə ifadə dəyişəndə mahiyyət, funksiya dəyişmir, sadəcə olaraq adaptasiya prosesi insan psixologiyasının dözümlülük dərəcəsinə uyğun dərəcədə tədricən getməlidir.

Müasir politologiyada insan psixologiyası faktoru çox ciddi şəkildə nəzərə alınır. Dövlətlərin strateji siyasəti məhz belə politoloqların konsepsiyalarına əsasən aparılır. XX əsrdən başlayaraq politoloqlar mahiyyəti, funksiyasını saxlamaqla anlayışını dəyişməyə, ya da başqa yozumda aktivləşdirilərək qəbul olunmasına bu və ya digər dərəcədə üstünlük verirlər. Heç şübhəsiz, bu vaxt məqsədə, konsepsiyaya uyğun gəlməyən anlayışları ən yaxşı halda tamam unudurmağa, ən yaxşı halda ötəri toxunmaqla üstündən keçməyə cəhdlər göstərilir.

Hazırda politoloqlar sivilizasiyaların müharibəsi tarixinin XX əsrin ikinci yarısından («Müsəlman müharibələri əsri 1980-ci illərdən, soyuq müharibənin başa çatmasının perspektivi daha real olandan başladı» – S.Xantinqton) başladığında israrlıdırlar. İki cəhətə diqqət yetirmək yerinə düşərdi. Birincisi, konkret dini zəmində, geniş mənada politoloqların təbircə desək, «sivilizasiyaların» qarşdurması əsasında müharibənin tarixi əslində XI-XIII əsrlərdəki xaç yürüşlərindən başlayır.

Onların əsas məqsədi müqəddəs torpağa xristianlığı gətirmək və orada xristian idarəçiliyi yaratmaq idi. Təbii ki, hazırda politoloqlar bu tarixi faktı ya heç qabartmırlar, ya da diqqəti cəlb etməyəcək dərəcədə xatırlayırlar. Bəlkə də ona görə ki, İraqı iflic vəziyyətinə salmağa tapdıqları bəhanə və səbəbi hələ həmin dövr üçün kəşf etməyiblər. Digər tərəfdən çox uzağa getmədən Fransanın Əlcəzairdə, fransızların və ingilislərin Misirdə, amerikalıların Kambocada, Vyetnamda, Əfqanıstanda, İraqda və s. lokal, yaxud da uzunmüddətli müharibələrini xatırlamaq zəruridir. Sivilizasiyaların toqquşmasının başladığı müddətdə hələ heç bir müsəlman ölkəsi öz ərazisi ilə həmsərhəd ölkələri çıxmaqla, heç bir xristian ölkəsində öz maraq və mənafeləri naminə müharibə aparmayıbdır.

İkincisi, əksər politoloqlar «maraqlı» terminlər işlədirlər. Məsələn, müsəlman müharibələri, islam ekstremizmi, islam fundamentalizmi, qərb və müsəlman dünyası. Qərb və konfusi-islam bloku, Qərb və digər dünya (qeyri-Qərb dünyası). Bütün bunlar islam-müsəlman dünyası ilə əlaqədar işlədilən çoxsaylı terminlərin bir qismidir. Onlar Qərb və islam dünyası deyirlər, amma məhz fikirləşdiklərini, nəzərdə tutduqlarını açıq ifadə etmirlər, yəni xristian və islam dünyası demirlər. Halbuki Qərbdən (xristian dünyasından) danışanda işlətdikləri əsas terminlərin bəziləri bunlardır: demokratiya, mədəniyyət, elm, incəsənət, insan haqları və s. və i. Bəlkə reallıq belədir? Fransada tələbələrin nümayişində polislər zorakılıqdan istifadə edəndə, bu, demokratiya olur, yaxud da dünya susur. Amma eyni hadisə Avropanın narazı olduğu hər hansı bir ölkədə baş verəndə demokratiya yada düşür, qeyri-hökumət təşkilatları, müxtəlif beynəlxalq qurumlar ayağa qalxırlar. Politoloqlar Bosniyadan, Kosovodan, Makedoniyadan, İçkeriyadan, Azərbaycanı danışıqda «müsəlmanlarla qeyri-müsəlmanlar» arasındakı zorakılığa toxunurlar, amma çox vaxt qeyri-müsəlman tərəfin məhz əksər hallarda xristianlar olduğunu açıqlamırlar.

Politoloqların son vaxtlar istədikləri kimi, öz maraqlarına uyğun yozduqları, şərhini qəbul etdirməyə çalışdıqları terminlərdən biri də «qardaş ölkələr» sindromudur. Guya sivilizasiyaya mənsub dövlətlər başqa sivilizasiyaya mənsub dövlətlərlə qarşıdurmada, müharibədə «qardaş ölkələrə» yardım göstərirlər. S.Xantinqton buna həm də Ermənistanın ölkəmizə təcavüzünü nümunə göstərir. Guya 1992-93-cü illərdə ermənilər öz gücünə hərbi üstünlük qazanıblar, sovet dövründə kommunist rejimi Azərbaycana kömək edib, sovet quruluşu dəyişəndən sonra isə siyasi meyilləri dini meyillər əvəzlədiyindən Rusiya Ermənistanı, Türkiyə, İran isə Azərbaycana yardım göstərir. Birincisi, S.Xantinqton kimi siyasətçi alimə faktları təhrif etməklə öz konsepsiyasına haqq qazandırmaq yaramaz və təcavüzün kökünü, təcavüzkarın kimliyini malalamaq isə ona baş ucalığı gətirmir. Ən azı ona görə ki, Ermənistan-Azərbaycan müharibəsinin sivilizasiyaya dəxli yoxdur. Söhbət yalnız Ermənistanın ərazi iddialı işğalçı müharibəsindən gedə bilər. Problemin mahiyyətinin belə yozulması əsl həqiqəti bilməməkdən irəli gəlir, ilk növbədə «xristian ölkə» sindromu ilə yaşayan Qərbin «qardaş ölkə» sindromunun da məhz qeyri-Qərb dünyasında təhlükəli olduğunu göstərməkdən irəli gəlir. Politoloqun özü də bilmədən, bir həqiqəti də etiraf edərək yazır: «Türkiyə və İran bəyan etdilər ki, Azərbaycanın parçalanmasına yol verməyəcəklər». S.Xantinqton da bizi və dünyanı inandırmaq istəyir ki, bu parçalamanı «qardaş ölkə» himayəsi, yardımı olmadan balaca Ermənistan gerçəkləşdirəcəkmiş.

S.Xantinqton öləri də olsa haqlı bildirir ki, bəzi müharibələrin günahkarı həm də ayrı-ayrı xristian dövlətləridir (məsələn, İsrail, ABŞ. «Müsəlmanların Qərbə münasibətdə düşmənçiliyi... ABŞ İsrailə münasibətdə öz siyasətini dəyişsə zəifləyəcək»). Və onu da etiraf edir ki, «İraq hadisəsində Qərbin qətiyyəti ilə Bosniya müsəlmanlarını serblərdən müdafiə etməkdə və BMT-nin qətnamələrinə əməl etməyən İsrailə qarşı

sanksiyalar tətbiq etməkdə bacarıqsızlığını müqayisə edən müsəlmanlar Qərbi ikili əxlaqda qınayırlar. Amma sivilizasiyaların toqquşduğu dünyada ikili əxlaq dünyası qaçılmazdır: biri «qardaş ölkələrə» münasibətdə, digərləri isə yerdə qalanlara tətbiq edilir». Yadıma demokratiya, demokratik dəyərlər düşdü...

YADDAŞIN BƏRPASI İNAMIN QAYITMASIDIR

Etnik, milli şüur, bəlkə də qazilik və şəhidlik anlayışı mə-nəvi-əxlaqi dəyərə, inama, həyat tərzinə çevrilməsi ilə forma-laşmağa başlayır. İnsan yalnız yaşamağı deyil, eyni zamanda Vətən və xalq uğrunda fədakarlığı, hətta ölməyi öyrənir. Tədri-cən bu dəyərlər bir tərəfdən qeyri-ixtiyari şəkildə nəsildən-nəslə ötrülən vərdişə, ənənəyə, digər tərəfdən də əxlaq, şərəf, namus, ləyaqət, kişilik və ərənlilik kodeksinə çevrilir; bütün hal-larda – həm ictimai, milli, həm də şəxsi-fərdi həyat kontekstin-də eyni statusda çıxış edir. Beləliklə, etnik, milli mentalitet stabillik qazanır və mentalitetin normalarından kənara çıxma isə birmənalı şəkildə yadlaşma, özkələşmə, yəni bizdən olma-yan kimi qiymətləndirilir.

Azərbaycanlı türkü Vətən, xalq yolunda ölümə hazır olmağı müstəqil dövlətçiliyi olmayan dövr və mərhələlərdən kişilik kodeksi kimi yaşayıbdır. «Yorğan-döşəkdə ölən ər mur-dar olan» (Qazi Bürhanəddin) devizi və prinsipi milli mə-nəvi-əxlaqi dəyər kimi ümumiləşərək gündəlik həyat təzi xarakteri qazanır. Nəticədə azərbaycanlı türki tarixən siyasi-ideoloji mahiyyətinə varmadan məcburi və ya aldadılmış şəkildə cəlb olunduğu hər bir döyüşdə etnik, milli mentalitetə uyğun hərə-kət edibdir. Məsələn, görkəmli rus şairi A. Puşkinin də igidlik-lərini vəsf etdiyi azərbaycanlı türkləri Çar Rusiyası tərəfindən döyüşlərdə iştirak edirdi. Onları qəhrəmanlıqlar göstərməyə amal, ideal, vətənpərvərlik və s. deyil, ilk növbədə irsən canına, qanına hopmuş həyat tərzinin özünəməxsus maraqları vadar edirdi.

II Dünya müharibəsini Azərbaycan hələ də tam siyasi və tarixi təhlilini tapmamış spesifik şəkildə yaşayıbdır. Bir tərəf-dən SSRİ-nin tərkibində olduğu üçün bu müharibədə məcburi

iştirak etməli idi. Digər tərəfdən isə Çar Rusiyasının qeyri-xristianları orduya imkan daxilində cəlb etməmək ənənəsi sovet dövründə də qorunub saxlanılırdı: müharibənin ilk dövründə Azərbaycan türklərinə demək olar ki, inanılmırdı. Azərbaycanlı türklərin əks-reaksiyası adekvat formada əksini tapırdı. Kimlərsə ömrü boyu əlinə silah almadığı halda ümumi səfərbərliyə görə məcburi şəkildə müharibədə iştirak edirdilər. Kimlərsə sovet rejiminin «mərhəmət və humanistliyini» ya siyasi yetkinliklə başa düşdüyündən, ya da özünün, yaxud da əslinin-nəslinin taleyində gördüyündə, ən başlıcası faşizmə rəğbətində görə deyil, məhz sovet rejiminə qarşı antipatiyasına görə əks tərəfin sıralarında döyüşməyə çalışırdı.

İstisnalara nəzərə almaqla qeyd etmək yerinə düşər ki, qorxaqlığa görə əsir düşən Azərbaycan türkü çox az olubdur. Onların bir qismi Mehdi Hüseynzadə kimi amansız döyüşdə əsir düşsə, bir qismi rejimə nifrətini, içindən çıxara bilmədiyi intiqamını gerçəkləşdirmək üçün könüllü əsirliyi özünə tale seçibdir. (Təsadüfi deyil ki, sovet rejimi əsir düşənlərin böyük əksəriyyətinə inanmırdı. Bəlkə də ona görə ki, rejimi ən yaxşı tanıyan elə rejimin özü idi). Bütün hallarda onların böyük əksəriyyəti (hansı tərəfdən vuruşmasından asılı olmayaraq) ölümdən yox, şərəfsizlikdən qorxublar, çünki onlar üçün «kişi yorğan-döşəkdə ölməz» amalı adı, gündəlik həyatın əxlaqi norması olmuşdur.

Bu baxımdan əsirlikdən qayıtmayan naməlum bir azərbaycanlı türkü də bizim üçün sinəsi məhz şücaətinə görə orden-medalla dolu geri qayıdan azərbaycanlı türkü qədər doğma və əzizdir. Ən azı ona görə ki, onların heç biri öz Vətəninə, öz xalqına və əsirlərin sınağından çıxmış ərənlilik kodeksinə xəyanət etməyibdir. Onlar azərbaycanlı türkü olublar, Azərbaycanın bir parçası olublar. Azərbaycan və onun gələcəyi naminə müqəddəs yurdun hər bir parçasına qayğı, ehtiram dünyasını dəyişənlərdən daha çox sağlara, sonradan gələnlərə lazımdır.

Azərbaycanın sabahkı hər bir parçası Vətənin bir parçası olacağı təqdirdə unudulmayacağına inanmalıdır. Bu inamın yaradılmasında Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi qeyri-adi dərəcədə faydalı işlər görür. Milli təhlükəsizlik strukturunun məhz milli və dövlət maraqlarının keşiyində dayanması sahəsində cənab Heydər Əliyevin təcrübəsini və ənənəsini yüksək səviyyədə davam etdirən milli təhlükəsizlik naziri Namiq Abbasovun təşəbbüsü, rəhbərliyi ilə «Yaddaşın bərpası» kimi fundamental və qiymətli bir siyahıdan sonra adları çox vaxt xatırlanmayan və ya könülsüz çəkilən II Dünya müharibəsinin iştirakçısı olan azərbaycanlı türklərin timsalında yaddaşımızın növbəti bərpasına cəhd əvəzsiz bir xidmətdir. Yaddaşımızın bərpası ilə yanaşı, unudulmayacağıma inamımız da özümüzə qayıdır.

TARİXİN SƏSİ, SABAHIN GÜCÜ

Hər gün ən azı iki milyon azərbaycanlı ilə təmasda olan Bakı tarixi boyu ilk dəfəydi ki, dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan bu qədər azərbaycanlı bir yerdə görürdü. Həmin gün Bakının üzü gülürdü – Vətənin, Azərbaycanın bayramı idi.

Bu bayram – mövcudluğumuzun ən önəmli tarixi hadisələrinə çevrilən dünya azərbaycanlılarının birinci qurultayı möhtəşəm və işgüzar keçdi. Qurultay ərəfəsi dostların «necə keçəcək?», küskünlərin «keçəcəkmi?» narahatlığına ilk gündən – açılışdan son qoyuldu. Möhtəşəm tədbirin yüksək səviyyədə təşkili, dövətlilərin iri diasporlar olan bütün ölkələri özlərinin seçdikləri ən layiqliləri ilə əhatə etməsi və s. elə təsəvvür yaradırdı ki, sanki mərasim dünya azərbaycanlılarının birinci deyil, üçüncü... beşinci qurultaydır.

Qurultaydan Azərbaycanın və dünya azərbaycanlılarının min illər boyu yığılmış bütün problemlərinin həll olunacağını gözləmək sadələvhlük olardı.

Praqmatik bir ziyalı kimi qurultaydan nə gözləyirdim, onu da gördüm. İlk dəfəydi ki, dünya azərbaycanlıları mənəvi birliyin gücünü və qüdrətini əyani şəkildə gördülər. İlk dəfəydi ki, bu qədər soydaşımız Vətənə qohum-qardaş, dost-tanış çağırışı, biznes-işgüzar münasibətlər marağı ilə deyil, Vətən sevgisiylə gəlmişdilər. Bəlkə də skeptikcəsinə yola çıxmışdılar, amma tam əminəm ki, qurultayın yerli nümayəndəsi kimi mən öz payıma götürdüyümdən qat-qat artığını onlar özləri ilə apardılar: birliyimizin qaçılmazlığına, öz gücümüzə, qüdrətimizə inamı, bəlağətli nitq meydanı olan kürsülərdən ruhumuzun, yadlaşımızın əzəli və əbədi yurdu naminə əməli iş keçmək əzmini. Sevinc apardılar, nikbinlik apardılar, inam apardılar, ümid apardılar... Q.Səbrinin sözü ilə desək, Vətəndən çıxıb getdilər, amma Vətən onların içindən çıxmadı, içlərində Vətən getdilər.

Açılış günü zalda oturanları şərti şəkildə iki qismə ayır-

maq olardı: 1.«yerlilər»; 2.«gəlmələr». Ölkə Prezidenti cənab H.Əliyev çıxış edəndə mən «gəlmələri», xüsusən də yaxınlığımda oturmuş tanımadığım cavan oğlanı müşahidə edirdim. «Gəlmələr» Prezidentin qeyri-adi dərəcədə məzmunlu çıxışına xüsusi diqqətlə qulaq asırdılar. O cavan oğlan isə lap hayılmayıd idi. Onun üzündəki bəxtiyarlığı, gözlərindəki odu-alovu, ehtirası görəndə hiss elədim ki, növbəti iş gününün necə keçəcəyindən asılı olmayaraq qurultay artıq bir məqsədinə çatdı: mənəvi birliyin simvolu kimi Heydər Əliyevin həm də milli liderliyi bir daha təsdiqləndi.

Cənab Heydər Əliyev çıxışında bir neçə dəfə üzünü qonaqlara tutaraq «gəzin, özünüz gözünüzlə görün» dedi. Sonradan qurultay haqqında yazıların bəzilərini oxuyanda bunun səbəbini başa düşdüm. Qurultay nümayəndələri respublikamızın qarayaxılması mümkün olmayan böyük uğurlarını da gördülər, gizlədilməsi mümkün olmayan çatışmazlıqları da. Real vəziyyət haqqında subyektiv mülahizələrlə yox, praktiki müşahidələr əsasında təəssürat yarandı və hərə öz potensialını, gücünü sərf etməyə sahə tapdı. «Gəlmələr» doğmalar, bizlərin biri kimi qayıtdılar və mən tam əminəm ki, onların hər birinin qurultaya qədərki məsuliyyətinə qurultaydan sonrakı Azərbaycan təmsilçisi məsuliyyəti də əlavə olunacaq.

Birliyimizin gücünün nümayişi özümüzə inamımızı nə qədər artırırsa, buna tarixdə ilk dəfə şahid olan dünya ölkələrini də bir o qədər düşündürdü. Bilmədikləri iləmi qarşılaşdılar, yoxsa bilib etiraf etmək istəmədikləri iləmi? Bütün hallarda həm dünya azərbaycanlılarının böyük əksəriyyətini, həm də dünya dövlətlərinin bir çoxunu düşünüb–daşınmağa, bu barədə danışmağa vadar etməsi qurultayın qələbəsi deyilmi?!

Adətən Vətənə yolu düşən və bir də gəlib-gəlməyəcəyinə əmin olmayan gedəndə özü ilə doğma yurddan torpaq aparır. Məncə, qurultay iştirakçılarının heç biri özü ilə torpaq aparmadı. Bu, qurultayın qələbəsi deyilmi?

DEMOKRATIYANIN BİR ÜZÜ OLMALIDI

Ermənistan Azərbaycanın iyirmi faiz ərazisini işğal edəndən dünya birliyinin Qarabağ probleminin həllinə cəhdlərinin tarixində qəribə qanunauyğunluqlar müşahidə olunur. Hiss edilir ki, başlanğıcdan geosiyasi maraqlarına uyğun şəkildə Qarabağ problemini «düyünə» çevirən dövlətlərin əksəriyyəti indi nə demələrindən, bəyanat vermələrindən asılı olmayaraq üç variantdan birinin gerçəkləşməsində maraqlıdırlar: 1. Problemin uzun müddət «dondurulması» və bizi Qarabağsız Azərbaycanın mövcudluğu və varlığı ilə barışdırmaq; 2. İcazəli və dünya təcrübəsində analoqu olmayan bütün mümkün vasitələrdən maksimum istifadə etməklə ya formal, ya da sözün əsl mənasında müstəqil iki erməni dövlətinin yaranmasını gerçəkləşdirmək; 3. Dağlıq Qarabağın Ermənistanın tərkibinə daxil olmasını «elmi, siyasi, hüquqi, iqtisadi» və s. baxımdan «əsaslandırmaq».

Bəli, rəsmi görüşlərdə, diplomatik danışıqlarda əksər dünya dövlətləri Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıdıqlarını bəyan edirlər. Hətta bu bəyanatlar və Ermənistanın işğalçı dövlət olması da beynəlxalq qurumların rəsmi sənədlərində dəfələrlə əksini tapıbdir. Amma... Amma problem sivil dünya birliyinin bütün «cəhdlərinə» baxmayaraq həllini tapmır. Bəlkə problemin həllində ən çox canfəşanlıq göstərənlər maraqlı deyillər. Niyələrinə diqqət yetirək. Ermənistanın «qələbəsinə» təmin edənlər bu gün Azərbaycanı danışıqlarda məğlub, Ermənistanı qalib tərəf kimi oturtmağa, danışıqlarda qarşılıqlı güzəştlərin buna uyğunluğunun zəruriliyini təlqin etməyə çalışırlar.

Diplomatik bəyanatlar verən ölkələr praktikada Qarabağ probleminin mümkün saydıqları üç variantından birinin reallaşmasına xidmət edən işlər görürlər. ABŞ-ın, Böyük Britaniyanın, Fransanın və s. siyasi, dövlət xadimləri Ermənistandan keçməklə Dağlıq Qarabağa gedir, qondarma respublikanın «rəhbərləri» ilə

görüşlər keçirirlər. Konqresin binasında «DQR» günü qeyd olunur. Rusiyada tanınmamış qurumların tədbiri keçirilir (dövlət, siyasi xadimlərin iştirakı ilə), ABŞ-ın Ermənistandakı səfirliyinin saytında Dağlıq Qarabağ, Naxçıvan Ermənistan torpağı kimi göstərilir. Faktların sayını istənilən qədər artırmaq olar. Azərbaycan dövlətinin və ictimaiyyətinin mədəni, ürəkə etirazından sonra rəsmilər bunun dövlət mövqeyini ifadə etmədiyini bildirirlər. Sən demə, demokratiya belə olurmuş.

Ölkəmizdə şərəf və ləyaqətinin təhqir olunduğu gümanı ilə hər hansı bir məmur qəzeti və ya jurnalisti məhkəməyə verəndə (haqlı-haqsız başqa məsələdir) bunu azad sözə təzyiq kimi qiymətləndirir və dövləti qınayırlar. Azərbaycanın qeyri-dövlət qurumlarından biri Türk Kipri ilə sərfəli iş birliyi qurmaq istəyəndə bütün Avropa ayağa qalxır, Azərbaycan tanınmamış ölkə ilə əlaqələr quran qeyri-demokratik dövlət ittihamı ilə, hədələrlə qarşılaşır. Həmin «demokratik dövlətlərin» dövlət və siyasi xadimləri isə tanınmış «DQR» rəhbərliyini qəbul edir, onlarla görüşlər keçirirlər.

Özbəkistanın Əndican bölgəsindəki hadisələr zamanı insan qanının tökülməsinə haqq qazandırmaq mümkün deyil. Müstəqil komissiyanın bu hadisənin tədqiqinə (müstəqil komissiyanın müstəqilliyinə inamsızlığa görəmi, hadisəni planlaşdıranların səbəblə bağlı versiyasını həqiqət kimi təqdim edəcəyinə inama görəmi, öz cinayətlərini ört-basdır etmək istəyinə görəmi və s.) icazə verilmədikdən sonra ABŞ, Avropa ölkələri Özbəkistana qarşı sərt sanksiyalar tətbiq elədilər. Haqsızlığa, cinayətə, sivil dünya birliyinin qanunlarının pozulmasına qarşı belə operativlik və sərtlik hamının, xüsusən bizim də ürəyimizdən olardı, sırayı azərbaycanlılar demokratiyanın doğurdan da mövcudluğuna inanardılar. Amma bu operativliyi, sərtliyi ərazisinin iyirmi faizini işğal etmiş, minlərlə insanın ölümünə səbəb olmuş, Xocalıda azərbaycanlılara qarşı soyqırımını aparmış Ermənistana, qondarma «DQR»-ə tətbiq olunmur, əksinə

onlara səxavətlə yardımlar ayrılır. Gürcüstandakı «DQR» tipli qurumlara qarşı dünya dövlətlərinin (Rusiyanı çıxmaqla) belə münasibətini və səxavətini görmək çətinidir. Sən demə, demokratiya belə olurmuş.

Mətbuatdan bəllidir ki, Beynəlxalq Böhran Qrupu və onun da S.Freyzer soyadlı nümayəndəsi varmış, xanım Freyzer Ermənistanda olarkən bəyan edib ki, Qarabağ problemini həll etmək üçün ilk növbədə referendum keçirilməlidir (Qarabağ erməniləri və öz yurdlarından didərgin düşmüş qaçqınlar geri qaytarıldıqdan sonra). Deməli, bunun üçün ilk növbədə Azərbaycanın Ana Yasası dəyişdirilməlidir, ölkəmiz və xalqımız nəticəsi əvvəlcədən «sivil» qaydada hazırlanacaq oyuna gətirməlidir, ən başlıcası isə əksər dövlətlərin istəklərinə uyğun şəkildə Dağlıq Qarabağa «müstəqilliyin aralıq statusu» verilməlidir. Bütün bunlar bizim «DQR»-in müstəqil aralıq statusunda olsa da müstəqilliyini görməyimiz, tanımağımız, bununla barışmağımızın mümkünliyünün təsdiqi olacaq.

Dünya dövlətlərinin Ermənistanın nazı ilə oynadıqları bəllidir. Onlar öz strateji dövlət, milli, siyasi, iqtisadi, geosiyasi maraqlarını gerçəkləşdirməyə çalışırlar. Ermənistan vasitədir, amma, işğalçı dövlət də bu oyunda «peşka» funksiyasını canla-başla yerinə yetirməklə öz dövlət və milli maraqlarının bəzi hədəflərini reallaşdırmağa çalışır.

«Müstəqilliyin aralıq statusu» deyilən bu oyun da bir daha təsdiq edir ki, əksər dövlətlər Dağlıq Qarabağ probleminin yuxarıda qeyd edilən üç variantda həllindən başqa variant görmürlər və görmək istəmirlər. Sən demə, demokratiya bu imiş. Amma Azərbaycan dövlətinin və xalqının iradəsi dördüncü və yeganə sivil, optimal variantın mümkünliyünü dünya birliyinə xatırlatmaqla qəbul edir: Qarabağ problemi Azərbaycanın ərazi bütövlüyü daxilində həll edilməlidir. Məhz bu zaman hər bir azərbaycanlı inanaraq, ürəkdən və ironiyasız deyəcək: sən demə, demokratiya bu imiş.

DÜNYA AZƏRBAYCANLILARI, YAXUD DA AZƏRBAYCANLILAR DÜNYASI

Mart ayının 16-da narın-narın səpələnən yağış belə Bakının bayram ovqatını poza bilmədi. Şəhərin üzü gülürdü, təkcə ona görə yox ki, Bakıda növbəti, amma tarixi bir tədbir keçirilirdi. İlk növbədə ona görə ki, doğma paytaxtımız xaricdə yaşayan bu qədər azərbaycanlıyı eyni vaxtda və bir yerdə dünyaya azərbaycanlılarının birinci qurultayından sonra görməmişdi. Dünya azərbaycanlılarının ikinci qurultayı martın 16-da başladı və başa çatdı.

Azərbaycan dövlətinin qurultayın yüksək səviyyədə keçirilməsi üçün «xəsislik» etmədiyi açıq-aydın görünürdü. Təşkilat komitəsi də əlindən gələni etmişdi ki, tədbir normal başa çatsın, nümayəndələrin heç bir problemi olmasın, olsa da yerində, operativ həll edilsin. Təbii ki, belə miqyaslı tədbirin keçirilməsində qüsurlar, nöqsanlar mümkündür və var idi. Əsas narazılıqlardan biri Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlılar da daxil olmaq şərti ilə 50 milyonluq dünya azərbaycanlılarını tam əhatə etmək, xüsusən də qurultaya nümayəndə kimi dəvət etmək kimi təşkilati məsələlərlə bağlı ola bilərdi və oldu. Deməli, narazılıqların ola biləcəyi qaçılmaz idi.

Əlbəttə, digər təşkilati məsələlərdə də çatışmazlıqların ola biləcəyi nümayəndələr tərəfindən göz altına alınmalıydı (mehmanxanadakı hər hansı bir problem, ayrılmış avtobusun yubanması və s. və i.). Bir dəfə padşah görür ki, münəccimlərin hamısı yuxunu eyni cür yozur: padşahın atası-anası, arvadı, qohumları öləcək, sonra da padşah öləcək. Padşah hamısını edam etdirir. Nəhayət, Molla Nəsrəddini çağırırlar, Molla deyir ki, çox gözəl yuxudu, padşah ata-anasından, arvadından, uşaqlarından, qohumlarından çox yaşayacaq. Padşah ona ənam verir. Hər iki halda mahiyyət eynidir, oxşardır. Belə ciddi

miqyaslı və əhəmiyyətli qurultayın indiki şəraitdə bu şəkildə baş tutmasının özü mühüm hadisədir. Ən vacibi budur. Ən mühümü kimlərsə nələrdənsə narazılığı yox, dünya azərbaycanlılarının bir araya gəlmək, bir-birlərini tanıyaraq ünsiyyət qurmaq, qurultay keçirmək, daha optimal və daha vacib qərarlar qəbul etmək ənənəsinin yaranaraq formalaşmasıdır, rəylərini və iradələrini qəbul etdirməyə qadir böyük bir güc olduqlarını başa düşmələridir. Tədrisən yalnız dünya azərbaycanlılarının istəyinə görə deyil, həm də Azərbaycan dövlətinin və xalqının istəyinə görə, Bakı dünya azərbaycanlılarının həqiqi paytaxtına, Azərbaycan isə ümid, dayaq məkanı kimi yeganə dövlətlərinə çevrilir.

İkinci qurultayın uğurlu nəticələri kifayət qədərdir. Onların hamısını sadalamağa ehtiyac yoxdur. Birinci qurultaydan fərqli olaraq, ikinci qurultayın ən vacib cəhətlərindən biri kimi onu vurğulamaq lazımdır ki, bu qurultay yalnız dünya azərbaycanlılarının deyil, əslində dünya türklərinin və azərbaycanlılarının qurultayına çevrildi. Sevindirici və diaspora ümidi artıran haldır ki, iki dövlət Azərbaycan və Türkiyə arasındakı siyasi, iqtisadi, hərbi, etnik-millət, elmi-mədəni birlik xaricdə yaşayan türklərin və azərbaycanlıların birləşməsinə, eyni mövqedən və vahid güc kimi fəaliyyət göstərərək çıxış etmələrinə təsir göstərmişdir.

İkinci qurultayda qərara alındı ki, dünya azərbaycanlıların qurultayı hər beş ildən bir Bakıda keçirilsin. Alqışa layiq qərardır. Amma növbəti qurultayları dünya azərbaycanlılarının Bakıda bayramı kimi keçirməklə yanaşı, onun işgüzarlığını da təmin etmək lazımdır. Başqa sözlə desək, təntənəli açılışdan sonra (1-2 saat), qurultay nümayəndələri qabaqcadan müəyyən edilmiş və ictimai-siyasi, elmi-mədəni, iqtisadi-hərbi sahəni tam əhatə edən seksiyalarda işləməlidirlər. Burada məruzələr də ola bilər, çıxışlar da. Təbii ki, qaldırılan məsələlər ilk növbədə seksiyalarda ciddi şəkildə müzakirə olunmalıdır. Seksi-

yalarda işin müddətini təşkilat komitəsi müəyyənləşdirməlidir. Daha sonra qurultayın bağlanması keçirilməlidir. Bağlanışda seksiya rəhbərləri hesabat verməli, qəbul olunmuş qərarları qurultayın ümumi müzakirəsinə təqdim etməlidir. Yekun qərar və rəsmi sənədlər baxılaraq qəbul edilməlidir. Bu formadan istifadə olunsay, dünya azərbaycanlılarının əksəriyyətinin fikir və mülahizələrini yazılı şəkildə almaqla onları da qiymətli iştirakçıya çevirmək mümkündür. Sonradan qurultayın sənədləri, o cümlədən, məruzələr, çıxışlar nəşr olunmalıdır.

Ümdə məsələlərdən biri gündəlik fəaliyyət proqramı ilə yanaşı, prioritet istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsidir. (Məsələn, Qarabağ problemi). Əlbəttə, məhz bu zaman diasporun potensialından tam və səmərəli şəkildə istifadə oluna bilər. İndiki halda hələ hər hansı bir məsələ ilə bağlı fəaliyyətdə pərakəndəlik nəzərə çarpır. Halbuki prioritet istiqamətlər üzrə bütün diaspor eyni vaxtda, eyni tələblərlə müxtəlif ölkələrdə tədbir keçirsə, bu daha böyük səmərə verər və rezonans doğurar.

Təkliflər çoxdur, çünki problemlərimiz qədər də arzularımız var. Heç şübhəsiz, iş prosesində təkmilləşmələr gedəcək, xarici ölkələrdəki Azərbaycan diasporu dünyanın ən güclü diasporlarından birinə çevriləcək. Qurultayın doğurduğu təəsüratlardan biri kimi, buna inam güclüdür. Azərbaycanda yaşayan bizlər əminik ki, dünya azərbaycanlıları yaşadıkları ölkələrdə qədim tarixin, ulu mədəniyyətin... daşıyıcıları kimi azərbaycanlılar dünyası yarada və ona hörmət, ehtiram oyada biləcəklər. Çünki bu qurultaydan sonra dünya azərbaycanlıları bir daha və yenidən həmişəki kimi deyəcəklər: Mən həmişə fəxr etmişəm və fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam...

NÖVBƏTİ SEÇKİ KAMPANIYASI ARTIQ BAŞLAYIBDIR

Milli Məclisə deputat seçkilərindən sonra bir müddət müxalifətin mandatlarını alıb-almayacağı polemikalara səbəb oldu. Əslində seçilmiş müxalifətçilərin mandatlarını alacaqları heç kəsdə şübhə doğurmurdu. Əksəriyyət – həm seçilmişlər, həm də onların tərəfdarları, məsləkdaşları birinci «qurbanın» kim olacağını gözləyirdi. Ləngimənin, gözləmənin çox səbəbləri vardı. Bir səbəb də ondan ibarət idi ki, müxalifətdən olan deputatların Milli Məclisə getmələri bir məsələyə aydınlıq gətirməli idi və gətirdi. Müxalifət bununla seçkilərin demokratik keçirildiyini təsdiqlədi və nəticələrini qəbul etdi.

Təbii ki, iqtidarlı-müxalifətli heç kəs deyə bilməz ki, Milli Məclisin indiki tərkibi (yaxud əvvəlki məclislərin tərkibi), həqiqətən də, seçilmişlərdən ibarətdir. Seçilmiş dedikdə, seçicilərin seçdiyi və ya seçmədiyi yox, ilk növbədə yaxşılardan yaxşısı nəzərdə tutulur. Ana Yasa hər bir vətəndaşa həm seçmək, həm də seçilmək hüququ veribdir, amma seçmək hüququ heç də bütün seçicilərin seçilməyə layiqli olduqlarına zəmanət vermir. İndiki halda cəmiyyət bu prosesdə yazılmış qanunlarla iştirak edir, təəssüf ki, yazılmamış qanunlar – seçilməyə mənəvi imtiyaz və haqqın olub-olmaması məsələsinə nə seçicilər, nə də seçilənlər tərəfindən fikir verilir. Seçilənlərin heç də hamısının məhz seçilmişlər olduğunu deputatlıq müddətində təsdiq edə bilmədiyi üçün istər-istəməz niyə «mən niyə olmayım» iddiası və hikkəsi təəccüb və etiraz doğurmur. Deməli, 125 deputat bizim kimidir və bizim hər birimiz həmin 125-dən biri ola bilərdik.

Digər söz-söhbət doğuran cəhətlərdən biri də seçicilərdən fərqli olaraq, xalqın 125 nəfəri yaxından tanınamamasıdır. Sosial vəziyyəti ağır olanların çoxu onları özlərindən saymır. Heç də

həmişə etiraf edilməyən «biz-onlar» qarşıdurmasının bəzən qəzəbə, hətta kinə çevrilməsi sosial faktorla bağlıdır. Halbuki onların bir çoxu həmişə «biz»dən olub, hətta xalq elçisi kimi, yüksək maaş alsa belə, yenə də «biz»dəndir. Tanıyanlar yaxşı bilirlər ki, N.Cəfərov tələbəlik illərində beş il yataqxanada qalıbdır, heyrətamiz zəhmətkeşliyi, savadı və istedadı sayəsində mənsub olduğu nəsildən həmişə seçilibdir. R.Hüseynov qələmlə gor qazıbdı, N.Nəsibli mövqeyinə «daydayla» yüksəlməyibdir. A.Abbas, S.Rüstəmxanlı... adlarını əməlləri və ürəkləri ilə təsdiqləyiblər.

Vitse-spiker Bahar Muradovanı çoxdan tanıyıram. Siyasətə gələndən sonra məcburi qazandığı kəskinlik, sərtlik onun zərifliyinə və kövrəkliyinə kölgə salmayıbdır. Məqamında mövqeyini yüksək səviyyədə və inadkarcasına müdafiə etməyi bacaran Bahar xanım bəzən göz yaşlarını da gizlədə bilməyib.

Tanımayanların ürəklərində nəzərdə tutduğu heç bir bölgədən deyil – nə naxçıvanlıdır, nə ermənistanlıdır, nə də gürcüstanlıdır – Füzulidəndir. Qaçqınların dərdindən şövqlə danışanlardan fərqli olaraq, onun özü və ailəsi – qardaş və bacıları, yaxın qohumları qaçqın dərdini indi də yaşayırlar. Gənc fəallardan biri kimi, YAP-ın sıralarında təcrübə toplayan B.Muradova daha sonra Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatında işlədi. İştirak elədiyi məclislərdə, tədbirlərdə tale kimi seçdiyi siyasi əqidəsinə sadiqliyini, həssas, çevik, məntiqli danışığını, fikrini əsaslandırmaqla qəbul etdirmək və ya ən azı hörmətlə yanaşmağa vadar etmək bacarığını, mədəniliyini... görməmək mümkün deyildir.

Arxası-dayağı göydə Allah, yerdə özü olan B.Muradovanın indiki mövqeyə çatması unuduğumuz və ya yada salmadığımız həqiqəti bir daha təsdiq edir: səndə olanı, yaxud da olan kimi göstərməyə çalışdığın olmayanı gec-tez görəcəklər. Çətinliklə, ağıryla, əzabla olsa da, bir gün layiq olduğun mərtəbənin ən azı ya birinci, ya da sonuncu pilləsinə yüksələcəksən.

Bahar xanım səbirlə, təmkinlə öz mərtəbəsini gözləyirdi və nəhayət birincidir, yaxud sonuncudur, bilmirəm, amma bildiyim budur ki, onu gördülər və hansısa bir mərtəbəyə yüksəldilər. Mərhumyyətlər içində böyümüş bir xanımın hələ davam edən həyat tarixçəsi kiməsə möcüzə və ya istisna hal kimi görünə bilər. Fakt faktlığında qalır. Bəlkə də insanı şəxsiyyətinin, əməlinin, fəaliyyətinin reallaşdıracağı möcüzəyə, istisnalara inamı yaşadır.

Mən bununla demək istəmirəm ki, deputat korpusunun ən yaxşılardan adlarını çəkdiklərimdir və ya yaxşı olmaq üçün hökmən arxasız-dayaqsız olmaq, əzab çəkmək lazımdır. Hər bir şəxsin ictimai-millət dəyərliliyini ilk növbədə əməli müəyyənləşdirir. Seçilmək azdır, layiq olduğunu əməllə sübuta yetirmək daha vacibdir. Seçicilər üçün yox, seçilənlər üçün növbəti seçki kampaniyası artıq başlayıb. Xalqın elçisinin növbəti etimadı qazanmaq üçün onların arasına çıxmağa üzü, hesabat verməyə sözü olmalıdır. Bunları əməli işlə, səmərəli, faydalı fəaliyyətlə qazanmağa onlara şans və imkan verilib. Növbəti seçkidə seçicilərin hamısının seçilmək iddiasına düşüb-düşməyəcəyi indiki deputat korpusunun fəaliyyətindən çox asılıdır.

ÜMİD SONDA ÖLÜR

Uzun müddətdir Azərbaycan cəmiyyəti seçkilərlə yaşayır. Seçkiyə qədərki vədlər mərhələsini, noyabrın 6-dan sonra müzakirələr mərhələsi əvəz edibdi: siyasətçilər və xalq arasında Blok liderləri, partiya rəhbərləri, deputatlığa namizədlər ölkə təcrübəsində ilk dəfə olaraq hər bir səs uğrunda mübarizə aparmağa başladılar. Vədlər bolluğunda özlərini itirən seçicilər vədlərinin qiymətli olduğunu hiss elədilər, buna görə də bu seçkidə daha çox ümid və arzularına səs verdilər.

Nəticədə səs uğrunda mübarizə çox gərgin keçdi. Şahidi olduğumuzdan hamımız gördük ki, mübarizədə sivil, demokratik, qanuni yollardan və vasitələrdən də istifadə olundu, maddi imkanlardan və yalan vədlərdən də. Etiraf eləsək də, eləməsək də həqiqət bundan ibarətdir ki, insan faktoru olan yerdə ideal ummaq mümkün deyildir, burada təsadüfi, qeyri-ixtiyari və məqsədli, ixtiyari səhvlər qaçılmazdır. İndi də seçkilərin nəticələri qızgın, hətta etik və qarşılıqlı dözümlülük normaları çərçivəsindən kənara çıxaraq düşmənçiliyə çevrilən dərəcədə qırğın müzakirə olunur. Bütün seçicilər özlərini qalib elan edərək seçkilərin demokratik keçirildiyini bildirirlər. Seçilməyənlərin əksəriyyəti isə özlərini məğlub saymayaraq seçkilərin qeyri-demokratik keçirildiyi iddiasındadırlar. Amma...

Amma... mənə, ikinci müstəvidə – xalq arasında aparılan müzakirələrin ölgünləşməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Ölgünləşmə xalqın nə seçkilərin nəticəsi ilə barışması, nə də nəticələrlə birmənalı şəkildə barışmaması kimi yozulmamalıdır. Seçkilərin demokratik keçirilməsi üçün ölkə başçısının gördüyü böyük işlərin fonunda xalqın böyük əksəriyyətinin seçkinin nəticələri ilə bağlı müzakirələrdə passivliyinin obyektiv səbəbləri vardır.

Birincisi, bu passivliyin əsası namizədlərin imza toplaması və qeydiyyatata alınması mərhələsində qoyuldu. Namizədlər kimlər idilər? Xalqın yaxşı tanıdığı sabiq millət vəkilləri, xalqın yaxşı tanıdığı insanlar, bir bölgənin yaxşı, amma xalqın yaxşı tanımadığı insanlar. Ən çətin duruma birincilər – sabiqlər düşmüşdülər. Görə biləcəkləri və ya görmək istədikləri işləri reallaşdırmaq üçün onlara zaman, tribuna, ən başlıcası isə səlahiyyət verilmişdi. Buna görə də onlar görəcəkləri işdən yox, gördükləri işdən danışmağa çalışdılar. Canım-gözüm Azərbaycan isə müqəddəs də olsa, kiçik məmləkətdir. Kimin kim olduğunu, kimin özü üçün, kimin dövlət və xalq üçün işlədiyini gizlətmək müşkül məsələdir. Xalq elçisi iddiası ilə Milli Məclisdə özünə gün ağlayanlar nəinki bu statusu xalqın gözündən saldılar, hətta fəaliyyətsizlikləri ilə qəti rəy formalaşdırdılar ki, qanunla icazəsi olan istənilən şəxs deputat ola bilər. Bəlkə də sevinmək lazım idi ki, Yaponiyada (ərəzisini, əhalisinin sayını nəzərə almaqla), səhv eləmirəmsə 400-dən artıq deputat yeri uğrunda mübarizə aparan namizədlərin sayı 125 yer uğrunda mübarizə aparan namizədlərimizin sayı qədər idi. Əslində isə bu fakt demokratiyanın təntənəsindən daha çox məğlubiyyəti idi. Belə yerdə yada yorğan və ayaq düşür. İkincilərin – xalqın yaxşı tanıdığı ziyalıların, siyasətçilərin, iş adamlarının üstünlükləri vəd vermək şanslarının və limitlərinin olmasında idi. Maraqlı cəhət ikincilərin vədlərində də özünü göstərdi. Bəzi namizədlər ya vəd vermədilər, ya da yerinə yetirə biləcəkləri vədi verdilər. Bəzi namizədlər elə ifrata vardılar ki, dövlətin indiyə kimi gördüyü, yaxud da bütün resursları cəmləşdirməklə görməyə çalışdığı problemləri həll edəcəklərini təntənəli şəkildə bəyan etdilər. Hətta inadkar, aldanmağına dözməyən jurnalistin birinin «necə» sualına cavabda namizəd dövlət qarşısında məsələ qaldıracağını bildirdi. Hörmətli namizədə qulaq asan Məhəmməd Həsən əminin («Danabaş kəndinin

əhvalatları») özü də iştaha gəldi: Millət vəkilliyi məsələ qaldırmaqdırsa, məsələni mən özüm niyə qaldırmayım?

Üçüncülər arasında ləyaqətli insanlar az deyildi. Amma onların arasında da ağır güzəranını düzəltmək, biznes işini sığortalayaraq daha da inkişaf etdirmək, özünə, ailəsinə, qocalığına gün ağlamaq, imkanlı namizədlərdən nəsə qopartmaq... naminə namizədliyini irəli sürmüşlər də vardı.

Seçki öncəsi, seçki vaxtı və indiki müzakirələrdə Qarabağ ağrısından, dərdindən az danışılması diqqəti xüsusi cəlb elədi. Acınacaqlı qaçqın ömrü yaşayanlara təqvim, qələm çox bağışlandı, sosial vəziyyətlərinin düzələcəyi ilə əlaqədar vədlər verildi, amma çox az namizəd işğal altındakı torpağı qaytaracağına toxundu. Halbuki hər bir namizəd ilk növbədə bu problemlə bağlı imkanlarını ortaya qoymalı idi. Qətiyyət, barışmazlıq, ərazi bütövlüyünə sadiqlik, milli faciəyə münasibətdə prinsipial mövqe eyniliyi deputatlığa namizədlərin hamısının platformasının əsasını, mahiyyətini təşkil etməli idi. Bir çox yerlərə asfalt döşəndi, Şuşanın yolu hələ də bağlıdı. Artıq dərdini içində çəkən konkret qaçqınlara, bütövlükdə yurd vurgunlarına asfalt sevinci verərək Şuşanın yolunun bağlı qalacağı ilə onları barışdırmırıqmı!? Xalq isə ümid və arzularına səs verməyə çalışdı. Növbəti seçkidə də ümid və arzularına səs verəcək. Hətta içində qırılsa da. Ümid sonda ölür.

Bizdə demokratiyanın bərqərar olmasına ciddi-cəhdə çalışan bir sıra xarici ölkələrin ikili standartlara dayanıqlı siyasətinin nəticəsində Xankəndi ilə qardaşlaşan şəhərlərin sayı artıbdı. Z.Balayanın sözlərinə görə, «DQR»-in pul vahidi dünyanın 13 ölkəsində işləyir, 19 dövlətdə nümayəndəliyi var, özünün rəhbərliyi ilə bu yaxınlarda BMT-də nümayəndəliyi açılacaq. Bizim isə asfalt döşəməyə hələ nə qədər yollarımız və bu asfaltı döşətməyi fədakarcasına boynuna çəkənlərimiz var...

UYDURMA «ERMƏNİ SOYQIRIMI» VƏ YA APREL DƏ QURTARIR

Bakı Dövlət Universitetinin tələbəsi olan vaxtlar rəhmətlik Şaməddin Xəlilov bir dəfə bizə dedi: «Vaxtilə Əzəl Dəmirçizadə bir polemik məqalə yazmışdı və həmin məqalədə əsaslandırmağa çalışmışdı ki, Azərbaycan dilində mübtədə yoxdur. Məqalə böyük etirazla, narazılıqla qarşılandı, əleyhinə çoxsaylı məqalələr yazıldı. Biri yazdı ki, xəbər olduğuna görə hökmən mübtədə olmalıdır, alim səhv edir. Bir başqası isə mübtədə ilə əlaqədar təyindən, tamamlıqdan yazırdı, hətta S.Vurğun «Partiyamızdır» şeirində «Hər sadə, mürəkkəb cümləmizin də, Əzəl mübtədəsi partiyamızdır» misrasını təsadüfi qələmə almamışdı. Günlərin bir günü Ə.Dəmirçizadə dedi ki, mən məqsədimə çatdım. Sən demə, görkəmli alim dilçilik elmindəki durğunluğu aradan qaldırmaq, araşdırmalara təkan vermək üçün məqsədli şəkildə olanı inkar edirmiş».

Son vaxtlar Azərbaycan mətbuatında uydurma «erməni soyqırımı» ilə bağlı çoxsaylı materialları oxuyanda Ş.Xəlilov və Ə.Dəmirçizadə yadıma düşdü. Heç kəs inciməsin, fikirləşdim ki, nə yaxşı, erməni kirvələrimiz uydurma soyqırımı ortaya atıblar, heç olmasa, Xocalı və 20 Yanvar faciəsindən, ərazilərimizin işğal günlərindən başqa, aprel ayında da tariximizə qayıtmağa, öyrənməyə, araşdırıb yeni sənədlər, faktlar üzə çıxarmağa, mövqeyimizi dəstəkləyən və elmi tədqiqatları ilə təsdiqləyən yeni ictimai-siyasi xadimlər, elm adamları tapmağa... səbəb var. Amma...

Amma bir əsrə yaxındı ki, ermənilər məqsədyönlü, sistemik şəkildə, dövlətin, xarici ölkələrdəki diasporun, bir məqsədi və məramı olan müxtəlif adlı qurumların, erməni biznesmenlərinin maddi və mənəvi imkanlarını maksimum səfərbər edərək uydurma soyqırımını real tarixi hadisə kimi dünyaya qəbul etdirməklə məşğuldurlar. Yaxşı, fərz edək ki, bu dövr

ərzində SSRİ tərkibində olduğumuzdan biz antisoyqırımı fəaliyyəti göstərə bilməmişik. Bəs, Türkiyə kimi müstəqil imkanlı bir dövlət niyə indiyə kimi passivlik nümayiş etdiribdir. Nə deməyimizdən, özümüz haqqında nə fikirləşməyimizdən asılı olmayaraq reallıqda gücün nisbətinin (bir tərəfdə dövlət tərəfindən açıq, gizli şəkildə dəstəklənən, diaspor və xristian dünyasının imkanlarından yararlanan güc) digər tərəfdə isə azsaylı qurumlardan, vətənpərvər insanlardan ibarət və müsəlman dünyası tərəfindən dəstəklənməyən güc ermənilərin xeyrinə olduğunu, indiki mərhələdə onların qalib olduğunu etiraf etməliyik.

Müstəqillikdən sonra biz də Türkiyə ilə birlikdə erməni soyqırımının uydurma olduğunu dünyaya çatdırmaq işinə fəal qoşulmağa başladıq. Hətta Türkiyə kimi qüdrətli bir dövlət deyəsən, problemin ciddiliyinə və perspektivdə ölkənin mənafeyinə, marağına təhlükəsini indi-indi diqqət yetirməyə başlayıb. Hələ indi-indi orada erməni dilini bilən peşəkarlardan istifadə etməyə, onların köməkliyi ilə erməni dilində olan arxiv materiallarını, mənbələri araşdırmağı planlaşdırırlar.

Biz daha çox danışıq, ermənilər isə həm işləyirlər, həm də danışırlar. Biz dünya birliyi ilə namus, ləyaqət, vicdan, həqiqət və s. kimi siyasətdə çox da nəzərə alınmayan etik anlayışlar əsasında əlaqə qurmaqla onları inandırmaq istəyirik. Onlar isə əlaqə qurmaq istədikləri dövlətlərin mənafeyini, marağını əsas götürürlər. Biz Fransaya, Rusiyaya, İngiltərəyə erməni soyqırımının uydurma olduğunu sübut etməyə çalışırıq. Erməniləri türklərlə müharibəyə sövq və vadar edən bu dövlətlər məgər belə bir soyqırımının olmadığını bilmirlərmi?! Bu dövlətlərə ermənilərin uydurması yalnız ona görə xoş gəlmir ki, ortada xristian həmrəyliyi var, Türkiyənin güclü və qüdrətli dövlətə çevrilməsinin qarşısı alınmalıdır, türk birliyinin yaranmasına və real gücə çevrilməsinə imkan vermək olmaz və s. və i., bir də ona görə xoş gəlmir ki, iki xalq arasındakı qanlı döyüşlərin təşəbbüskarı, təşkilatçısı və ilhamçısı kimi onların

günahları ört-basdır edilir. Biz bu maraqlardan çıxış edən dövlətləri inandırmağın mənafe və maraqlarına uyğun yolunu, vasitəsini tapmalıyıq.

Problemin çözülməsində müstəqillikdən sonrakı illərin ən mühüm faktı, məncə, Qubada ermənilərin azərbaycanlılarla yanaşı, yəhudiləri də qırmaları faktının üzə çıxarılmasıdır. Bu məsələ daha ciddi araşdırılmalı və yəhudi lobbisinin güclü olduğu bütün ölkələrdə geniş yayılmalıdır. Respublikamıza səfərə gəlmiş Avstriya tarixçisinin tədqiqatları kütləvi tirajla dünyada təbliğ olunmalıdır. Çünki yüz milli tarixçinin həqiqətindən, bir xristian tarixçinin - ziyalısının sözü qat-qat effektiv və təsiredicidir. Rus yazıçısı Bəyazid qalası uğrunda gedən mübarizədə erməni xislətini açan əsər ortaya qoyubdur. Bu kitab nə üçün Rusiyada geniş tirajla çap olunub sırası oxuculara çatdırılmasın?! Belə faktların sayını artırmaq mümkündür. Bircə şərtlə biz başqa işlərlə yanaşı, həm də erməni soyqırımının uydurma olması ilə aprel ayında məşğul olmalıyıq.

Ən başlıcası enerjimizi, gücümüzü, potensialımızı bildiyimiz həqiqətə özümüzü inandırmağa həsr və sərf etməməliyik. Bəli, ölkə daxilində də iş getməlidir. İlk növbədə tez-tez danışdığımız və erməni soyqırımına məruz qalmış faciə qurbanlarına xüsusi abidə qoyulmalıdır: tədqiqatlar, təbliğat işi getməlidir, başqa dillərdə yazılmış elmi, bədii publisistik əsərlər Azərbaycan oxucusuna çatdırılmalıdır. Amma əsas diqqət xarici ölkələrdəki təbliğata yönəldilməlidir. Təbii ki, bu zaman, bir daha təkrar edirik ki, həmin dövlətlərin maraq və mənafeələrinin həssas nöqtələri tapılmalıdır. Bəlkə onda müəyyən irəliləyişə, xüsusən də dünyanın müxtəlif ölkələrinin tarixi həqiqətə görə deyil, ilk növbədə siyasi, dini maraqlara görə erməni soyqırımını tanımaq kampaniyasının qarşısının nisbətən alınmasına nail olundu.

Aprel də qurtarır. Allah sizə rəhmət eləsin Ş.Xəlilov, Ə.Dəmirçizadə...

OXUDUQLARINIZ

Kitabın yaranma səbəbi haqqında.....	3
Etiraf və üzrxahlıq kitabı.....	4
Yaxşı islamın olmadığını iddia edən yazar.....	8
Cini şüşədə saxlamaq vaxtıdır.....	12
Sabah ünvanlı poeziyanın dünəni.....	15
Sözlə yaşayanı söz yaşadar.....	18
«Qələmim ürəyimin qanı ilə yazdı bu naməni».....	22
Türk «Şahnamə»si.....	26
«Türklərin dilini öyrənin, çünki onların hakimiyyəti uzun sürəcəkdir».....	29
Missiyasını bütün vaxtlarda qoruyub saxlayan «Füyuzat» (Ofelya).....	32
Ömrün təsəlli yaşı.....	35
Olduğu kimi görünən sənətkar.....	38
Təsəlli və təskinlik kitabı.....	41
Mənalı ömür.....	45
Halal kişi.....	48
Toy mərasimində gəlin köçürmə, yaxud da qız köçürən valideyn niyə ağlayır.....	52
Saz Hüseyn Saracılıya, Hüseyn Saracılı saza yaraşdı....	55
Xaç yürüşünə çağıranlar.....	58
Kitab nəşri: problemlər, təkliflər.....	61
Gənclər oxuyurlar, ən başlıcası isə oxumaq istəyirlər.....	64
«Alim ömrünün faydalılığının göstəricisi ortaya qoyduğu əsərləridir».....	68
Magistraturaya qəbul: problemlər, təkliflər.....	69
«Hər bir etnosun, millətin... əsas məramı özü olaraq qalmaqdı».....	75
Mədəniyyət güdür.....	78

Dünya dövlətlərinin mədəni siyasəti və YUNESKO	82
Nicat sivilizasiyaların toqquşmasında deyil	85
Dövlət quruculuğu və dini etiqad	89
Xaçkar, Borçalı və biz	93
Problemin kökündə din dayanmır	96
Karikaturalar niyə Danimarkada meydana çıxdı	99
Kimdi günahkar	103
«İçə üfunətli adamdan ətir iyi gəlməz»	107
Futbol, biznes və Z.Zidan	111
«İkili standartlara istinadlı siyasət bumeranqdır»	114
Ərazi bütövlüyümüz və demokratiya	118
Siyasətdə «qardaş ölkələr» sindromu	121
Yaddaşın bərpası inamın qayıtmasıdır	125
Tarixin səsi, sabahın gücü	128
Demokratiyanın bir üzü olmalıdı	130
Dünya azərbaycanlıları, yaxud da azərbaycanlılar dünyası	133
Uydurma erməni soyqırımını və ya aprel də qurtarırNövbəti seçki kampaniyası artıq başlayıbdir	136
Ümid sonda ölür	139
Uydurma «erməni soyqırımını» və ya aprel də qurtarır ..	142

ARİF ƏMRAHOĞLU

Mədəniyyət gücdür

Bakı, «Elm və təhsil», 2013, 148 səh.

Nəşriyyat redaktoru:

Mələhət Qənbərova

Bilgisayar tərtibatı:

Şəmsiyyə Əliyeva

**«Elm və Təhsil» nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ**

Yığılmağa verilmiş **14.04.2013**
Çapa imzalanmış **10.05.2013**
Şerti çap vərəqi **9,2**. Sifariş № **208**
Kağız formatı **60x84 1/16**. Tiraj **500**

Kitab «**Elm və Təhsil**» nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.

E-mail: [elm ve tehsil@box.az](mailto:elm_ve_tehsil@box.az)

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.